

NATIONAL OPEN UNIVERSITY OF NIGERIA

FACULTY OF ARTS

DEPARTMENT OF LANGUAGES

COURSE CODE: IGB111

COURSE TITLE:

INTRODUCTION TO IGBO PEOPLE AND THEIR LANGUAGE

(Nkọwa ndị Igbo na asusụ ha)

CREDIT UNITS: 2

IGB111: INTRODUCTION TO IGBO PEOPLE AND THEIR LANGUAGE

Odee Ihe Omumụ:

Dkt. Linda Chinelo Nkamigbo
Ngalaba Lingwistiks,
Mahadum Nnamdi Azikiwe, Oka
(Dept of Linguistics, Nnamdi Azikwe University,
Awka)

Onye Odezi Ihe Omumụ:

Profes̄or Greg O. Obiamalu
Ngalaba Lingwistiks,
Mahadum Nnamdi Azikiwe Oka, Naijiria.
(Dept of Linguistics, Nnamdi Azikwe University,
Awka)

Onye Nchikwa Ihe Omumụ:

Profes̄or H. S. Igboanusi
Ngalaba Lingwistiks na Asusu Afrika,
Mahadum Ibadan, Naijiria
(Dept of Linguistics and African Languages,
University of Ibadan)

National Open University of Nigeria
No. 91 Cadastral Zone, University Village
Nnamdi Azikiwe University Express Way
Jabi, Abuja
Nigeria

Qwa ozi: centralinfo@nou.edu.ng
URL: www.nou.edu.ng

Ndị Biputara ya
National Open University of Nigeria

Afo a Kuputara ya N'igwe, 2020

ISBN:

Mbigharị akwụkwọ a n'udị ọ bụla dị n'iwu.

Ndịna**Ihu akwukwọ**

Mkpolite.....	v
Mbunuche izugbe	v
Mbunuche kpom kwem	v
Usoro ihe omumu.....	vi
Ngwa ihe ọmụmụ.....	vi
Yunit ihe ọmụmụ	vi
Akwukwọ ọgugu na nrụtụaka.....	vii
Nnwale	vii
Ihe omume	viii
Ule na enyemmaakị.....	viii
Usoro enyemmaakị	viii
Ka a ga-esiritekaricha uru ihe ọmụmụ a	ix
Ndị nduzi na nkuzi.....	ix
Nchikota.....	ix

Mkpolite

IGB111:Nkowa Ndị Igbo Na Asusụ Ha bùihe ọmụmụkredit abụo nke e weputaara ụmụ akwukwo ndị chọrọ inwete nzere B.A. Igbo ndị nọ n'afọ nke mbụ. Ihe ọmụmụ a ga-eduru gi gaa n'akụko banyere ndụ ndị Igbo, mmalite ọmụmụ asusụ Igbo na nchọcha e merela banyere asusụ Igbo na olundi ga. A haziri amụmamụ a na modul anọ nke ga-enyere gi aka ịmụzu ndụ ndị Igbo na asusụ ha n'uju. Nke a pütara na i ga-amụ maka Ndịbụ ndị Igbo; Mmalite asusụ Igbo; Ọru otu ikwalite asusụ na omenala Igborụ na Asusụ Igbo na olundi ga.

Mbunuche izugbe

Ebumnuche ihe ọmụmụ a bụ ikụzi maka ndụ ndị Igbo na mmalite ọmụmụ asusụ Igbo. Na ihe ọmụmụ a, i ga-amata ndị bụ ndị Igbo ma matakwa oke ala Igbo na Naijirịa. A ga-akuzikwa mmekorita dị n'etiti ndị Igbo na ndị agbataobi ha tnyekwara omenala ndị Igbo. Nke a ga-edubata mmalite asusụ Igbo ebe i ga-ahuetu ndị Igbo si echeta ihe tupu ọmụmụ asusụ Igbo amalite. A ga-akochcha mmalite ọmụmụ asusụ Igbo. N'otu aka ahụ, a ga-enwe nkochcha ọmụmụ Igbo n'oge dị iche iche. Ihe ga-esote bụorụ otu ikwalite asusụ na omenala Igborụ. I ga-amata na otu a gborọ ihe ewu na-eri n'ikwalite asusụ Igbo. N'ebe a, i ga-amụ maka etu e siri wube otu ahụ, ihe ndị otu ahụ meputarala nakwa nsogbu otu a nwere. I ga-amükwa maka asusụ Igbo na olundi ga. N'ime nke a, i ga-ahụ njirimara asusụ na nkenudị e nwere banyere olundi Igbo.

Mbunuche kpom kwem

Yunit ọ bụla nwere ebumnuche nke ya. O dị mkpa na i gürü mbumnuche yunit ọ bụla ma gbaa ya na mkpọ. Ka o sila dị, ebumnuche ihe ọmụmụ a gụnyere:

1. imepe anya gi n'ihe gbasara ndị Igbo, ndị agbataobi ha na omenala ha
2. ikuziri gi etu ọmụmụ asusụ Igbo siri malite tnyere ihe mere n'ọmụmụ asusụ Igbo n'oge dị iche iche
- 3.ime ka i mata mbọ dị iche iche a gbarala n'ikwalite ọmụmụ asusụ Igbo
4. ikwado gi nke oma maka itinye amamihe i nwetere na ihe ọmụmụ n'asusụ ndị ozọ

Usoro ihe ọmụmụ

Ije mee kọṣu a nke ọma ma meruo ya n'isi, o dì mkpa na i gürü yunit o bụla, guo akwukwo ọgugu a tütütarra, nakwa akwukwo ndị ozø NOUN weputara. Nkeji o bụla nwere ihe omume nke onwe so ya. N'agbata dì iche iche na kọṣu a, a tütü anya na a ga-ezite ihe omume ndị ahụ e mere maka ntule. O ga-ewe ihe dì ka izu ụka iri abụo na otu ijì mecha kọṣu a. Na ngwucha kọṣu a, e nwere ule mmechi. E depütara ihe niile gbasara kọṣu a n'ebe a. I ga-ewepüta oge guo nkeji o bụla nke ọma ka i nwee ike mee kọṣu a ọfụma ma mecha ya n'oge.

Ngwa ihe ọmụmụ

Ihe ndị mejuputara ihe ọmụmụ a bụ:

1. Nkuzi ihe ọmụmụ
2. Yunit amụmamụ
3. Akwukwo ọgugu
4. Ihe omume
5. Nhazi ihe ngosi

Yunit ihe ọmụmụ

Yunit iri na asatọ (18) dì n'ihe ọmụmụ a.

Modul 1: Ndị Igbo

Yunit 1: Ndị bụ ndị Igbo

Yunit 2: Ala Igbo na Naijirịa

Yunit 3: Ndị Igbo na ndị agbataobi ha

Yunit 4: Omenala ndị Igbo

Modul 2: Okpukperechi Ndị Igbo

Yunit 1: Ofufe nrụ na ịgba afa

Yunit 2: Aja

Yunit 3: Isọ nsọ n'ala Igbo

Modul 3: Mmalite asusu Igbo

Yunit 1: Etu ndị Igbo si echeta ihe tupu ọmụmụ asusu Igbo amalite

Yunit 2: Mmalite ọmụmụ asusu Igbo 1700-1800

Yunit 3: Ọmụmụ Igbo n'agbata afọ 1860-1890

Yunit 4: Ọmụmụ Igbo n'oge ọchichị ndịocha 1930-1960

Modul 4: Ọru otu ikwalite asusu na omenala Igborụ

Yunit 1: Obiịa SPILC

Yunit 2: Ndịorụ SPILC toro ntọala ya

Yunit 3: Ihe ndị otu ahụ mepụtarala

Yunit 4: Nsogbu SPILC nwere

Modul 5: Asusu Igbo na olundiya

Yunit 1: Asusu Igbo

Yunit 2: Nkenydi Olundi Igbo: Ikekeonwụ (1987)

Yunit 3: Nkenydi Olundi Igbo: Nwaozuzu (2008)

Akwukwọ ọgụgu na nrụtụaka

Yunit ọ bụla nwere nrụtụaka ngumina njedebe ya. Ngumi ndị ahụ ga-enyere gi aka ịgumi isiokwu ọ bụla agumi.

Nnwale

E kewara nnwale a ga-eme n'ihe ọmụmụ a ụzo abụo: ihe omume onye nkụzi ga-amaakị na ule odide. Oge a na-eme ihe omume ndị a, a tịrụ anya na a ga-etinye ihe niile a mọtara n'ihe ọmụmụa n'orụ. Nwata akwukwọ ga-ezigara onye nkụzi kọqosu a ihe omume niile o mere maka nlele etu oge ihe ọmụmụ a na kwa faịlụ ihe omume si kwu. Ihe omume nlele ga-ebu pasent iri ato (30%) n'ime pasent 100% ihe ọmụmụ a.

Ihe Omume

E nwere ihe omume onye nkuzi ga-amaakị na ngwucha yunit ọ bụla. A türü anya na nwata akwukwọ ga-eme nke ọ bụla n'ime ha. Onye nkuzi ga-amaakị ha niile ma ḥorọ maakị ato ọ bụla kachasi mma iji nweta maakị nnwale ngawanye. Ihe omume nke ọ bụla n'ime ha bu pasent iri(10%).

I mechaa ihe omume ọ bụla, i ga-ewere ya na foqm ihe omume zigara ha onye nkuzi. O ga-agba mbọ hụ na ha ruru onye nkuzi aka gi tupu oge e nyere maka nke a agafee. Ka o sila dị, ọ bürü na o nwere ihe ga-eme na i gaghị enwe ike imecha ihe omume a tupu oge e nyere eruo, i ga-akpoturụ onye nkuzi giriọ ya ka o nyetukwuo obere oge.

A gaghị enye gi oge ọ bụla ma ọ bürü na oge e nyere maka iziga ihe omume agafechaala, belu sọ n'ọnodu ajo ọdachi.

Ule na enyemmaakị

Ule ikpeazụ maka IGB. 111 ga-ewe áwà abụo nke ga-ebu pasent iri asaa (70%) n'ime maakị ihe ọmụmụ niile. Ule ikpeazụ ga-adịkwa ka ajụjụ e zutere n'ihe omume dị iche iche e merela. A ga-anwale nwata akwukwọ n'ihe niile a kuziiri ya n'ihe ọmụmụ a. O ga-agba mbọ hụ na o ji oge e nwere n'agbata mmecha nkuzi ikpeazụ na ule gughariịa ihe niile e mere n'ihe ọmụmụ a. O ga-abakwara ya uru ma ọ gughariịa ihe omume nke onwe na ihe omume onye nkuzi nyere tupu ule eruo.

Usoro enyemmaakị

Tebulu a dị n'okpuru na-egosi etu e siri kerie maakị ihe ọmụmụ a.

Ntule	Maakị
Ihe Omume	A ga-ahorọ ihe omume ndị kacha mma. A ga-agbakota maakị 30%
Ule Ikpeazụ	70%
Mgbakota	100%

Ka i ga-esiritekaricha uru ihe ọmụmụ a

N'udị ihe ọmụmụ a ebe ndị nkuzi na ụmụ akwukwọ anoghị nso, yunit amumamụ na-anochi anya onye nkuzi mahadum. Otu n'ime uru amumamụ dị anya bara bụ na i ga na-arụorụ ma na-agukwa

akwukwọ n'otu aka ahụ na mgbe dì gi mma. O bụzighịnødụ ala na klasị na-ege onye nkuzi ntị. Yunit amumamụ dì iche iche nochiri anya ihe onye nkuzi ga-akuzi. E nwekwara ihe omume dì iche iche na ngwusi nkega o bụla ndị ga-enyere gi aka ịmụgharị ihe i gurula.

Yunit niile gbasoro otu usoro. Ihe mbụ bụ ndubanye ebe a kowara ihe yunit o bụla ga-akuzi. Nke na-esote ya bụ ebumnuche nke ga-eme ka i mata ihe a türü anya n'aka gi na ngwusi yunit ahụ. O bụ ihe dì ezigbo mkpa na i ga-aloghachi azu tulee ma i mezuru ebumnuche ndị ahụ tupu i gawa na yunit ọzọ. Ihe na-esote bụ ndịna kpomkwem ebe a kuziri ihe n'uju. I lee anya i ga-ahụ ihe omume na-esote tinyekwara ajụju nnwale. O bụ iwu na i ga-eme ihe omume ma zaa ajụju niile n'ihi na ha nwere maakị nke a ga-agbakonyere maakị ule. Yunit o bụla nwere mmechi na nchikota ebe a chikotara ihe a kuzirila.

O bürü na o nwere ihe mgbagwoju anya i nwere ka i na-agụ ederede a, kpoturu onye nkuzi gi maka enyemaka. Gbaa mbọ hụ na i na-agaru n'ebe ọmụmụ kwa mgbe kwa mgbe i ji mata mgbe i ga-ele ule na ozi ndịożo dì mkpa.

Ndị nduzi na nkuzi

A ga-eme ka i mata ụbọchị, oge na ebe a ga-enwe ọmụmụ akwukwọ tinyekwara aha onye nkuzi gi, akara ekwentị ya na ebe i ga-ahụ ya. Gbaa mbọ hụ na i deziri ndehie onye nkuzi gi ga-egosi gi. Nke a ga-enyere gi aka ime nke ọma na ihe ọmụmụ a. N'otu aka ahụ, gbaa mbọ hụ na i nyefere ihe omume gi n'oge na mgbe o kwesiri ka i ghara iti ngaraamara. O dì oke mkpa na i ghaghịomụmụ akwukwọ maka na o bụ ya ga-enye gi ohere iħu onye nkuzi gi iħu na iħu ma nwetekwa enyemaka n'ihe ndị na-ahịa gi ahụ.

Nchikota

Ndị Igbo bụ agburụ dì na Naijiria ndị bì n'owuwa anyanwu Naijiria. Ha nwere steeti ise ebe ha bi kpomkwem. Ndị Igbo nwere ұzo dì iche iche ha si echeta ihe tupu ndịočha abịa. Ọmụmụ asusụ Igbo amaliteghị n'ala Igbo. O malitere na mba ofesi n'aka ndị ohu isi ojii mba Afrika e kpopofere mba ofesi. Ka ịgba mgbere ohu kwesiri, ndịočha kpolatara ndị ohu nwere mmasi n'ịmụ asusụ ha. Ha siri n'uzoigbasa ozioma Chineke were mụwa asusụ Igbo. E mechara ndị Igbo malitere ịmụ asusụ ha n'onwe ha n'ihi na o bụ ndị Igbo ka-akọ akukọ gbasara ha onwe ha. O bughị ndị mbijarambiịa. Nke a mere na e nwere ọtụtụ nchöcha na ederede ndị Igbo dere banyere asusụ ha.

MODUL 1: NDỊ IGBO

Na modul a, i ga-agụ banyere ihe bụ Igbo n'uju. Ihe ndị a gunyere ụzọ e siri nweta aha a bụ Igbo tnyekwara nghota dị iche iche okwu a bụ 'Igbo' nwere. Nke a gachaa, i ga-amataebe ala Igbo dị na Naijiria ya bụ oke ala bụ be ndị Igbo. I matachaa ndị bụ ndị Igbo na ebe ha bi, i ga-agaa n'ihu guo banyere ọnugogu ndị na-asụ Igbo nakwa obibi ndụ ndị Igbo nke omenala so na ya. Ndị Igbo nwere omenala ha ndị gunyere asusụ Igbo, ekike, ikpe ikpe, ekpemekpe, akaorụ dgz. E nweela ọtụtụ mgbanwe batara n'omenala Igbo. I ga-ahụcha mgbanwe ndị a na modul a. Ozọ dika ibe ya, i ga-agụ ihe gbasara ndị agbataobi ndị Igbo na Naijiria ma tulee mmekorịta dị n'etiti asusụ Igbo na asusụ ndị didebere ya. O dị mkpa ime ka o doo anya na ederede modul a gbasoro ntụzi aka na usoro dị n'Anịzọba (2004). N'otu aka ahụ, Oraka (1983) bụ ihe mgbakwasa ụkwụ. Nkegasị dị ga na modul a bụ:

Yunit 1: Ndịbụ ndị Igbo

Yunit 2: Ala Igbo na Naijiria

Yunit 3: Ndị Igbo na ndị agbataobi ha

Yunit 4: Omenala ndị Igbo

YUNIT 1: Ndị bụ ndị Igbo

Ndịna

1.0 Mkpólite

2.0 Mbunuche

3.0 Ndịna Kpom Kwem

3.1 Ndị Ha Bu

3.2 Nkowa MmaliteNdị Igbo

4.0 Mmechi

5.0 Nchikota

6.0 Nrütuaka/Ngumi

1.0 Mkpólite

Na yunit a, i ga-eleba anya n'uzo e siri nweta aha a bụ Igbo tinityekwara nghọta dì iche iche okwu a bụ ‘Igbo’ nwere. I ga-amataonuogu ndị na-asu Igbo nakwa obibi ndu ndị Igbo. A ga-akokwa akukọ banyere mmalite ndị Igbo n’agbanyeghi na nke aedobeghi anya. Olauda Equianọ, F.Ch. Ogbalụ, na ndịozọ gasị so na ndị kwuru na ndị Igbo bụ mbịarambia. N’aka nke ọzo ndị okenye ala Igbo enweghi nkwenye na ndị Igbo bụ mbịaramba. Ndị Igbo bụ ndị bịa n’owuwa anyanwu Naijiria. Ufodu bikwa na ndịda Naijiria n’ime steeti Cross River, Delta na Rivers.

2.0 Mbunuche

Na ngwutchu yunit a, i ga-enwe ike:

- imata nghọta ato okwu a bụ Igbo nwere
- ikowa oke ala ndị Igbo bi na Naijiria
- imata onuogu ndịbu ndị Igbo
- ikowasi ka Igbo si bido

3.0 Ndịna kpom kwem

3.1 Ndị ha bụ

Okwu a bụ “Igbo” bụ nke ndịocha kpohiere site n’ikpo ya “Ibo”oge ha chirị ala anyị bụNaijirịa. Ikekeonwụ, Ezikeojiakụ, Übanị, na Ugoji (1999) dere na Igbo nwere nghọta ato putara ihe –eji ya akowaputa ebe obibi ha(al Igbo); ndị na-asu ya (ndị Igbo), nakwa asusu ahụ n’onwe ya (asusu Igbo).

Ndị Igbo ka n’ọnụogu(ihe dika nde iri abụo (20 million)) bi n’akukukwụwa anyanwụ nke ndịda Naijirịa (2006 Census). Asusu Igbo so na asusu ato kachaa pụta ihe na Naijirịa. Ndị ọzọ bụ Awusa na Yoruba.A makwaara ha dị ka ndị na-agba nnukwu mbọ. Ha na-elekotakwa ndị ọbia anya nke oma. Ha na-agakwa obodo dị iche ichu nta akụ na ụba, ma ha anaghị echezọ ala nna ha.

Nnwale onwe 1

- a. Kedụ ebe ndị Igbo ka n’ọnụogu bi na Naijirịa?
- b. Olee uzo ihe abụo e ji mara ndị Igbo?

3.2 Nkowammalite ndị Igbo

Nkowa gbasaara mmalite ndị Igbo edobeghi anya. Site n’oge Olaudha Equiano ruo taa, dika Oraka (1983) siri dee, ụfodụ na-asị na ndị Igbo bụ ndị mbiarambia ebe ndịozọ sıri na ha bụ mpunaala.

Olaudha Equiano, F.Ch. Ogbalu, na ndịozọ gasị so na ndị kwuru na ndị Igbo bụ mbiarambia. Ha na-asị na ha bụ agburụ Juu. Igụ aha ndị Igbo, ememme nke nsacha, usoro iwu ha na-agbasoro bụ nke ndị Juu. Ha kwukwara na ọ dị ihe jikötara ha na ndị Juu site n’obara nke ọmụmụ na ochichị n’ala Ijipt, ma na mkpoputa nke Hibru dị ka ‘Egboe’ (Igbo).

N’aka nke ọzọ Anizoba(2004) kowara na ndị Okene ala Igbo enweghi nkwenye na ndị Igbo bụ mbiaramba. Ozọ nchoputa n’Igbo Ukwu gosiri na ndị Igbo ebiela ebe a na-ahụ ha taa

ọtụtu puku afọ. Ihe nchoputa ndịozọ e mere na Bende, Afikpo, Ugwele, Uturu, Nsukka na ebe ọzọ gasị gosiri ndị Igbo dì ka ndị ebiele na gboo ebe a na-ahụ ha bükwa ebe egosile nka obibi dì elu.

E nwere ike were ndị bụ ndị Igbo dì ka ndị bì n'owuwa anyanwụ Naijirịa. Ufodu bikwa na ndịda Naijirịa n'ime steeti Delta. Ha bikojuru n'Abia, Anambra, Ebonyi, Enugwu na Imo. Ebe ọzọ a na-ahụkwa ndị Igbo bụ Cross River na Rivers. Ha bi n'ebe ala dì mma maka oruụbi.

Mgbasi ahụ ike, ụdị nri ha, ojiji ngwaahụ, omume nke okpukperechi na ochichị nke umunna, tinyere asusụ bụ ihe ụfodu e nwere ike jiri matandị Igbo(Anizoba, 2004). Ọ bụ eziokwu na ihe ndị a ebelatala n'ihi ụdị nñomi na mmụta nke ihe ọhụrụ juru ndị Igbo ahụ.

Maapụ Naijirịa na-egosi ebe ndị Igbo bi. Ebe na-acha akwụkwọ ndị akwụkwọ ndị bụ ebe ndị Igbo bi.

Nnwale onwe 2

- a. Kedụ aha mmadụ abụọ kwuru na ndị Igbo bụ mbịarambịa?
- b. Olee ndị ekwenyeghi na ndị Igbo bụ mbịarambịa?
- ch. Deputa ihe ise e jiri mara ndị Igbo.

4.0 Mmechi

E ji okwu a bụ ‘Igbo’ arụorụ n’uzo ato pütara ihe – e ji ya akowaputa ebe obibi ha (ala Igbo); ndị na-asụ ya (ndị Igbo) nakwa asusụ ahụ n’onwe ya (asusụ Igbo). A makwaara ndị Igbo dị ka ndị na-agba nnukwu mbọ ma na-elekwa ndịobịa anya nke ọma. Akụkọ banyere mmalite ndị Igbo edobeghi anya mana Olauda Equiano, F.Ch. Ogbalụ, na ndịozọ gasị so na ndị kwuru na ndị Igbo bụ mbịarambịa. N’aka nke ọzọ ndị okenye ala Igbo enwegenyi nkwenye na ndị Igbo bụ mbịaramba. Ndị Igbo bụ ndị bịa steeti Abia, Anambara, Ebonyi, Enugwu na Imon’owuwa anyanwu Naijirịa. Ufodụ bikwa na ndịda Naijirịa n’ime steeti Cross River, Delta na Rivers.

5.0 Nchikota

Ndị Igbo bụ agburụ dị na Naijirịa ndị bi n’owuwa anyanwu Naijirịa. Ha nwere steeti ise ebe ha bi kpomkwem. Ufodụ bikwa n’odịda anyanwu Naijirịa n’ime steeti Cross River, Delta na Rivers. Ndị Igbo bụ ndị e ji ịgbasi mbọ ike mara.

Ihe omume

- a. Olee ụzo ato e si ejị Igbo arụorụ?
- b. Kedụoke ala ndị Igbo bi na Naijirịa?
- ch. Kedụonuogu ndị Igbo bi n’ala Igbo kpomkwem?
- d. N’uche nke gi, i kwetara na ndị Igbo bụ mbịarambịa n’ala Igbo.

6.0 Nrụtụaka/Ngumi

Anịzoba, O. M. (2004). Nkowa ndu ndị Igbo. Lecture notes

Ikekeonwụ, Clara, Ezikeojiakụ, P.A., Ubanị, Anosike & Ugoji, Jumbo. (1999). *Fonoloji na grama Igbo*. Ibadan: University Press PLC.

Oraka, L.N. (1983). *The foundations of Igbo studies*. Onitsha: University Publishing Company.

YUNIT 2: Ala Igbo na Naijirịa

Ndịna

- 1.0 Mkpólite
- 2.0 Mbunuche
- 3.0 Ndịna Kpom Kwem
  - 3.1 Ebe Ala Igbo Dị Na Naijirịa
- 4.0 Mmechi
- 5.0 Nchikota
- 6.0 Nrütuaka/Ngumi

1.0 Mkpólite

Chukwu goziri ala Igbo nke ukwu. Ala Igbo bụ ala dị lariji. O nweghi oke ugwu. Oke ugwu dī n’ala Igbo bụ naani ugwu Udi. Ala Igbo mara mma maka nkoputa erimeri nakwa akpamakụ dī iche iche.

2.0 Mbunuche

Na ngwucha yunit a, i ga-enwe ike:

- ịkowasiudidị ala Igbo
- ịkowa etu ọdịdị ala Igbo si emetuta obibi ndu ndị Igbo
- ideputa ọruaka ndị Igbo

3.0 Ndịna kpom kwem

3.1 Ebe ala Igbo dī na Naijirịa

Ala Igbo bụ ala mara mma nke ukwu. Ikekeonwụ na ndịozọ (1999) kowaputara na ala Igbo bụ alaezi mmiri ozuzo. O nwereohịa, osisi na akuchi dī iche iche. Osimiri Naija, Anyim Anambra, nke Imo na nke Krös na-ebudata aja nri na nsufe ha n’ala Igbo. Oke ugwu dī n’ala Igbo bụ naani ugwu Udi. Ha gakwara n’ihu kwuo na e nwekwara m kpulite ala a na-ahugasị n’ala Umụahịa, kachakwa n’Afikpo na Eda. Otutu ebe n’ala Igbo dī lariji dī ka

n’Owere, Ngwa, Ọhaji na Egbema. Ọ dıkwa mkpa ịmata na ụdị ala ha nwere na ihe nnweta sitere n’ala na-ebuteudịorụ ndị ahụ na-arụ. Ala Igbon’ogologo sitere na Nsịka ruo Pọtakotụ, sitekwa n’Agbọ na Kwale ruo Arọchukwu.

E kwuola na ọtụtụ ebe n’ala Igbo dị larịjị na ugwu Ogidi sitere na Nsịka gafee Enugwu, Udi na Ọgwụ rute Ọkigwe. Nke a mere ka ala Ọka, Igbo Ukwu na Ọnịcha dị elu karịa ala Abakeleke, Afikpo na Arọchukwu. Ọdịdị ala na-emetụta usoro obibi ndụ ha. A na-akopụta ezigbo nri n’Abakeleke, Afikpo, Ọhaji na Egbema. Oguta, Afikpo, Aguleri na Otuocha ka e si ewepụta ji, iresi na azụ. Ndị enweghi ala na-eme nri dika Ọka, Ọlu, Nneewi, Ụmuahịa, Aba na Owere, e ji ịzụ ahịa mara ha. Otu aka ahụ akpumite n’Afikpo na Isiagụ bụ n’ihị ala ụrọ ha nwere. Ebe e nwere oke ọhịa, osisi nkwo na ngwo, a na-ewepụta mmanụ nri, akụ, akirịka, na mmanya dị iche iche. Akpumuzụ ndị Okigwe, Nkwere na Abịrịba bụ n’ihị ntụigwe a n’ala obodo ndị a. Koolu dị n’ Udi na Enugwu. E nwekwara mmanụ ala na obodo ala Igbo dika n’Ohaji Egbema, Anam na ọtụtụ ebe na ala Igbo di na Ndịda Naijirịa(Afigbo, 1981).

Ndi Igbo nwere ọrụaka dị iche iche, dị ka ịtụdụ na ogho, ikpa akwa, nkata, na ekete dị iche iche n’ihị na akorongwa e ji eme ha juputara ebe dum. Ulo akirịka na nke awụ bụ n’ihị udị akụ e nwegasiri(Oraka, 1983). Ala Igbo dị mma maka ọrụ ubi na akpamakụ dị iche iche. Omume nke ndoli na ịrụsịorụ ike bụ n’ihị ọdịdị nke ala ha.

Nnwale onwe 1

- a. Kedụyidịdị ala Igbo?
- b. Olee ndị obodo na-akopụta iresi?
- ch. Kedụ obodo nwere kool?

4.0 Mmechi

Ala Igbo bụ ala ezi mmiri ozuzo. O nwere ọhịa, osisi na akuchi dị iche iche.

5.0 Nchikota

Ala Igbo dị larịjị. Ọdịdị ala Igbo na-emetụta usoro obibi ndụ ndị Igbo. A na-akopụta ezigbo nri n’ala Igbo. E si n’ala Igbo enweta ụrọ e ji akpụ ite. Ihe ndịozọ a na-ewepụta n’ala Igbo

gụnyere mmanụ nri na akụ, akırıka, na mmanyá dí iche iche. Ntụ ayọn dí n'ala Igbo mere ka akpumuzu dí mfe. Ala Igbo nwekwara kool na mmanụ ime ala na-enye ala anyị ego.

Ihe omume

- a. Kedụ etu ala Igbo dí?
- b. Olee etu ọdịdị ala Igbo si emetụta obibi ndụ ndị Igbo?
- ch. Kedụorụaka ndị Igbo atoị ma?

6.0 Nrụtụaka/Ngumi

Afigbo, Adiele. (1981). *Ropes of sand: Studies in Igbo history and culture*. Ibadan: University Press Ltd.

Ikekeonwu, Clara, Ezikeojiakü, P.A., Übanị, Anosike & Ugoji, Jumbo. (1999). *Fonoloji na grama Igbo*. Ibadan: University Press PLC.

Oraka, L.N. (1983). *The foundations of Igbo studies*. Onitsha: University Publishing Company.

YUNIT 3: Ndị Igbo na ndị agbataobi ha

Ndịna

1.0 Mkpólite

2.0 Mbunuche

3.0 Ndịna Kpom Kwem

    3.1 Ndị Igbo Na Ndị Bidebere Ha

    3.2 Mmekorita Asusu Igbo Na Asusu Naijiria Ndị Ozo

4.0 Mmechi

5.0 Nchikota

6.0 Nrutuaka/Ngumi

1.0 Mkpólite

I ga-eleba anya na ndị agbataobi ndị Igbo na Naijiria, tulee mmekorita dì n'etiti asusu Igbo na asusu ndị didebere ya. N'otu aka ahụ, a ga-enyocha ma o nwere ihe asusu Igbo ritere n'aka ndị agbata ya.

2.0 Mbunuche

Na ngwucha yunit a, i ga-enwe ike:

- ikowa agburu dì iche iche bidebere ndị Igbo
- igosi mmekorita dì n'etiti ndị Igbo na ndị agbataobi ha
- ideputa asusu ndị ha na Igbo gbara
- ikowa ihe asusu Igbo ritere n'aka asusu ndị ha na ya gbara

3.0 Ndịna kpom kwem

3.1 Ndị Igbo na ndị bidebere ha

Ndị Igbo nwere ndị agbataobi na Naijiria. N'ugwu, ha na ndị Tivi, Idoma na Igala gbara agbataobi. N'owuwa anyanwu, ọ bụ ha na ndị Yako, Ibibio, Umon gbara agbataobi. N'odida anyanwu, ọ bụ ndị Edo na ndị Urobo, ebe ha na ndị Ogoni na Ijọ gbaraagbataobi na ndịda.

N'uzoqzo, ha na ndị Awusa, Efikna Yoruba nwere agbataobi na mmekorita n'ochichin'akpamakụ na okpukperechi. Dị ka ndị Naijirịa, ndị Igbo sooro ndị ala Naijirịa ọzo nwere agbataobi dị elu ha na mba ụwa ọzo gasi n'Afiriķa na ofesi(Afigbo, 1987).

Site n'okwu Oraka (1983) ndị agbataobi ndị Igbo na ndị Igbo n'onwe ha nwere uchedị iche iche banyere mbijukota ha na ndị agbataobi ha. Ufodụ uche ndị a bụ otu ndị Igbo siri hụ onwe ha n'etiti ndịozọ na otu ndịozọ siri ahụtakwa onwe ha n'etiti ndị Igbo.Ihe dị mkpa bụ na esemokwu nke agburụ banyere oke ala,ochichị na okpukperechi abughị iheohụ. Ihe ndị jikotara ha karịri ihe ndị na-ekewa ha.

Ndị Igbo na ndị agbataobi ha na-ebikota n'ugwu na ndịda. Anizoba(2004) chọputara na ha na-arükota ọru n'otu ụlọqụ. Ha na-alükorita di na nwunye na-azükorita ahịa. Mmekorita ha na ndịozọ na-adịwanye mma mgbe dum site n'ezi na ụlo ruo n'ochichị nke obodo. Otu aka ahụ ndị Igbo na ndị ofesi na-azükorita ahịa na-achusokoritanta mmụta bürü ndị n'o n'otu ụwa dị iche iche maka ntolite nke akụ na ụba.

Usoro ime njem site otu ebe gaa ebe ọzo na-adịwanye mfe. Ügbọ mmiri na ụgbondịozọ na-eme ka ngakorita na-adị mfe. Ndịoz bụla chọro ndịozọ maka ihe ndị ha enweghi. Iwu na-achị ala kwadoro mbijukota na enwemakụ n'akukụo bụla nke ala anyị.

Usoro nke mmekorita kachasi ugbu a bụ atumatu nke nnukorita olu asusu. Achọro ka ụmụ akwukwọ mata asusuozọ dị ka Awusa na Yoruba. Ndị Igbo na ndị agbataobi ha dịri onwe ha mkpa. Ndịoz bụla na-achọ ibe ya.

Nnwale onwe 1

- Kedụdị uche ndị Igbo na ndị agbataobi ha nwere banyere mbijukota?
- Olee usoro nke mmekorita kachasi ugbu a?

3.2 Mmekorita asusu Igbo na asusu Naijirịa ndị ọzo

Ndị Igbo bụ ndị nwere ọtụtụ agbataobi gunyere: Efik, Edo, Ibibio, Anaang, Hausa,Yoruba dgz. Ha na ndị agbataobi ha ndị a na-enwekwa ezi mmekorita. Oraka (1983) mere ka a mata na ndị Igbo bidobere obodo ndị a nwere ọtụtụ ihe ha nwetara n'asusu ha nke ha na-asu rue

taa. Ima atụ, ndị Efik na-asụ Abasi nke pütara chi na-eke ihe. N'ebe a ka ndị Igbo si nweta ọbasị. Ozọ, ha nwetara site n'asusụ Edo Olisaeburuwa nke pütara Chukwu bụụwa. N'asusụ Hausa, ha nwetara suya, wayo, jara; nweta akamu, agidi, ashawo n'asusụ Yoruba, tinyekwara ndịozọ.

Ma ọ ga-ekwe nghota na o nweghi mgbe asusụ ndị a kwalitere ihe gbasara ọmụmụ na odide asusụ Igbo. Naanịudịdị edide a kporo “Nsibidi” sitere n'aka ndị Ibibio bụ ihe ndị Igbo bidebere ebe ahụ mütara iji dee ihe(Ikekeonwụ na ndịozọ, 1999).

Nnwale onwe 2

- a. Gịnị ka Igbo sitere n'Efik nweta?
- b. Ebee ka ụdịdị edide a kporo “Nsibidi” sitere?

4.0 Mmechi

Ndị Igbo nwere ndị agbataobi na Naijiria. N'ugwu, ha na ndị Tivi, Idoma na Igala gba agbataobi. N'owụwa anyanwụ, ọ bụ ha na ndị Yako, Ibibio, Umon gbara agbataobi. N'ọdịda anyanwụ, ọ bụ ndị Edo na Urobo ebe ha na ndị Ogoni na Ijo gba obi na ndịda. N'uzoqozọ ha na ndị Awusa, Efik na Yoruba nwere agbataobi na mmekorịta n'ochichị n'akpamakụ na okpukperechi. Ndị Igbo bidobere obodo ndị a nwere ọtụtụ ihe ha nwetara n'asusụ ha nke ha na-asụ rue taa.

5.0 Nchikọta

Ndị agbataobi ndị Igbo gunyere ndị bị n'ugwu, n'owụwa anyanwụ nakwa n'ọdịda anyanwụ nke Naijiria. E nwegasịriötụtụ mkpụrụokwu asusụ Igbo si n'asusụ ndị agbataobi ya nweta. Ụdịdị edide a kporo “Nsibidi” ndị Igbo ji dee ihe n'oge gboo sitere n'aka ndị Ibibio.

Ihe omume

- a. Olee agburuatọ bidebere ndị Igbo?
- b. Kowaa mmekorịta dị n'etiti ndị Igbo na ndị agbataobi ha?
- c. Kedụasusụabụ ha na Igbo gbara?
- d. O nwere ihe asusụ Igbo ritere n'aka asusụ ndị ha na ya gbara?

6.0 Nrụtụaka/Ngumi

- Afigbo, A.E. (1987). *The Igbo and their neighbours*. Ibadan: University Press Ltd.
- Anizoba, O. M. (2004). Nkowa ndu ndị Igbo. Lecture notes
- Ikekeonwu, Clara, Ezikeojiakwu, P.A., Ubanji, Anosike & Ugoji, Jumbo. (1999). *Fonoloji na grama Igbo*. Ibadan: University Press PLC.
- Oraka, L.N. (1983). *The foundations of Igbo studies*. Onitsha: University Publishing Company.

YUNIT 4: Omenala ndị Igbo

Ndịna

1.0 Mkpólite

2.0 Mbunuche

3.0 Ndịna Kpom Kwem

    3.1 Omenala Ndị Igbo Gosiri Na Ha Na Ndị Juu Metütara

    3.2 Mgbanwe Na-Abata n’Omenala Ndị Igbo

4.0 Mmechi

5.0 Nchikota

6.0 Nrütuaka/Ngumi

1.0 Mkpólite

Omenala bụuzo obibi ndụ agburu dí iche iche. Ndị Igbo nwere omenala ha gunyere asusu Igbo, erike, ikpe ikpe, ekpemekpe, akaorụ dgz. ụfodụ omenala ndị a agbanweela. Anyị ganyocha mgbanwe na-abata n’omenala Igbo ma tulekwa omenala ndị Igbo gosiri na ha na ndị Juu metütara.

2.0 Mbunuche

Na ngwutchu yunit a, i ga-enwe ike:

- ịkowa ihe omenala bụ
- idepūta ụzo dí iche iche ndị Igbo si ebi ndụ ha
- ịkowasi omenala ndị Igbo gosiri na ha na ndị Juu metütara

3.0 Ndịna kpom kwem

3.1 Omenala ndị Igbo gosiri na ha na ndị Juu metütara

Omenala ndị ga-agụ maka ha ebe a bụ ndị a hütara na baibulu nsọ ma tulee ha na omenala ndị Igbo. Ederede na-esote sitere na Nkamigbo (2011).

3.1.1 Nsọ Nwaanyị

N'oge gboo n'ala Igbo, ụmụ nwaanyị anaghị ebinyere ndị di ha. A na-arüpuru ha ụlo nke ha iche. Ọ bürü na nwaanyị nörö na nsọ ya, a na-ahụta ya ka ihe ruru unyi. Ọ naghị esiri di ya nri. Ọ naghị aba n'ime ụlo di ya ma ọ nörö na nsọ ya. Ụfodu mpaghara Igbo, omenala a ka dì ire tумадị n'ebe ndị ekpemekpe ọdinala nọ. Ịma atụ, tupu nwaanyị abaa n'ime Obi Ọnicha, a ga-ajụ ya ma ọ nọ na nsọ. Ọ bürü na ọ nọ na nsọ, a ga-agwa ya ka ọ nödụ n'iro.

3.1.2 Ala obi

N'ala Igbo, a na-enwe oke ala bụ ala nna ma ọ bụ di nke ezinaụlo. A na-akpọ ya ala obi. Ọ bụ ala nna mmadụ nyere ya. A naghị ere ala obi ere. Ọ bürü na mmadụ chọq ire ala obi, ndị okenye agaghị ekwe ka o ree ya. Mana ugbu a, ọ bürü na mmadụ ree ala obi n'ihi na ndị be anyị na-eñomi omenala ndịocha, a na-ahụta onye ahụ díka onye nzuzu. Obodo ụfodu na-amapụ onye ọ bụla rere ala obi ya.

3.1.3 Igba Odibo

N'ala Igbo, e nwere ụdị odibo a na-agba. N'ụdịigba odibo a, nwa nwoke n'ime ezinaụlo ma ọ bụ n'obodo ga-ebinyere onye ọzọ n'ime ezinaụlo ha ma ọ bụ n'obodo ha afọ isii. Nwa nwoke jere igba odibo agaghị agafe afọ iri abụo na ise. N'afọ nke asaa, onye isi ezinaụlo ebe nwa ahụ na-agba odibo bükwa okenye ezinaụlo ahụ ga-ebidoro nwa ahụ ahịa nke ya, ma ọ bụ nye ya ego ma ọ bụ ngwa ndịo ga-eji bido ebimündụ nke ya.

3.1.4 Ibi Ugwu

N'ala Igbo, a na-ebi nwa nwoke ọ bụla ugwu n'ụbochị nke asato a mürü ya. Ndị Igbo ka na-ebi ugwu tata mana ụfodu na-emezi ya n'uzoqụ gbara ọhụrụ. N'otutuulögogwụ n'ala Igbo tata, a mọ nwa nwoke e bie ya ugwu ụbochị ahụ a mürü ya ma ọ bụ echi ya. A nazighị eche ka o ruo abalị asato.

Nwata nwoke a na-ebi ugwu

3.1.5 Ile ọmụgwọ

Ọmụgwọ bụ nleta a na-eleta nwaanyị mürü nwa ọhụru. N'omenala Igbo, ọ bụ nwaanyị nọ na di wee mụọ nwa ka a na-ele ọmụgwọ. Ọ bughị nke tụrụ ime mkpuke. A na-enwe oke ọṇụ mgbe nwaanyị nọ na di mürü nwa ọhụru. Ọ kachasi mgbe ọ mürü ya n'udo.

Nwoke na-alụ nwaanyị mürü nwa ọhụru na-enwekwa ọṇụ n'ihi na onye ọhụru abịala n'ezinaulọ ya. Ọ na-ebu mba ji aga be ọgọ ya nwaanyị izi ya na nwa ya amụọla nwa ọhụru. A na-ebu mba ji anọ ma a mụọ nwaanyị. Ọ bürü nwoke ka a mürü a na-ebunye nne nke nwaanyị mba ji asatọ.

Nwaanyị nwa ya mürü nwa ọhụrụ na-eji ọtụtụ ihe ọ ga-eji elekọta nwa ya anya dị ka üziza, ụda, ọkụkọ, azụ mangala dgz. ọ bürü na nne nwaanyị mürü nwa ọhụrụ anaghị, nwanne nwaanyị mürü nwa nke ada ga-ele ya ọmụgwọ ma ọ bụ nwanne nne nwaanyị mürü nwa ọhụrụ.

A na-esiri nwaanyị mürü nwa ọhụrụ ihe oriri ndị gụnyere ji mmiri ọkụ, nri ji na ofe nsala, ụda na üziza dgz. Onye na-ele ọmụgwọ na-ejere onye mürü nwa ọhụrụ ozi dị iche iche dị ka ichuru ya mmiri, ikpatara ya nkụ, isiri ya nri, ịwụ ya na nwa ọhụrụ ahụ. Nwaanyị mürü nwa ọhụrụ anaghị arụ ihe ọ bụla ruo ọnwa atỌ. Ọ bụ naanị izu ike na inye nwa ara ka ọ na-arụ.

3.1.6 Iri ji ọhụrụ

Ji bụ oke mkpuru ubi n'ala Igbo. ọ bụ ya bụ eze nri. E nwere ụdị ji dị iche iche. Ha bụ ji aga, ekpe, abịjị, abana dgz. Mgbe a konyechara ji n'ala, o ree ule pupụta ome. O mechaas ọ ghọọ ji ọzọ. Ndị Igbo na-enwe ańụrị na ha enwetala ji ọhụrụ. Ọ bụ ya kpatare e ji eme emume iri ji ọhụrụ.

Mmemme iri ji ọhụrụ zuru Igbo niile ọnụ. ụfodụ na-akpọ ya ihejiokụ, ifejiokụ, erimji ma ọ buịwa ji. ọ bürü n'oge gboo mmadụ enweghi ike isi ma ọ bụ iri ji ọhụrụ tupu e mee mmemme iri ji ọhụrụ.

Uzọ niile e si esi ji na-apütacha ihe n'emume erimji ọhụrụ. E nwere ike igbu ya awayị, hụọ ya ahụ ma ọ bụ suọ ya ụtara. A na-ezi ndị enyi na ikwunaibe n'emume a. E bido emume a kpomkwem ọ bụEze ma ọ bụIgwe obodo ga-ebu uzọ rie tupu ndị obodo erie nke ha.

A na-eme ọtụtụ ihe ańụrị na-eme ka obodo kpoo ọkụ n'ubochị emume iri ji ọhụrụ. Mmọnwụ dị iche iche na-apụ. Ndị egwu n'ogo dị iche iche na-eti egwu. Ndị diochi na-ebupụta mmanya ha tepütara ka e lee mara onye bùokaibe n'ite mmanya. Ndịorụ ugbo na-ebupütakwa ji ha kótara ka e lelee wee mara onye bụ eze ji.

Iri ji ohuru

3.1.7 Ikuchi nwaanyị

Ikuchi nwaanyị bụ omenala ndị Igbo a na-emere nwaanyị dị ya nwụrụ anwụ. A na-esi n'ime ụlo nwoke ahụ nwụrụ anwụ hoputa nwoke ga-anochi anya ya n'ebe nwunye ya nọ. Nwoke ahụ ga na-arụrụ nwaanyị ahụ ihe niile di ya nwụrụ anwụ kwesirijirụ ya.

Ndị ezinaulọ nwoke ahụ nwụrụ anwụ na ụmụnna ya ga-eburu mmanya gaa be ndịogó ha. Ha ga-agwa ndịogó ha na ha chọrọ ikuchi nwa ha nwaanyị di ya nwụrụ. Nke a ga-eme na nwaanyị ahụ agaghị alaghachi be nna ya.

A biazịa n'ụmụnna nwoke ahụ nwụrụ anwụ e mee omenala nke fodurụnụ. Onye bụ okenye n'ụmụnna nwoke nwụrụ anwụ ga-anwụnye nwaanyị di ya nwụrụokukọ. Nwaanyị ahụ ga-anwụrụokukọ ahụ, lere nwoke masiri ya n'etiti ụmụnna di ya, nwunye ya okukọ ahụ. Nwoke a nwụnyere okukọ a ga-ekuchi nwaanyị ahụ.

Mana ọ bụrụ na ọ nweghi nwoke masiri ya, ọ na-anwunye diokpara ya ọkukọ. Onye ọ bụla a nwunyere ọkukọ ga-anara ọkukọ ahụ tigbuo ya. A naghi egbu ọkukọ ahụ egbu. A na-eti ya n'ala otu ugboro ọ nwụo.

Nwoke na-ekuchi nwaanyị na-egboro nwaanyị ahụ mkpa di. Ọ na-eleta ụmụ ya anya. Ọ bụrụ na nwaanyị ahụ mtaara di ya nke mbụ nwa, nwa ahụ ga-aza aha di ya nke mbụ. Ụmụ mtaara nwoke nkuchi ga-aza aha nwoke nkuchi. Mana ọtụtụ oge, esemokwu na-adaputa n'etiti ụmụ nwoke nke mbụ na ụmụ nwoke nkuchi.

3.1.8 Iri ekpe

Iri ekpe bụ iweghara akunauba onye nwurụ anwụ. Ndị nne na nna na-akpa akunauba ka ọ ga-abụ ha nwụo ka ụmụ ha weghara ihe ha nwere. N'oge gboo, ọ bụ naanị ekpe nna ka a na-eri n'ihi na ụmụ nwaanyị anaghị akpa akunauba. Mana ugbu a, ụmụ nwaanyị na-enwekwazi akunauba. Nke a pütara na a na-erizi ekpe nne ugbu a.

Ọ bụ nwa nwoke, di, nwunye ma ọ bụ nwanne na-eri ekpe n'ala Igbo. Obibia ndị Bekee mere na mmadu na-edede iwu gbasara ekpe ya mgbe ọ ka dị ndụ nye ya onye ọka iwu ga-edote ya. Onye ahụ nwụoqka iwu ewepụta iwu ekpe onye ahụ, ndị dị ndụ ahụ etu a ga-esi rie ekpe onye nwurụ anwụ.

Ọ bụrụ ebe e nweghi iwu ekpe, a na-enwe oke esemokwu n'ike akunauba onye nwurụ anwụ. Mana anaghị enwe nsogbu n'iri ekpe ebe e nwere iwu ekpe. Ihe ndị a na-erite n'ekpe gunyere ala, ụlo, ego, ụgbọala, ụlo mmepụta ihe dgz.

3.1.8 Igụ aha

Igụ aha ma ọ bụiba aha bụ omenala ndị Igbo. Onye ọ bụla nwere aha ọ na-aza. Mgbe a mürü nwa ọhụrụ ga-eme izu asaa tupu a gụo ya aha. Ọ bụ nne na nna mürü nwa na-agbakọ aka ọnụ tупुta aha ha ga-agụ nwa ha. Onye bükaričhara okenyen n'umunna ka ọ díjirị inye nwa aha ahụ n'ubochi emume igụ aha.

Aha a ga-agụ nwa nwere ike ịbụonatarachi ma ọ bụ ihe mere eme. Aha ọnatarachi bụ aha nwa nwetara site n'aha ụbochi ahịa a mürü ya. Ọmụma atụ, nwa nwoke a

mürüüböchị eke ga-aza Nweke, Okeke, Okereke; a ga-agụ nwa nwaanyị a mürüüböchị eke Mbekere, Ekemma. Nwa nwoke a mürüüböchị orie ga-aza Nwoye, Nworie, Okoroorie, Okoye, Orieke, Okorie ebe nwaanyị ga-aza Mgborie, Oriemma, Ugoorie.

Nwa nwoke a mürüüböchị afọ ga-abụ Nwafọ, Okafọ, Okoroafọ, Afọka ma nwaanyị ga-aza Mgbafọ, ụgaafọ, Afọdịmma. A ga-agụ nwa nwoke a mürüüböchị nkwo Nwankwo, Okonkwo, Okoronkwo, Nkwokwa ma nwaanyị ga-abụ Mgbankwo, Nkwomma, ụgankwo.

Ndị Igbo na-agukwa aha site n’ihe mere tupu a dị ime nwa, mgbe a dị ime ya na oge a mürü ya. Ndị di na nwuye nörö ogologo mgbe tupu ha mọta nwa nwere ike ịgụ nwa Taabugboo, Ositadịmma, Ndidiama, Mkpurudo, Nwaesu dgz. Ndị mürüötütü nwaanyị tupu ha mọta nwa nwoke ga-agụ nwa nwoke ahụ Nwokedịukọ, Mmaduakọ dgz. Ndị a mürü ebe esemokwu dị na-aza Iroha, Iroka, Asịteta, Ogoadiazị dgz. Aha mmadụ na-aza bara ụba.

Nnwale onwe 1

- a. Olee ndị a na-ebi ugwu?
- b. Olee mgbe e ji ebi ugwu?
- ch. Gịnị bụ ikuchi nwaanyị?
- d. Kedụ onye na-ekuchi nwaanyị?
- e. Onye ka a na-eri ekpe ya?
- f. Olee ihe ndị a na-erite n’ekpe?

3.2 Mgbanwe na-abata n’omenala ndị Igbo

Omenala na-eto eto ma na-agbanwekwa agbanwe. Nwayo nwayoötütü ihe na-egosi omenala ndị Igbo na-agbanwe. I ga-elebanye anya n’ufodụ omenala ndị Igbo gbanwerela.

N’oge gboo, ndị Igbo amaghị asusụozọ ma ọ bughị asusụ Igbo mana ugbu a ọtütü ndị Igbo na-asụ asusụ Bekee ma ọ bụ nke ndị agburụ ndịozọ dị na Naijirịa. Ọtütü ndị Igbo na-asuzi

asusu kariri naani asusu Igbo, ebe ndiufodu, n'ihi ihe mmadu enweghi ike ikowa, amaghị asu asusu Igbo.

Ejiji ndi Igbo agbanweela. N'oge gboo, ndi Igbo na-agba otø, mechaa wawa akwa ma ọ bụ gwowe ya n'obi mana ugbu a ọ dizighị etu a. Ha na-akwazi akwa ha na-eyi n'ahụ. Ichø mma ndi Igbo na mbu gunyere ide uli, uhie, igbu ichi mana ọ dizighị etu a ugbu a. Ha na-agbazi isi ha ọku site na ite ya ihe otite na-agba isi ọku, isi ọkpukpa dika isi nchikwa anazighị ewu. Umụ nwaanyị na-akwanye ihe nkwanye dì iche iche n'isi ha. O buzighị naani isi owu na isi aka. Ha na-eyizi uwe agada ebe ndi nwoke na-eyikwa iyeri ntị. Umụ nwaanyị na-etekwazi uhie ọnụ nke na-eme ka ọnụ ha na-eke daa.

N'oge gboo, ndi Igbo na-ajụ ase ọfuma tupu a lụwa di na nwunye. Naani usoro ịlụ nwaanyị ha maara mgbe ahụ bụ ibu mmanya uboro uboro dika omenala Igbo kwuru. Mana ugbu a ọ buighị mmadu niile na-emezi ma ọ bụ mezuo usoro omenala a. N'ihi okpukpe chọochi, ndi Igbo na-agbakwazi akwukwo n'ulọuka iji wee lụo di na nwunye. Ufodu chọochi anaghị enyere omenala Igbo aka site na ịma iwu gbasara aluminanwunye dì ka na onye otu ha ga-ebu uzor gbaa akwukwo na chọochi tupu o buo mmanya nwaanyị. Nke a bụ iweghachi aka elekere azu.

Egwuregwu ndi Igbo sokwazi na ihe ndi nwere mgbanwe. N'oge gboo, ndi Igbo na-atụ okwe na nchø, agba mgba, akpogga ma na-egwu egwu ọnwa dì iche iche. Nke a adizighị ugbu a. Ugbu a ha na-agbazi boölü, ọso na egwuregwu ndi Bekee dì iche iche. Mgbanwe batara n'omenala Igbo meziri na ndi Igbo anazighị egwu egwu ọnwa. A nazighikwa apụoriri. A nazighikwa akọ akukọ ifo. O nwezighị onye nwere ohere maka ihe ndi a dì ka e nwere n'oge gboo.

Ndi Igbo na-ekwu sị na igwe bụ ike; na onye nwere mmadu ka onye nwere ego. Nkwenye dì etu a esizighị ike n'etiti ndi Igbo. Na mbu a na-ebikobu ọnụ, mana ugbu a, onye lụo nwaanyịokporo nwunye ya gaa biri onwe ya.

N'oge gboo, ndi Igbo na-agba ohu, na-egbu ejima ma na-ejikwa mmadu achụ aja. Nke a adizighị ugbu a. Onye ọ bụla nwara ya anwa ugbu a, govementi akpuru ya. Ndi Igbo na-emebu nwaanyị na-amụ nwa wee nwụo, e tufuo nwa dì etu a sị na o mere arụ mana nke a

adızighị. N'oge gboo, onye ahụ adıghị, ọ gaa na nke dibịa mgborogwu na mkpaahịhịa mana ugbu a ụlọqwu juru ebe niile. Ndị Igbo amabughị ka e si agụ na ka e si ede, ma n'oge ugbu a ha na-agazị akwukwoimta ịgụ na ide.

N'oge gboo, ndị Igbo na-eji ụkwụ aga njem ma na-ebukwazi ibu ha n'isi, mana ugbu a, ụzo ka mfe ejị aga njem ma na-ebukwa ibu juputara ebe niile. Ndị Igbo amabughị ihe bụ ashebi. Mana ugbu a, ndị Igbo na-eme ashebi ebe ọ bụla a na-eme mmemme iji mee mmemme dị etu a ka ọ daa ụda. Ha mütara nke a n'aka ndị Yoruba.

N'oge gboo, ndị Igbo na-aso onye kpara ego n'uzo ruru unyi aso. Mana ugbu a ndị Igbo bidoziri na-efe ego na-achoghịima etu e si kpata ya. Ugbu a, onye gburu ọchụ amaghị ama anazighị agba ọsọchụ. Ọ na-eweta ọkpurukpu ego nye ndị nwe onye nwurụ anwụ nke ha ga-eji kwaa ozu. A na-echizi ọzọuka ugbu a, ebe a na-eji ego dochie anya ihe niile a na-eme n'oge gboo. O nwezighị ihe dị ka iru mgbede ma ọ buipu ebe. Nwoke choroilu nwaanyị nwere ike ịhụ nwa agboghọ ga-alụ ebe ọ bụla dika ala Igbo, ugwu Awusa, ala Yoruba ma ọbu ala Bekee. Nri e jiri mara ndị Igbo bụ ji, akpụ, ede na ọtụtụ ndịozọ. Mana ugbu a nüdülz (dị ka indomi, chiki, tọmị tọmị dgz.), achicha mkpo, goldin mọọn na nri mkpo ndịozọ aburụla nri ụmụaka Igbo.

N'eziokwu ọbịbia ndị Bekee wetara mgbanwe n'omenala anyị niile. Asusu Igbo, ekike, ikpe ikpe, ekpemekpe, akaorụ na ọtụtụ ihe ndịozọ na-anwuzi pii.

Nnwale onwe 2

- Deputa ụzo mgbanwe ano batara n'omenala Igbo.
- N'uche nke gi, ginị butere mgbanwe n'omenala Igbo?

4.0 Mmechi

Omenala buuzo ndị mmadụ si ebi ndụ. Omenala ndị Igbo nwere ndị dị mma ma nwekwaas ndị dị njo. Mgbanwe abatala n'omenala ndị Igbo. Ndị ahụ dị njo adızighị ugbu a. Iji maa atụ, n'oge gboo, ndị Igbo na-agba ohu, na-egbu ejima ma na-ejikwa mmadụ achụ aja.

5.0 Nchikota

A na-ekwu na ndị Igbo si n’agbụrụ ndị Juu. Nke a mere anyị jiri tulee omenala ndị Igbo na ndị Juu na-emekorita. Omenala ndị a gụnyere: nsọ nwaanyị, ala obi, ịgba odibo, ibi ugwu, ile ọmụgwọ, iri ji ọhụrụ, ikuchi nwaanyị, iri ekpe na ịgụ aha. Anyị hukwaziri na mgbanwe na-abata n’omenala ndị Igbo ụfodụ.

Ihe omume

- a. Gịnị bụ omenala?
- b. Kedụzọ ato ndị Igbo si ebi ndu ha?
- ch. Deputa ma kowaa omenala ndị Igbo anọ gosiri na ha na ndị Juu metütara.

6.0 Nrutuaka/Ngumi

- Nelson, Thomas. (1982). *The new king James version bible*. Nashville: Harper Collins.
Nkamigbo, Linda C. (2011). *Juọ m omenala Igbo*. Nkpor: Brystevand Publishers.
Nzeakọ, J.U.T. (1979). *Omenala Igbo*. Lagos: Longman Nigeria PLC.
Ogbalụ, F.C. (1979). *Omenala Igbo*. Onitsha: University Publishing Company.

MODUL 2: OKPUKPERECHI NDỊ IGBO

Na modul gara aga, i gurụ ihe gbasara ndị Igbo nke gunyere ndị ha bụ, oke ala ha na Naijirịa, ndị agbataobi ha nakwa omenala ha. Ebe i matarala ihe ndị a, i ga-agụ maka okpukperechi ndị Igbo na modul a. Okpukperechi ndị Igbo bụ ekpemekpe ọdịnaala. Nkega nke mbụ ga-akuziri gi banyere ofufe nrụ ndị Igbo. N'ebe a, i ga-agụ maka emume dị iche iche ndị Igbo na-eme, oge ha ji eme ha na ihe kpatara ha ji eme emume ndị ahụ. I ga-agukwa maka ịgba afa n'ala Igbo. O bụ ụzo puru iche ndị Igbo ji achoputa ihe nzuzo na-eme na ndụ ha. Na nkega nke abụo, i ga-ahụ na ịgba afa na-ebute ịchụ aja ọtụtụ oge. Ihe i ga-agụ maka ya na nkega nke ato bụ ịso nsọ n'ala Igbo. N'ebe a ka i ga-ahụ anụ na osisi ndị Igbo na-aso nsọ. O bụ Orji (1999) dere akụkọ okpukperechi ndị Igbo i ga-agụ na modul a. Nkegasị ato dị na modul a. Ha bụ ndị a:

Yunit 1: Ofufe nrụ na ịgba afa

Yunit 2: Aja

Yunit 3: Ịso nsọ n'ala Igbo

YUNIT 1: Ofufe nrụ na ịgba afa

Ndịna

1.0 Mkpólite

2.0 Mbunuche

3.0 Ndịna kpom kwem

    3.1   Ofufe ala na chi ndị ọzọ

    3.2   Igba afa

4.0 Mmechi

5.0 Nchikota

6.0 Nrụtụaka/Ngumi

1.0 Mkpólite

Ekpemekpe ndị Igbo kpom kwem bụ ekpemekpe ọdinala. Ha na-efe ala na arusị ndị ọzọ ga. Ndị Igbo kwenyere na e nwere ihe kachasị ihe niile elu nke ha maara dị ka ‘Chi’ ma ọ bụ ‘Chineke’ (nke kere ihe niile) ma ọ bụ ‘Chukwu’ (onye kachasị ihe niile). Ala Igbo niile na-efe ma na-asopụru ala. Arusịnochiri anya ya ka a na-akpọ ‘Aja ala’. Oge ụfodụ ndị okenyne na-akpọ ya ‘Nne ochie’. Mpaghara ala Igbo ebe a na-eme nke a gunyere Abia, Anambra, Delta, Ebonyi, Enugwu na Imo. Oge e ji emekarị emume ofufe ala bụ ngwa ngwa owuwe ihe ubi malitere. N’oge gboo, tupu mmadụ amalite iri akụkụ ubi ọ bụla dị ka ụgboguru, ugụ, ọkwuru ma ọ bụ ọka, ọ ga-ebu ụzọ were obere n’ime ha gaa dowe n’ihu okwu arusị Aja ala. A ga-arịọ Aja ala ka ọ nabata ihe nchụ aja ahụ, buru ụzọ rie ya ma gozikwa ya ka ọ ga-abụ ndị mmadụ rie ya ka ọ ghara ibutere nsogbu ma ọ bụ ọriịa.

2.0 Mbunuche

Na ngwutchha yunit a, i ga-enwe ike:

- Ikowwa usoro dị iche iche e si efe chi dị iche iche ofufe
- Ide ihe ole na ole e ji achụ aja
- Ikowwa ndị ọ bụ ọrụ ha ịgba afa

3.0 Ndịna kpom kwem

3.1 Ofufe ala na chi ndị ọzọ ga

Emume ofufe ala na-ewe ihe dì ka mkpuru ụboghị ato. Na mbido emume a, eze mmuo na ndị okenye obodo ga-agbakọ n'ihu okwu arusi. Ha ga-ebu nkwụ elu, ojị, ose ojị na akukụ ubi dì iche iche dì ka ji, ọkwuru, akwukwo nri, egwusi, agwa, dg. Ọ bụ eze mmuo ga-eji ojị kpee ekpere ma riọ ala ka ọ chekwaba ahụike ndị obodo niile. Ọ ga-ekpekwa maka ogologo ndu onye ọ bụla nakwa oke owuwe ihe ubi kwa afọ ọ bụla. Ka o ji ojị ekpe ekpere ka ọ na-asụ ọfọ ya n'ala. Ọ na-ekpe ekpere ma na-agọ ọfọ ndị okenye a na-ekwenyere ya ‘iseee’, ‘ọfọ kwa’, ‘ọ bụ ihe anyị kwuru’. Nkwenye ndị a bụ iji mee ka ala mara na ụmụ ya niile kwenyesiri ike n'ekpere ahụ. E kpechaa ekpere, a nyawaa ojị na ose ojị ka ndị niile kpere ekpere taa. Eze mmuo ga-ebu ụzọ taa ojị na ose ojị, loo ụfodụ ma busa ndị ọzọ n'okwu arusi na ọfọ. A ga-atupukwara okwu arusi ojị na ose ojị. E mechaa a ga-egbu ewu na ọkukọ ma gbasa ọbara ha n'okwu arusi na ọfọ. A ga-esi ewu na ọkukọ nke onye ọ bụla nọ n'ebe ahụ ga-eri ma ሊukwaa nkwụ elu.

Ọ bụru na ụmụ nwoke ndị ahụ richaa ma ሊuchaa, a ga-enwe oke ọnụ na obi ańuri. Ha ga-abụwa abụ agha dì iche iche ma na-azogharị n'okirikiri okwu arusi. A ga-emecha emume a n'oge mgbede. Emume mbido a gachaa, mmemme Aja ala enwuru ọkụ. A ga-egbuwe ewu na ọkukọ aghara aghara. Ezinaụlo ọ bụla ga-egburiri ewu ma ọ bụ ọkukọ ha na ndị enyi na ikwunaibe ha ga-akwari. A na-ezi ndị enyi na ndị ikwunaibe bi n'obodo dì iche iche n'oge mmemme Aja ala. ọtụtụ ihe oriri a kworọ aka wee si na ihe ọnụnụ na-ejuputa n'oge a. Ụmụ okorobia ሊuchaa mmanya ha adaghariwa. Ụmụ agboghobia ekee eki ke nke ha kacha mma, yiri jigida ga-esite n'otubo ruo n'apata uko, iyeri, ihe olu, ọla aka na ọla uko, were uhie na edo chọọ akpukpọ ahụ ha mma. Ha ga-agụ egwu, gbaa egwu ma sonyere ụmụ nwoke gwuo egwu. Mmemme ahụ ga-anọ mkpuru ụboghị ato.

Usoro ofufe arusi n'ala Igbo niile yitewere. Ọ bụru na e nwere ndịche, ọ bụ n'udị anumany e ji achụrụ chi dì iche iche aja. Ndịche ọzọ bükwa n'oge ha ji eme mmemme nakwa mkpuru ụboghị ole ọ na-anọ. A bịa n'udị anumany e ji achụ aja, ọ bụru chi e ji nkita achụrụ aja ọ gaghi anabata ewu ma e jiri ya chukwu ya aja. E nwere ndị bụ mkpi na ọkukọ ka e ji achụrụ

ha aja ma nwekwaa ndị na-anabata naanị ọkụkọ. Ụfọdụ nnukwu chi na-achọ ka e were mmadụ ma ọ bụ oke ehi were chụqoro ha aja. A bịa kwa n'oge e ji efe ofufe, e nwere chi ndị a na-efe naanị n'udummiri ma nwekwaa ndị bụ naanị n'okochị ka e ji efe ha. Ndị obodo niile na-esonyere ofufe kwa afọ ndị a mana eze mmuọ na-efe chi ya opekata mpe otu ugboro n'izu. Ọ bụrụ na o nwee ohere, ọ na-agà ekpere chi ya n'okwu arʊsị kwa ụbọchị.

Oge ụfọdụ ndị dibia gwara ka ha gaa chụo aja na-agakwuru eze mmuọ ka o duru ha gaa n'okwu arʊsị ya. Ọ bụ eze mmuọ ga-achupụru ha aja etu o kwesirị. Ofufe kwa afọ nke ụfọdụ chi nwere ike ịbü naanị otu ụbọchị ebe chi ndị ọzọ ga-achọ ka e fee ha mkpụru ụbọchị ato ma ọ bụ anọ. E nwere nnukwu chi ndị ofufe ha ga-anọ otu ọnwa ma ọ bụ karịa. E nwere chi ndị ofufe ha bụ naanị otu ugboro n'afọ asaa. E nwere chi ndị a naghị emere ihe ọ bụla n'ife ha mana e nwere chi ndị bụ n'oge ofufe ha ka e ji eme emume ndị ọzọ dị ka emume alụmdinanwunye. Mmọnwụ dị iche iche na-agbakwa n'ama n'oge a.

Nnwale onwe 1

- a. Mkpuru ụbọchị ole ka ofufe ala na-ewe?
- b. Kedu ihe ndị e ji ekpe ekpere ogologo ndụ?
- ch. Olee ihe abụọ na-eme n'oge emume ofufe ala?
- d. Kedu ndị na-agakwuru eze mmuọ ka o duru ha gaa n'okwu arʊsị ya?

3.2 Igba afa

N'oge gbo n'ala Igbo e nwere ndị na-ahụ ụzọ a na-akpọ ndị dibia afa (Ufọdụ ndị dibia afa ka nökwa n'ala Igbo ugbu a). Ọrụ ha bụ ịchopụta ihe kpatara ihe ọ bụla mere mmadụ ma ọ bụ obodo. Ha gwachaa mmadụ ihe kpatara ihe merenụ ha ga-enyekwa usoro a ga-esi wee mee ka ihe dị mma. Iji maa atụ, ọ bụrụ na mmadụ na-arịa ọrià ariñuchaala ọgwụ niile ndị dibia nyere ya mana ọrià ya akwusighị, ihe ọzọ ndị nke ya ga-eme bụ ịgbawute dibia afa ka ọ

gbaa afa ma chọpụta ihe kpatara ọriạ ahụ. Ndị Igbo kwenyere na ọ bụ ndị dibịa afa nwere ike ha na chi dị iche iche ikparita ụka ma mara ebumnuche ha.

N'oge gboo tupu mmadụ abụru dibịa ọ ga-agafe afọ iri anọ. Otu njirimara ndị dibịa afa bụ ekike ha. Ọ bụ ajị ka e ji emepụta uwe ha na-eyi. Ha na-eko akpa agwụ n'ubu. Ha na-akpa nzu n'elu anya ha ma gbụrụ ọla n'ụkwụ. Ekike ha na-eme e ji amata ha n'egbughi oge ọ bụla. Ihe ndị a na-ahụkarị n'akpa agwụ gunyere obere arusi, ugbene nnunụ ndị bara uru, akụkụ ahụ anụ ọhịa kporo nkụ, ofo, nzu, mkporogwu na mkpaahijha ndị e ji esi ọgwụ. Mgbe ọ bụla dibịa afa chọro iru ọru agbamafa ya, ọ ga-ebu uzọ kpokuo agwụ dị iche iche. Ọ na-anodụ ala mgbe ọ na-eme nke a.

Dibịa afa na-agba afa

Ọ ga-eme mkpatu na ụñara dị iche iji kpólite agwụ ya. O nwere ike ịchị ego ayorø asaa asaa n'aka ya abụo. Ọ na-achigharị ego ayorø ndị a dị ka ọ na-akpoku agwụ ya ka ha nye ya ntuzi aka. Ufodu ndị dibịa afa anaghị ejị ego ayorø agba afa. Ọ bụ okpokoro ugiri na-anochi anya ego ayorø. A na-ejị eriri aganye okpokoro ugiri ndị ahụ nke na o nweghi nke na-emetụ ibe ya. Okpokoro ugiri asaa ma ọ bụ karịa ka a na-aganye n'otu eriri. Dibịa afa ga-ejị ihe díka eriri okporo ugiri ato ma ọ bụ anọ wee gbaa afa. Ọ chilie okpokoro ugiri ndị a elu ọ wusa ha n'ala ubgoro ubgoro díka ọ na-agba afa. Ufodu ga-ekpudo ihu n'ala ebe ndị ọzọ ga-achara aba. Ọ bụ site n'ọnodụ okpokoro ugiri ka ọ ga-esi mata ihe afa kwuru. Ọ na-eme

uñara dika ọ na-achili ma na-awusa okpokoro ugiri ndị ahụ. Ọ na-ajukwa agwụ ase dika ọ na-eme ihe ndị a niile. Oge ụfodu ọ na-ajukwa onye bijara ajumase ajuju iji nyere ya aka n'igba ezi afa.

Tupu ekpemekpe ndị otu Kraistị abiarute ala Igbo ndị Igbo matarala na e nwere chiukwu kachasi ihe niile onye nke kere eluigwe na ala na ihe niile dì n'ime ha. N'ihi na ha anaghị ahụ chiukwu aanya, ha mepütachara obere chi ndị ha na-ahụ anya were ha dochie chiukwu ma na-efe ha ofufe ruuru chiukwu. Ha na-akpo chiukwu a 'Chineke' nke pütara chi okike ma na-akpokwa ya Eze bi n'elu. Dika ndị Igbo na-efe obere chi ndị a dì n'udị arusi ha kwenyekwara na e nwere chi kachasi ihe niile ukwu. Nkwenye ha kwenyere na chi na-aputa ihe n'aha ha na-agụ. Ihe ndị a niile gosiri na ọ bughị ndị ocha kuziiri ndị Igbo na e nwere chi kere ihe niile. Ha matarala tupu ọbịbia ndị ocha. Ka o siladi a gaghi asị na ndị Igbo na-ekpere arusi tupu ọbịbia ndị ocha n'ihi na ndị Igbo matara na e nwere chi kama ha ji ụmu arusi ndị ahụ were dochie anya ya.

Ha kwenyere na ụmu arusi ndị ahụ na-ebugara chineke bi n'eluiigwe ekpere na aririọ ha. Ihe ozọ nwere ike ịgbagwoju mmadụ anya bụ ihe kpatara o jiri bürü osisi ha piri apị ka ji dochie anya chineke. Aziza ya bụ na ọ bụ ihe mmadụ hụrụ n'anya ka o kwetara. Ọtụtụ ndị mmadụ na-aghotà ihe ha hụrụ anya ngwa karịa ihe ha ahughị anya dika chineke onye ụdidi ya kariri nghotà mmadụ. Na nchikota usoro ofufe nrụ ndị Igbo site n'arusi na ihe ndị ndochi anya ndị ozọ yitewekwara usoro ekpemekpe ụfodu ndị otu Kraistị ndị na-eji ihe ọkpukpu dì iche iche edochi anya ndị mmuo ozi, Nne Jesu na ndị nsø niile dì n'uka ha iji mee ka ndị bijara uka ghota ụzọ ekpere si erute chukwu site na ndị mmuo ozi, Nne Jesu na ndị nsø niile.

Nnwale onwe 2

- Kedu aha a na-akpo ndị dibia na-ahụ ụzọ n'ala Igbo?
- Dee ihe abuọ nwere ike iduga mmadụ ijụ ase.

4.0 Mmechi

Ndị Igbo kwenyere n'otụtụ chi dì iche iche dika ala. Ha na-efekwa chi ndị a ofufe n'oge dì iche iche. Onye isi na-ahazi emume ofufe nrụ a ka a na-akpo eze mmuo. N'oge gboo n'ala

Igbo e nwere ndị na-ahụ ụzọ a na-akpọ ndị dibịa afa (Ufọdụ ndị dibịa afa ka nökwa n'ala Igbo ugbu a). Ọrụ ha bụ ịchopụta ihe kpatara ihe ọ bụla mere mmadụ ma ọ bụ obodo. Ndị Igbo kwenyere na ọ bụ ndị dibịa afa nwere ike ha na chi dị iche ike ịkparita ụka ma mara ebumnuche ha. Mgbe ọ bụla dibịa afa chọrọ ịru ọrụ agbamafa ya, ọ ga-ebu ụzọ kpokuo agwụ dị iche ike.

5.0 Nchikota

Eze mmuọ nwegasiri ọrụ dị iche ihe ha na-arụ n'ala Igbo. ọrụ ha gụnyere ihazi usoro ofufe nrụ na ịchupuru ndị mmadụ na obodo aja. Tupu ekpemekpe ndị otu Kraistī abiarute ala Igbo ndị Igbo matarala na e nwere chiukwu kachasi ihe niile onye nke kere eluigwe na ala na ihe niile dị n'ime ha. N'ihi na ha anaghị ahụ chiukwu aanya, ha mepütachara obere chi ndị ha na-ahụ anya were ha dochie chiukwu ma na-efe ha ofufe ruuru chiukwu. Na nchikota usoro ofufe nrụ ndị Igbo site n'arusi na ihe ndị ndochi anya ndị ọzo yitewekwara usoro ekpemekpe ụfọdụ ndị otu Kraistī ndị na-eji ihe ọkpukpu dị iche ihe edochi anya ndị mmuọ ozi, Nne Jesu na ndị nsọ niile dị n'ụka ha iji mee ka ndị bìara ụka ghota ụzọ ekpere si erute chukwu site na ndị mmuọ ozi, Nne Jesu na ndị nsọ niile.

Ihe omume

- Gịnị ka ala na-emere ndị Igbo?
- Olee njirimara dibịa fa abụo ị ma?
- Kedu ihe izizi dibịa afa ga-eme tupu o bido ịru ọrụ ya?
- Deputa ụzọ ihe abụo e ji agba afa.
- I kwenyere na ndị Igbo amatarala chukwu tupu ọbjịa ndị ocha? Kwadoo aziza gi

6.0 Nrụtụaka/Ngumi

- Afigbo, A.E. (1992). *Groundwork of Igbo history*. Lagos: Vista books
 Isichei, E. A. (1976). *A history of the Igbo people*. London: Macmillan.
 Orji, M.O. (1999). *The history and culture of the Igbo people*. Nkpor: Jet Publishers.

YUNIT 2: Aja

Ndịna

- 1.0 Mkpôlite
- 2.0 Mbunuche
- 3.0 Ndịna kpom kwem
  - 3.1 Ichu aja
  - 3.2 Itu aka
  - 3.3 Iliwe anwa
- 4.0 Mmechi
- 5.0 Nchikota
- 6.0 Nrütüaka/Ngumi

1.0 Mkpôlite

Otu n'ime usoro ekpemekpe ọdinala bụ ichu aja. Ichu aja bụ otu njirimara ekpemekpe ọdinala. O bụ ihe dijiri mmadu ma ọbu obodo ime. Ọtụtụ oge ọ bụ eze mmuo ka ọ dijiri iduga mmadu iga chu aja. E nwere ụdiri aja dí iche iche a na-achu. Aja mmeda obi bụ aja a na-achu mgbe ndị ichie na-ewesara ndị mmadu iwe. Aja ekele bụ aja a na-achu opekata mpe otu ugboro n'afọ iji kelee ndị ichie. E nwekwara ụdiri aja ndị ọzo ga dí ka aja a na-achuru ndị nwuru anwụ na aja a na-achupuru ụmụ mmuo a maghi. Itu aka pütara ụdi aja ebe di bi ụlo enweghi ike iri nri ya na-ebughi ụzo tụpụ ntakirị n'iro.

2.0 Mbunuche

Na ngwutchu yunit a, i ga-enwe ike:

- Imata ihe bụ ichu aja
- Ikposiputa ihe a na-eme n'itu aka
- Ikowa ihe bụ iliwe anwa

3.0 Ndịna kpom kwem

3.1 Ichu aja

E nwere ụdị aja abụo. Ha bụ aja mmeda obi na aja ekele. Aja mmeda obi bụ aja a na-achụ mgbe ndị ichie na-ewesara ndị mmadụ iwe. Mgbe ndị mmadụ mere ihe ala na-asọ nsọ, ha emeruọla ala. Mgbe ihe dị etu a mere, ndị ichie ga-ahụta ya na-akwaenyereghị ha ugwu ruuru ha. Nke a ga-eme ka iwe wee ha. E nwere ọtụtu ụzọ ha si ezipụta iwe ha. Ọmụma atụ ọdachi ha ga-eweta bụ oke ọnwụ, ajo ọriạ ma ọ bụ ume ọmụmu. Mgbe ọ bụla ọdachi dị etu a wakporo obodo, ndị mmadụ ga-atükọta ego gakwuru dibịa afa ijụta ase ihe na-eme ha. Ọ bụ site n’igba afa ka ndị ichie ga-eji kwupụta ihe bụ iwe ha. Dibịa afa ga-ekwu ihe a ga-eji medaa ha obi. Ihe e nwere ike iji medaa ha obi gụnyere aja ehi, ewu ma ọ bụ mmadụ. E kwenyere na ọ bürü na e mezuo ihe ndị a ihe ọdachi na-eme n’obodo ga-akwusi.

Aja ekele bụ aja a na-achụ opekata mpe otu ugboro n’afọ iji kelee ndị ichie. Ndị obodo niile na-esonye n’ichụ aja ekele. A bịa n’udị aja a, a marala ihe e ji achụrụ chi nke ọ bụla aja. Ọ bürü chi na-anabata nkịta kwa afọ, a ga-enye ya. Etu ahụ ka a ga-esi nyekwa ndị na-anabata ewu ma ọ bụ okukọ. Onye ọ bụla nwere ike ichụrụ chi ya aja ekele ma ọ bürü na o mere ya ihe ọma. Ihe ọma nwere ike bürü na akụkụ ubi ya mere nke ọma n’afọ ahụ ma ọ bụ nnapụta n’oka ọdachi dị ka oku ogbugba, ọdịda osisi gafere ulọ ya mgbe ya na ndị ezinaulọ ya na-arụhụ ụra, ma ọ bụ ajo ọriạ kaara iwere ndụ. N’ọnodụ dị etu a, ọ bụ onye na-achụ aja ga-ewere ihe ọ bụla masiri ya wee chụoro chi ya aja. O ga-ejekwuru eze mmuo na-efe chi ọ chürü iche n’ihii na ọ bụ ya bụ onye nchụ aja. Eze mmuo ga-eduru ya gaa n’okwu arʊsi. Ha ga-eburu ihe ndị o butere wee gawa. E nyechaa ekele eze mmuo ga-ahapụ ihe ndị ruuru chi ya n’okwu arʊsi ma buru ndị mmadụ na-eri lawa be ya.

E nwekwara ụdirị aja ndị ọzọ ga dị ka aja a na-achụrụ ndị nwuru anwụ na aja a na-achupuru ụmu mmuo a maghi. Mgbe mmadụ dara n’oke ọriạ, ọ ga-ejekwuru dibịa afa onye ga-agwa ya ihe chi ya chürü na ụdirị aja a ga-achụrụ ya. A na-esikari nri n’udị aja n’ihii na ọtụtu oge ndị ichie na-asị na agụ na-agụ ha n’ihii na onye ahụ nọ n’orịa enyeghị ha nri. Ọ bürü na onye ọriạ akwadote ihe niile a gụrụ ya a ga-eji chüo aja dị ka ewu ma ọ bụ okukọ, ojị, nwụ elu, ji, akpu, agwa, ọka na ihe oriri ndị ọzọ, a ga-ezite dibịa afa ka ọ chüo aja. Ebe a na-anokari achụ ụdị aja a bụ na be onye ọriịa n’ihii na e kwenyere na ndị ichie nọ na gburugburu ebe obibi ya. Ọ baghi uru igawa n’okwu arʊsi nke eze mmuo. Ezinaulọ ọ bụla na-enwe okwu arʊsi e ji obere osisi were wube a na-akpọ ndị ichie. N’azụ osisi ndị a, a ga-enwe osisi ogirisi ma ọ bụ

ogbu. O bụ arusi a na-ewubere ndị nwụru anwụ. Ebe a ka a na-achụrụ ndị nwụru anwụ aja. A ga-efesa Ọbara anụmanụ e gburu n'arusi ahụ nakwa n'ọfọ. A ga-atụnyekwa mpekere ihe ịchụ aja niile n'okwu arusi.

Dibịa na-achụ aja n'ihi arusi

Nnwale onwe 1

- a. Kowaa ihe bụ aja mmeda obi.
- b. Kedu onye ịchụ aja ekele díjiri?

3.2 Itu aka

Itu aka pütara ụdị aja ebe di bi ụlo enweghi ike iri nri ya na-ebughi ụzọ tụpụ ntakiri n'iro. Nri a ọ tụpụru n'iro bụ aja ka ọ chürü. O bụ ụdị ịchụ aja a ka a na-akpo itu aka. Nke a bükwa aja a na-achụrụ ndị nwụru anwụ mkpuru obi ha ka na-awaghari na gburugburu ebe obibi mmadu.

Ibu üzə tüpürü ha nri ga-eme ka ha mee ka mmadu rie nri ya n'udo. N'oge gboo ndị Igbo kwenyere na ọ bụrụ na a chughị ụdị aja a na ụmụ mmụqụ ndị ahụ ga-ebutere mmadu ọdachi n'ihe oriri. Ha nwere ike iwete ọnodụ nri mmadu ga-eji kpuo ihu n'ala ma wufuchaa. Ma ọ bụrụ na ụmụ mmụqụ nwee obi ebere ha emee ka naanị nri izizi onye ahụ welitere itinye n'ọnụ ya daa n'ala ma ọ bụ ọkpukpụ agbado ya. Ụdị ọdachi dị etu a nwere ike ime ihe ugboro ugboro n'otu erimunri. Ọ bụ ọnodụ dị etu a mere o jiri dị mkpa na di bi ụlọ ga-achụ aja a. Nkwenye ndị Igbo a pütara ihe n'ilu a, "Nkịta sịrị ka a tüpürü ya ọkpukpụ n'iro ma hapuziere ya ọgụ ya na ndị mmụqụ". N'aka nke ọzọ, ndị Igbo n'oge gboo na-ebu üzə chuhọrọ chi ha aja ihe izizi ha wetara n'ubi kwa afọ tupu mmadu ebido riwe ha. A na-eme nke a iji gbochie ọdachi nwere ike ịdaputa n'ụdị ọ bụla.

Nnwale onwe 2

- a. Gịnị bụ ịtụ aka?
- b. Olee ụdị ọdachi nwere ike ịdakwasị onye anaghị atụ aka?

3.3 Iliwe anwa

N'oge gboo, ọ bụrụ na mmadu rịa oke ọriạ ogologo oge nke na o nweghi ọgwụ gwotara ya, o nweghiyi ihe ọzọ ọ ga-eme karịa ịgakwuru dibia afa. Ọ bụ site n'igba afa ka dibia afa ga-eji gwa onye ahụ arusi na-enye ya nsogbu na ihe a ga-eji medaa ya obi. E nwekwara ike isite n'afa mata ma o nwere onye, ala ma ọ bụ arusi onye ọriạ mejorọ.

Dibia afa ga-agà n'ihu ikwuputa ihe a ga-eweta i ji mee ka onye ọriạ wee nwere onwe ya. Ihe ndị a ga-eweta gunyere oke ọkpala gbarala afọ, okukọ avuke turula ntụ ime ato ma ọ bụ ano, ọjị na mba ji asatọ. Ọzọ dị ka ibe ya bụ na o nwere ike bụrụ na arusi ga-ewete ọnwụ n'isi onye ọriạ ma ọ bụrụ na emeghi ihe ọ chohorọ ngwa ngwa.

Ọ bụrụ onye ọriạ laruo n'ụlọ ya, chee ihu ma chee azụ wee hụ na o nweghi ego ịzụta ihe niile dibia afa guụrụ ya, ọ ga-akwado ịchụ aja ikwe nkwa nke a na-akporo iliwe anwa. A chohorọ ịchụ ụdị aja a, a ga-ezite dibia afa. Ọ bịa ruo ọ ga-ekwu ka e wetere ya otu mkpuru aziza ọhụrụ, otu akwa ọkpukpụ na otu iko mmiri. Dibia afa ga-akporo onye ọriạ gaa n'otu akukụ ụlọ ya ma

sunye mkpuru aziza ahụ n'ala. O ga-ewegharị akwa ahụ na iko mmiri ahụ n'elu isi onye ọriạ dị ka ọ na-akpoku arʊsi aka ya dị n'ọriạ ahụ ka ọ bịa rie aja a na-achụru ya. O ga-agwa arʊsi na nke a bụ nkwa ka onye ọriạ na-ekwe ya na ọ bürü na ihe na-eme ya hapụ ya, ọ ga-agbagharị wee wetachaa ihe ndị ọ nara ya iji chụqoro ya aja ruuru ya. Na ngwuchcha ekpere ya, ọ ga-akụwa akwa ahụ n'ebe ahụ ọ sunyere mkpuru aziza n'ala ma wusakwa mmiri n'elu ya. Nke a ga-ewete achumaja na njedebe.

Nnwale onwe 3

- a. Gini bụ iliwe anwa?
- b. Kowaa ọru dibia afa n'iliwe anwa.

4.0 Mmechi

Ichu aja bụ ọkpurukpu ihe n'ekpemekpe ọdinala. Mmadu nwere ike ichuru onwe ya aja . Obodo na-achukwa aja. E nwere ụdịri aja dị iche iche a na-achụ. Aja mmeda obi bụ aja a na-achụ mgbe ndị ichie na-ewesara ndị mmadu iwe. Aja ekele bụ aja a na-achụ opekata mpe otu ugboro n'afọ iji kelee ndị ichie.

5.0 Nchikota

Ichu aja nwere ụdịdi dị iche iche. Ha gunyere aja mmeda obi, aja ekele, ịtu aka na iliwe anwa. Ihe dị mkpa ịmata bụ na ọtụtụ oge ọ bụ eze mmuo ma ọ bụ dibia afa na-eduga onye ma ọ bụ ndị choro ichu aja.

Ihe omume

- a. Dee ndịche dị n'aja mmeda obi na aja ekele.
- b. Olee anumanyi abuọ e nwere ike ijụ choro aja?
- c. Onye ka ịtu aka dijirị n'ezinaulọ?
- d. Kedu ndịche dị n'ịtu aka na iliwe anwa?
- e. Deputa ihe ato e ji eme iliwe anwa.

6.0 Nrọtụaka/Ngumi

- Afigbo, A.E. (1992). *Groundwork of Igbo history*. Lagos: Vista books.
- Isichei, E. A. (1976). *A history of the Igbo people*. London: Macmillan.
- Orji, M.O. (1999). *The history and culture of the Igbo people*. Nkpor: Jet Publishers.

YUNIT 3: Isọ nsọ n'ala Igbo

Ndịna

- 1.0 Mkpólite
- 2.0 Mbunuche
- 3.0 Ndịna kpom kwem
  - 3.1 Anụ nsọ
  - 3.2 Osisi nsọ
- 4.0 Mmechi
- 5.0 Nchikota
- 6.0 Nrütüaka/Ngumi

1.0 Mkpólite

Otutu ndị Igbo ma nwoke ma nwaanyị anaghị eri otu ihe ma ọ bụ nke ozọ. Oge ụfodụ obodo niile ma ọ bụ ogbe niile na-esonye na nsọ a. Ọnọdu mmadụ erighị ihe mmadụ ibe ya na-eri n'enweghi nsogbu ọ na-ebutere ahụ ike ya ka a na-akpo ịso nsọ. Ọ bụru na e wetara mmadụ ihe ọ naghị eri, ọ ga-ekwu sị, “Anaghị m eri ya. Anyị na-aso ya nsọ.”

2.0 Mbunuche

Na ngwutchu yunit a, i ga-enwe ike:

- Ikowa ihe bụ ịso nsọ
- Idepūta anụ nsọ dị iche iche na obodo ndị na-aso ha
- Imata osisi nsọ dị iche iche na ihe ha na-arụ

3.0 Ndịna kpom kwem

3.1 Anụ nsọ

Anụ nsọ bụ ụmụ anumanyị ga ndị Igbo anaghị eri n'ihi egwu ntaramaaḥuḥu nwere ike ịdakwasị ha. O nweghi anumanyị ndị Igbo niile gbakotara aka ọnụ ịso nsọ belusọ udele. Mmalite usoro ọdinala a edochaghị anya. Ka o siladi, o kwere ghota na a na-eme nke a iji sọpuru otu chi ma ọ bụ nke ozọ nke nyerela ndị nna nna anyị ha iwu ogologo oge gara aga ịso nsọ ihe oriri weteere ha ọnwụ ma ọ bụ nnukwu ḡri. N'aka nke ozọ, a na-aso nsọ iji

kwanyere ala ugwu. Ọmụma atụ, Orji (1999) dere na a bịa n'Orumba dì na steeti Anambra ọtụtụ ndị anaghị eri ejula. Ndị ọzọ anaghị eri ihe ụfodụ dì ka nkịta, akiđị, ede n'ụbochị orie, nshikọ na akwụ ojukwu, dg. Na Nnewi, iri ewi bụ arụ. E nwere obodo ndị anaghị egbu ma ọ bụ rie ebe obodo ndị ọzọ na-eri ya. Na mpaghara Aguata, Nnewi, Idemmili na ụfodụ obodo ndị ọzọ ga, obodo na-achụpụ onye ọ bụla a hụrụ riri eke. Mana na mpaghara obodo ndị anaghị aso eke nsọ a na-akpọ ya ikputu. Ọ bụrụ na eke nwụọ n'ụlọ onye na-aso ya nsọ, a na-abụ nnukwu arụ na nsọ ala. Onye ahụ ga-akwa ya ka e si akwa mmadụ. Ọ ga-azụta akwa ọcha a ga-eji eli eke ahụ tnyekwara ihe ndị ọzọ a ga-eji chụo aja. A bịa n' Ọka, iri enwe bụ arụ. Ndị Ọka kwenyere na enwe bụ nwa chi ha a na-akpọ Imo Ọka. Mana mpaghara ndị ọzọ n'ala Igbo na-eri enwe.

N'obodo Inyi dìdewere Achị na steeti Enugwu na Aguleri dì na steeti Anambra, mbe bụ nnukwu anụ nwere ugwu. Ekpemekpe ndị otu Kraistī egbochighị nsọ anụ a. N'obodo ndị a, ọ bụrụ na onye isi ụka ma ọ bụ onye ọ bụla etere mmanụ nwaa anwaa wee rie mbe ajala, ọdachi ọ ga-ezute ụbochị ahụ abughị ihe mmadụ ga-akorọ ya. N'agbanyeghi na nsọ mbe sitere n'ala ndị Inyi kwenyere na ọ bụ ajala nwe mbe tnyere na ọ gwara ha erila mbe iji gbalarị ọnwu. Nke ọzọ bụ na ha kwenyere na onye ọ bụla riri mbe ga-adotara obodo niile iwe na ọnuma ajala. N'ihi nke a ha anaghị eche ka ajala zesa mmadụ niile iwe kama ka ha jiri aka ha nye onye mehiere ntaramaaḥḥu díjiri ya. Ha ga-enye onye ahụ nnukwu ntaramaaḥḥu na mmekpa ahụ garuo na o si n'obodo ha pụo gaa chọta mbe ọzọ ọ ga-eji dochie anya nke o gburu. O bighi ebe ahụ. Tupu a nabatakwa onye ahụ ọzọ n'obodo, ọ ga-achịrụ ajala nnkwu aja mmeda obi ma kpụo arụ iji medaa ndị dì ndụ na ndị nwụrụ anwụ obi. Anụ nsọ na obodo ebe a na-aso ha gunyere: azụ isi—Umunya, atụrụ —Abọ, ngwere aghụ—Uchi, Ogbaru, enwe—Ogboji Izaa, ejula—Nsuka, Nnobi.

Oge ụfodụ mmadụ nwere ike ịriịa ọriịa ndị gunyere oyị ọmụma, ahụ ọkụ ma ọ bụ azuzụ nke a maghị ihe kpatara ya. E nwere ike ikpebi na ọ bụ obere iwe ka otu chi na-ewesara onye ahụ n'ihi na o riri ihe chi ahụ na-aso nsọ na-amaghị ama. Iji maa atụ, ndị Nnewi kwenyesiri ike

na onye Nnewi ọ bụla riri ewi na-amaghị ama ga-arịa ntakiri ahụ. Iji mee ka onye ahụ nwere onye ya, a ga-eji akwa ọkukọ chụo aja. Otu okenye ga-edupụta onye ahụ n'iro. O nwere ike bürü okenye nwoke ma ọ bụ okenye nwaanyị. Ọ ga-akụwa akwa ma tee ya n'ahụ onye ọriạ. E nwere usoro e ji ete ya bụ akwa n'ahụ onye ọriạ. A na-esite n'isi ruo na mkipisi uko. E techaa ya akwa, a ga-agbachapụ ọriạ n'ohịa site n'igba n'aka. A na-akpọ ya igba ngiri ma ọ bụ igba urio. Igba urio na-egosi na agbabala ihe ọ bụla etechapütara n'ahụ onye ọriạ n'ohịa ka ọ ghara ilaghachi azụ n'ahụ ya. Orji (1999) mere ka a mata na usoro igbachapụ ụdị ọriạ a ka a na-akpọ iko nsọ. N'oge, a onye na-eme iko nsọ ga akpokwu chi dị iche iche ka ha sonyere aja ọ na-achụ. Ọ ga-arịökwa ka ha gbaghara onye ọriạ n'uzo ọ bụla o siri mejọ ha.

*Eke**Nkita*

*Enwe**Ejula**Mbe*

Ufodu ụmụ anụmanụ ndị a na-asọ nsọ

Nnwale onwe 1

- a. Deputa obodo atọ na-asọ nsọ anụ na anụ ndị ha na-asọ nsọ.

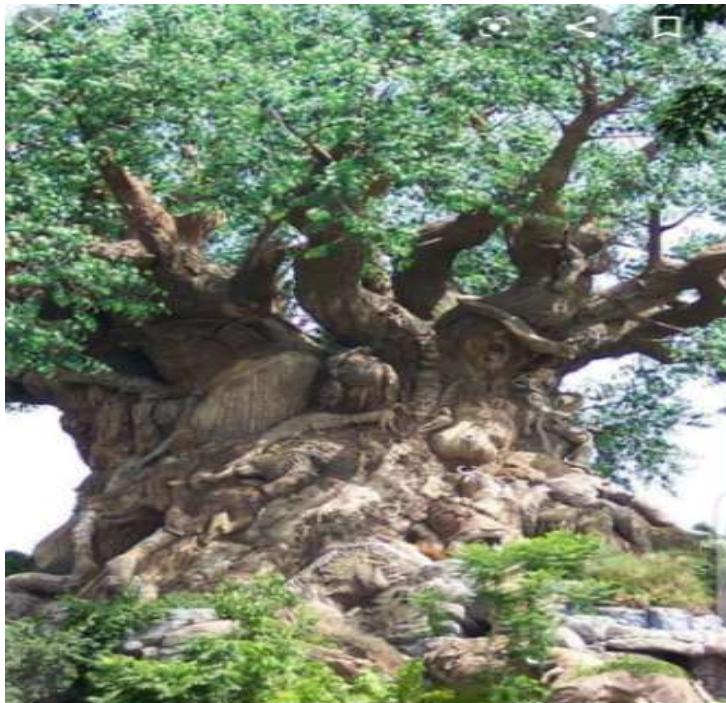
b. Olee mgbe nsø anụ malitere n’ala Igbo?

3.2 Osisi nsø

O nwere osisi ndị Igbo na-asopuru tupu ọbịbia ndị ọcha. Osisi ndị a bụ osisi ndị e kwenyere na ha nwere ike dị ka chi dị iche iche. O nwere osisi a na-akpọ ngwu. Osisi a nwere ike dị ka chiukwu. Dibia afa nwere ike ịgba afa na osisi ngwu chọrọ ka a chọrọ ya aja mgbe onye na-aria ọriịa gbara ka a gbaara ya afa. Ọ bụ naanị ngwu bụ arʊsi na-anabata aja dị ndụ. Nri ya bụ ọkụkọ. Ọ bụru na mmadụ gaa n’okwu arʊsi ngwu, onye ahụ ga-ahụ ọtụtụ ọkụkọ e ji chọrọ ya aja. Ọkụkọ ndị ahụ na-ebido n’uriom ruo ọkụkọ ndị gbarala afọ abụo. N’ihu okwu arʊsi ngwu, a na-amanye ọmụ nkụ n’akụkụ ya abụo. Ọ bụ n’elu ọmụ nkụ naabọ ndị a ka a na-ekedo ọkụkọ ndị a na ndụ. Ha ga-anogide ebe ahụ wee nwụọ ma ree ure. A naghi ejị osisi ngwu kporo nkụ esi nri.

Osisi nke ozọ bụ osisi ọfọ. A na-eji osisi ọfọ anụ iyi ma ọ bụru na arʊsi adighị. A na-enye ọfọ ụfodụ ihe ndị e ji chọrọ arʊsi aja. Mgbe ọ bụla ndị Igbo na-akpa ihe bara uru nke ọ bụ naanị eziokwu ka a chọrọ, a ga-eweta ọfọ. Onye ọ bụla kwuchara okwu ga-eti ọfọ n’ala sị, “Ọ bụru na ihe niile m kwuru abụghị eziokwu, ka ọfọ na ala wepụ m”. Nke a bụ ọmuma atụ ugwu na nsopuru ọfọ nwere n’ala Igbo.

Osisi nke atọ a na-asø nsø n’ala Igbo bụ anụnụ ebe. A na-akwanyere osisi anụnụ ebe ugwu n’uzo pürü iche. O nwere ajo ike pürü iche. Anụnụ ebe pütara ‘nnụnụ ebela’. O nwebeghi nnụnụ bere n’anụnụ ebe dị ndụ. Ọ ga-anwuriri ebe ahụ ozigbo. Ndị ajo mmadụ na-eji ya agwọ ajo ogwu. Ọ ga-ahịa ahụ ihu osisi anụnụ ebe ugbu a.

Anuny ebe

Osisi nke anō bụ osisi ọgbụ. A na-ejikari osisi ọgbụ ewube okwu arusị dī ka ihejiokụ, ndị ichie, chi, ala obi dg. A na-azokari osisi ọgbụ n'ebe ọ ga-abara ọha uru dīka n'ama ebe ọ gabenye ndo. Umụaka ga-anō n'okpuru ndo ya egwu egwu ebe ndị okenye ga-anō ebe ahụ na-ezuru ike.

Osisi nke ise bụ ogirisi. A na-ahụta ya ka chi. Ọ bụrụ na mmadụ edebe ihe ya n'iyo ebe e nweghi ezi nchekwa, ọ ga-atukwasa ya akwukwọ ma ọ bụ alaka ogirisi. Onye ohi ọ bụla hụrụ akwukwọ ma ọ bụ alaka ogirisi agaghị enwekwa egwu izuru ihe ahụ n'ihi egwu ọnwụ ma ọ bụ ọdachi ndị ọzọ dī iche iche.

Ogirisi

Osisi nke isii bụ osisi ụkụ. Ndị Igbo kwenyere na osisi ụkụ bụ ihe nweta aja ala pürü iche. A na-ejikwa alaka na mkpürü ụkụ echekwaba ihe nweta dika ogirisi. A naghi akpa osisi ụkụ nkụ. Etu a ka ọ dị n'ebe osisi nsọ ndị ọzọ dị. Na mpaghara dị iche iche n'ala Igbo ebe chi na-ebi n'ajọ ọhịa, i nwere ike ịhụ nnukwu osisi gbara afọ narị iteghete ma ọ bụ karịa. A na-asopuru ọtụtu osisi gbara okwu arusị gburugburu ma na-achukwara ha aja.

Nnwale onwe 2

- Gịnị ka osisi nsọ pütara?
- Osisi ole ka ị gürü maka ha n'ederede a?

4.0 Mmechi

Ihe i gurụ maka ya na yunit a bụ ịso nsọ n'ala Igbo. Ndị Igbo na-asopuru ụmụ anumānụ na osisi ụfodụ. Ha na-akwanyere ha ugwu dika chi. Nsọ anụ, iji maa atụ bụ mgbe mmadụ ma ọ bụ obodo anaghị eri otu anumānụ ma ọ bụ nke ọzọ. O bürü na mmadụ egbuo ma ọ bụ rie anụ ndị a a na-aso nsọ, a ga-achupụ ya n'obodo ọ gaa chọta anumānụ ọ ga-eji dochie anya nke o gburu. Ozokwa, onye ahụ ga-akwa anumānụ ahụ etu e si akwa mmadụ. E nwekwara osisi ndị Igbo na-aso nsọ. Ha ji ha mere chi wee na-akwanyere ha ugwu pürü iche.

5.0 Nchikota

Ọnọdụ mmadụ erighị ihe mmadụ ibe ya na-eri n'enweghi nsogbu ọ na-ebutere ahụ ike ya ka a na-akpọ ịso nsọ. Anụ nsọ bụ ụmụ anumānụ ga ndị Igbo anaghị eri n'ihi egwu ntaramahuhụ nwere ike ịdakwasị ha. O nwere osisi ndị Igbo na-asopuru tupu ọbibia ndị ọcha. Osisi ndị a bụ osisi ndị e kwenyere na ha nwere ike dị ka chi dị iche iche

Ihe omume

- Gini bụ ịso nsọ?
- Deputa anụ nsọ ise i ma na obodo ndị na-aso ha.
- Kedu osisi nsọ ato i ma na ihe ha na-arụ?

6.0 Nrütuaka/Ngumi

- Afigbo, A.E. (1992). *Groundwork of Igbo history*. Lagos: Vista books.
 Isichei, E. A. (1976). *A history of the Igbo people*. London: Macmillan.
 Orji, M.O. (1999). *The history and culture of the Igbo people*. Nkpor: Jet Publishers.

MODUL 3:MMALITE ASUSU IGBO

Na modul gara aga, i gurụ ihe gbasara okpukperechi ndị Igbo ebe i mürü maka ofufe nrụ, igba afa, aja na ịso nsọ n'ala Igbo. Na modul nke a, i ga-agụ maka ọmụmụ asusụ Igbo na modul a. Nke bụ eziokwu bụ na ndị Igbo nwere usoro ebimụndu ha, omenala ha tinyekwara etu ha si echeta ihe tupu ọmụmụ asusụ ha amalite. I ga-ahụ nke a na nkega nke mbụ. Nkega nke abụo ruo nke anọ ga-akuziri gi maka ọmụmụ asusụ Igbo n'oge dị iche iche nakwa n'afọ dị iche iche. O bụ ntụzi aka na usoro dị n'Anizoba (2004) ka ederede modul a gbasoro. N'otu aka ahụ, Oraka (1983) bụ ihe mgbakwasa ụkwụ. Nkegasị anọ dị na modul a. Ha bụ ndị a:

Yunit 1: Etu ndị Igbo si echeta ihe tupu ọmụmụ asusụ Igbo amalite

Yunit 2: Mmalite ọmụmụ asusụ Igbo 1700-1800

Yunit 3: Ọmụmụ Igbo n'agbata afọ 1860-1890

Yunit 4: Ọmụmụ Igbo n'oge ọchichị ndịocha 1930-1960

YUNIT 1: Etu ndị Igbo si echeta ihe tupu ọmụmụ asusụ Igbo amalite

Ndịna

- 1.0 Mkpólite
- 2.0 Mbunuche
- 3.0 Ndịna Kpom Kwem
  - 3.1 Mmalite Asusụ Igbo
  - 3.2 Uzọ Ncheta Ihe Tupu ọmụmụ Asusụ Igbo Amalite
- 4.0 Mmechi
- 5.0 Nchikota
- 6.0 Nrütuaka/Ngumi

1.0 Mkpólite

Ọ bụ eziokwu na ndị Igbo amabughị etu e si ede na etu e si agụ mana ha na-asukorịta asusụ ha. Umụaka Igbo na-amụta asusụ Igbo site n'onụ ndị be ha. Nwata ọ bụla na-amụta asusụ nke nne na nna ya site n'ile ha anya n'onụ ya na ige ha ntị n'olu. Ọ bükwa n'uzo dì etu a ka o si amụta omenala nke agbụrụ a mụnyere ya n'ime ya. Ndị Igbo mechara kawa akara iji cheta ihe mana ndị Igbo bidebere ndị Efik, Ibibio na Anaang weputara uzọ ha si edekọ ihe mere na ndụ ha nke a kpọro Nsibidi.

2.0 Mbunuche

Na ngwuchcha yunit a, i ga-enwe ike:

- Ikowa etu asusụ Igbo siri malite
- Ide ụzo dì iche iche ndị Igbo si edekọ ihe n'oge gboo
- Ikowa akara mbụ ndị Igbo jiri dee ihe

3.0 Ndịna kpom kwem

3.1 Mmalite asusụ Igbo

Na mbido ndị Igbo na ndị mba ọzọ adighị enwe oke mmekorịta, ọ bụ nke a mere na e nweghi ihe dika ihi aka n'anya wee malite ịmụ na ikuzi asusụ na omenala Igbo. Ọmụmụ asusụ Igbo a na-eme bụ nke nwa na-amụta n'ọnụ ndị be ya. O kwere ighoṭa na nwata ọ bụla na-amụta asusụ nke nne na nna ya site n'ile ha anya n'ọnụ ya na ige ha ntị n'olu. Ọ bükwa n'uzo dị etu a ka o si amụta omenala nke agbụru a munnyere ya n'ime ya.

N'ihi nke a ụdịomụmụ a na-eme n'ihe gbasara asusụ Igbo n'oge ochie bụ n'ihe dị ka asusụ, agumagquodịnala na omenala. N'imụ asusụ, nwa ọ bụla a mürü n'ala Igbo na-amata nkejiasusụ niile na akpaalaokwu niile dị n'asusụ Igbo. Ọ ga-eme nke a ka o wee nwee ike ikowa onwe ya, ma ghọtakwa ihe ndịozọ na-akorọ ya n'asusụ Igbo. Ọzọ bụ n'ihe gbasara agumagquodịnala. Oge niile ka ha na-amụta nke a site n'aka nne na nna ha, umunne ha ndị toro ha, ya na n'aka ndịogbọ ha oge ha tolitere inwe ogbọ maobụ otu egwuregwu. Ngalaba nke ato ha na-amụ bụ ihe gbasara omenala Igbo. Ha na-eme nke a site na nwata wee ruo na ha etolite(Anizoba, 2004). Obụ n'ọnụ ndị okenye ka ha si amụta nke a.

Nnwale onwe 1

- Olee etu nwa Igbo si amụta Igbo?
- Ngalaba ihe ole ka nwa Igbo ga-amụ gbasara Igbo?

3.2 Uzo ncheta ihe tupu ọmụmụ asusụ Igbo amalite

Dị ka anyị si mata, ọ bụ nkwenye ndịocha na ndịmba ojii Afrika amaghị ka e si ede asusụ ha ede. Anizoba(2004) mere ka a mata na ndị Igbo so n'otu ndị ahụ amaghị ka e si ede asusụ ha ede. Ma ka o sila dị, anyị aghaghijimata na oge ezi dị n'ukwu ụkwa, na ndị Igbo nwere ụzọ dị iche iche ha si edeko ihe ụfodụ.

Mbu, ha na-eme nke a site n'ịka ihe n'aja (n'ahụ aja ụlọ). Anyị hụrụ nke a nke ọma n'akwukwọ Chinụ Achebe a kpọro “Things Fall Apart”, ebe ụnọka nna Okonkwo ji ịka ihe n'ahụ aja ụlọ ya wee na-egosipụta ndị o ji ụgwọ. Akara ndị nta bụ ndị o ji obere ụgwœbe ndị toro ogologo bụ ndị o ji nnukwu ụgwọ. Ndị Igbo si ụzọ dị etu wee na-edede ihe mana nke a

abuchaghị eziuzo. E wezuga nke a, ha nwekwara ụzọzọ ha si edekọ ihe mere na ndu ha nke ha kpọro *Nsibidi*(Oraka, 1983).

Nke a bụnọ usoro ndị Igbo na ndị agbataobi ha dika Efik, Ibibio na Anaang weputara ka ọ bụrụuzo ha si edekọ ihe mere na ndu ha. Nsibidi a bụ usoro edide ha na-eji ihe e sere ese were egosiputa. Chijioke(1995) kowara na Oriakụ Elizabeth Isichei dere n'akwukwo ya n'afọ 1976 si na ndị Igbo bidebere mba mmiri nwere ụzo ha na ndị agbataobi ha si ede ihe. Ọ bueziokwu na o nweghi onye nwere ike ikwu hoo haa mgbe a malitere Nsibidi, mana otu onye ọrụuka aha ya bụ Rev.J. K.MacGregor depütara mkpuruuedemede Nsibidi dị iri iteghete na asatọ n'afọ 1909.Nwoke a kwuru na Nsibidi dị ka ụzo ndịochcha si ede ihe nke ha. Ọ kowakwara na ya nwere ikpe e kpere n'Enion(Enyong Greek)nke e deturu na Nsibidi.

Ma ka o sila dị, ọ bughi nwoke a bụ onye mbu maara ihe gbasara Nsibidi n'ihi na Profeso Afigbo dere n'akwukwo ya n'afọ 1975 si na onye mbu maara ihe banyere ya bụ T.D.Maxwell oge ọ bụ“District Commissioner” n'afọ 1904.E kwukwara na Maxwell nwere ụzo edemede Nsibidi díri abu na anọ nke ọ natara ndị inyom ọnụ na-eru n'okwu n'agburu “Henshaw”.

Rev. J.K. MacGregor kwuru na ọ bụ ndị Igbo malitere Nsibidi mana Oriakụ Elizabeth Isichei sị na ọ buchaghị eziokwu ebe ọ bụ na MacGregor kwuru na ọ bụ na Uwet nke dị n'owuwa anyanwụ Cross River ka e ji Nsibidi ede ihe. N'eziokwu, ihe mere bụ na ndị Ibibio bụ ndị malitere Nsibidi mana ndị Igbo bidebere ha nso mутara ya n'aka ndị Ibibio.

Ebe ọ bụ na Nsibidi bụ ndị otu nzudo dị ka mmanwụ, ekpe, ọkonko na-ejikari ya edetu ihe ha na-eme,o nweghi onye nwere ike ime ezi nchoputa banyere ya n'ihi na ndị na-edē ya agaghị ekwe kọro onye ọbụla ihe maka ya. Nke ọzo bụ na ọ dighị ebe ọbụla ndị na-edē ya wuru ka a nọro wee na-azụ ndị ga na-edē ya(Oraka, 1983).

Nnwale onwe 2

- Ndị Igbo ha nwere ụzo dị iche iche ha si edekọ ihe ụfodụ tupu e nwee usoro edide? Kowaa aziza gi
- Kedụ onye mbu dere maka Nsibidi?

4.0 Mmechi

Tupu amalite ịmụ na ikuzi asusụ na omenala Igbo, ọmụmụ asusụ Igbo a na-eme bụ nke nwa na-amụta n'ọnụ ndị be ya. Odide ihe na ndụ ndị Igbo bidoro n'i ka ihe n'ahụ aja ụlo wee banye na Nsibidi.

5.0 Nchikota

Udịomụmụ a na-eme n'ihe gbasara asusụ Igbo n'oge ochie bụ n'ihe dị ka asusụ, agumaguodịnala na omenala. Ndị Igbo nwere uzọ dị iche iche ha si edekọ ihe ụfodụ dika ịka ihe n'ahụ aja ụlo ha. E mechara nwee Nsibidi nke bụ usoro ndị Igbo na ndị agbataobi ha dika Efik, Ibibio na Anaang weputara ka ọ burụuzọ ha si edekọ ihe mere na ndụ ha. Nsibidi a bụ usoro edide ha na-eji ihe e sere ese were egosiputa. Ka o sila dị, e nwere ndorondorọ banyere onye mbụ weputara Nsibidi.

Ihe omume

- a. Olee etu ọmụmụasusụ Igbo siri malite?
- b. Kedụ etu ndị Igbo si edekọ ihe n'oge gboo?
- ch. Gịnị bụ akara mbụ ndị Igbo jiri dee ihe?

6.0 Nrụtuka/Ngumi

Anizoba, O. M. (2004). Nkowa ndụ ndị Igbo. Lecture notes

Chijioke, M.U. (1995). Historical development of Igbo language. In A.E. Afigbo (ed.) *F.C. Ogbalu and the Igbo language*. Pp.214-223. Onitsha: University Publishing Company.

Oraka, L.N. (1983). *The foundations of Igbo studies*. Onitsha: University Publishing Company.

YUNIT 2: Mmaliteomumususu Igbo 1700-1800

Ndịna

1.0 Mkpólite

2.0 Mbunuche

3.0 Ndịna Kpom Kwem

    3.1 Ọmụmụ Igbo a'ala Ndị Bekee

    3.2 Ọmụmụ Igbo n'Afrika: Ọmụmụ Igbo na Sierra Leone na Fernando Po

    3.3 Ọmụmụ Igbo na Ndịda Naijirịa (1830-1860)

    3.4 Ọmụmụ Igbo n'ala Yoruba na n'ala Igbo (1830-1860)

4.0 Mmechi

5.0 Nchikota

6.0 Nrütüaka/Ngumi

1.0 Mkpólite

Imụ asụ Igbo n'ala ndị Bekee malitere n'ala England na Amerika. O bụ n'England ka otu onye ohu bụ onye Igbo e regara n'obodo ahụ bụ nwoke a na-akpọ Olaudha Equiano gwara ndịocha na ndị Igbo ga-abụ otu n'ime agburụ ndị Juu n'ihi na myiri dị n'etiti üzö ndụ maobụ omenala ha na nke ndị Juu. O kwuru na etu ndị Igbo si ebi ugwu ya na otu ha si ele nwaanyiomugwọ, ma etu nwaanyị mürü nwa si aga asacha ahụ iji wee püta na nsqomugwọ, tinyere etu ndị Igbo si aba nwa aha dị ka etu ndị Juu si eme nke ha. Ọmụmụ Igbo na mba Afrika malitere na Sierra Leone ya na Fernando Po. O bụ ebe ahụ ka ndịocha hapurụ ndị ohu e si na mba isi ojii Afrika kpofee ofesi ka a kwusirijizụ ahịa ohu. Samuel Ajayi Crowther na J.F. Schon malitere ọmụmụ asusụ Igbo n'odịda anyanwụ nke Naijirịa site n'ikwusa okwu Chineke. Schon malitere n'obodo a na-akpọ Abọ n'ime 1841 mana o nweghi ike iga n'ihi n'ihi na ndị Abọ enweghi ndidi were nodule na-ege ya ntị. Ihe a mere ka mmuo Schon juo oke oyи nke mere na o sepuru aka kpam kpam n'imụ asusụ Igbo, were chezie ịmụ asusụ Awusa ihu.

2.0 Mbunuche

Na ngwucha yunit a, i ga-enwe ike:

- Ide banyere ọmụmụ Igbo n'ala ndị Bekee
- Ide banyere ọmụmụ Igbo n'Afrika
- Ikowa ọmụmụ Igbo n'Ndịda Naijiria
- Ide banyere ọmụmụ Igbo n'ala Yoruba
- Ikọ maka ọmụmụ Igbo n'ala Igbo

3.0 Ndịna kpom kwem

3.1 Ọmụmụ Igbo n'ala ndị Bekee

Dika Oraka (1983) siri dee nke Anizoba(2004) kwadoro ebe mbụ a malitere ịmụ asụ Igbo bụ n'ala ndị Bekee. Ha bụ ala England na America. O hiara ọtụtu mmaduahụ ịmata etu o si bürü n'ala Bekee ka ọmụmụ asusụ Igbo malitere, mana o kwere anyị mata na ọ bụ n'ala Bekee ka a na-erega ndiụmụnne anyị oge a na-azụ ahịa ohu. O bụ site n'aka ndị ohu ka ndịochcha nwere mmasị n'asusụ ndị mba ụwa ọzọ si were malite ịmụ maka asusụ ha nke Igbo bụ otu n'ime ha, were si otu a muba maka asusụ Igbo. Ọzọ kwa, ndị Bekee amarala ka e si edetu asusụ ha n'akwukwọ. O bụ na mkpuruqedemedede asusụ ha ka ha gbadoro ụkwụ were malite ịmụ ka a ga-esi na-edē asusụ Igbo.

Oraka gara n'ihu kwuo n'ala Bekee, ebe mbụ na mbụ anyị nịrụ na a malitere ịmụ asusụ Igbo bụ n'obodo West-Indies. Anyị matara na ọ bụ n'ebe a ka ndị ohu na-arụorụ n'ugbo ebe a na-akọutaba/anwurụ. Ka nwa oge gara,e mechara malitekwa ịmụ Igbo n'otu obodo dì na U.S.A. a na-akpọ Pennsylvania. Onye mere nke a bụ otu onye German a na-akpọ G.C.A Oldendorp. Nwoke a bụ onye ọrụuka nke ndị otu a na-akpọ "Moravian Brethen". O nwere mmasị n'ịmụ ihe banyere asusụ nke ndị ohu ọ hụrụ na U.S.A. O bụn'afọ 1766 rue 1767 ka ọ malitere ịmụ ihe banyere asusụ ndị ohu ahụ e si Afrika wee kpofega ofesi. Nke a pütara na ọ bughị naanị asusụ Igbo ka ọ mịrụ ihe banyere ya. O mechara biputa ihe niile ọ mịtara n'asusụ ndị o lebara anya n'afọ 1777. N'ime akwukwọ ya ahụ nke anyị amataghị ihe ọ kporo ya, o depütara mkpuruokwu Igbo ole na ole, ya na ọnụogu Igbo ụfodụ.O dekwara mkpøaha iri na aton'asusụ Igbo tinyere ahịriokwu abụon'Igbo ọ tapiri na Bekee.

Ebe ọzọ kwa omumụ asusụ Igbo malitere bụ na England. Nke a bụ ebe ọzọ e kpogara ndị ohu. Otu onye ohu bụ onye Igbo e regara n'obodo a bụ nwoke a na-akpọ Olaudha Equiano. Aha ọzọ e jikwa mara ya n'ala bekee bụ 'Gustavus Vassa the African'. E jidere nwa amadi a were refuo ya oge ọ dị naanị afọ iri na abụo. E kwuru na a mürü ya n'afọ 1745 n'obodo a kpọro Essaka nke nwere ike ịbü na Nsukka maqbụ Iseke ka a kpohiere. Ọ bụ n'isi obodo England a na-akpọ London ka anyị nürü na ndịocha nwere mmasị n'ịmụ ihe banyere asusụ na ebe ndị Igbo si were malite, jürü ya ajujụ. Ha jürü ya sị, "ole ebe ndị Igbo si were malite ndụ?" N'aziza ya, o kwuru na ndị Igbo ga-abụ otu n'ime agburụ ndị Izrel ndị kpafuru n'uri. Ihe o ji kwue nke a bụ na o lere anya na myiri dị n'etiti üzọ ndụ maqbụ omenala nke ndị Juu. O kwuru na etu ndị Igbo si ebiugwu ya na otu ha si ele nwaanyiomugwọ, ma etu nwaanyị mürü nwa si aga asacha ahụ iji wee püta na nsqomugwọ, tinyere etu ndị Igbo si aba nwa aha dị ka etu ndị Juu si eme nke ha. Ihe niile a bụ ihe e dere maka Olaudha Equiano n'afọ 1789 na London n'akwukwọ a kpọro "INTERESTING NARRATIVE OF THE LIFE OF OLAUDAH EQUIANO"

Na nchikota, anyị ga-ahusite n'ederede Oraka na ọtụtụ ihe si n'ime mmalite mbụ a e mere n'ịmụ asusụ Igbo were püta. Nke mbụ bụ na ọmumụ a rütürü aka na mkpuruokwu Igbo, aha/mkpøaha, ahirjokwu na omenala Igbo. Nke abụo bụ na aziza Olaudha Equianomere ka e nwee, ọ bụna rue oge ugbu a, ndị na-akwado na ndị Igbo malitere ndụ ha n'obodo ndị Juu. Mmadụ dị ka Besden(1912) M.D.W. Jaffreys(1946), H.R. Palmer(1921-1928) na F.C. Ogbalu (1974) kwadoro na ndị Igbo malitere ndụ ha n'obodo ndị Juu.

Nnwale onwe 1

a. Olee obodo mbụ a malitere ịmụ asụ Igbo n'ala ndị Bekee?

b. Kedụ aha nwa amadi Igbo ndịocha jürü ajujụ banyere Igbo?

3.2 Omumụ Igbo n'Afrika: Omumụ Igbo na Sierra Leone na Fernando Po

Oge a kwusirijuzu ahịa ohu, Oraka (1983) dere na ndịocha gbaliri were kpolata ndị ohu e si na mba isi ojii Afrika kpofee ofesi. Ebe a hapurụ ha bụ na Sierra Leone ya na Fernando Po ebe ndị French hapurụ ndịohu nke ha. Oge a hapurụ ha n'obodo abụo ndị a, ọtụtụ n'ime ha, ndị

maara üzobodo ha laghachiri azu mana ndiozoenweghi ike ilaghachi obodo ha weere ebe a hapuru ha mere obodo ha.

Ka izu ahia ohu kwusiri, ihe na-anu ndiocha oku n'obi bu ka ha choquzo ha ga-esi malite izu na ire ahia ziri ezi n'iwu. Ihe ozø bu na ndiuka maara na otu uzø a ga-esi kwusijuzu na ire ohu bu site n'iziga ozi oma nke Jizos. Tupu ha enwee ike ime ihe ndi a, ha maara na ha gamatarirjasusu na omenala ndi ha ga-ejekwu. O bu ya mere na a malitere imu asusu na omenala ndi Igbo ozø n'obodo Sierra Leone na Fernando Po n'ihe di ka afø 1828 wee ruo 1854.

E wezuga G.A.C. Oldendorp, otutu ndiorukwa di iche iche site n'okwu Oraka (1983) malitere imu asusu na omenala Igbo ebe o di ukwu. E nwere otutu okwu Igbo ha nwetara n'aka ndi ohu a hapuru na Sierra Leone na Fernando Po. N'ima atu, mmadu di ka J.F. Schon gwara ndiuka ha n'isi ulororha di na London, na ya enwetala mkpuruokwu Igbo di 1600. O bu n'afø 1840 ka o mere nke a. Ozø, otu nwoke a na-akpo Edwin Norris dekotara otutu okwu nke asusu di iche a na-asu n'odida anyanwu nke Afrika. Ihe o ji mee nke a bu iji nyere ndiocha ga-agha njem n'osimiri Naija aka iji mee ihe nchoputa maka imalite uzo maobu ebe a ga-esi malite izu na ire ahia ziri ezi n'iwu. Asusu Igbo so n'otu asusu nwa amadi a dekotara otutu mkpuruokwu ya. Afø o mere nke a bu 1841. O kwere anyi ghota na o bu 1840 ka ndiocha malitere oke njem ahu ha ji were gaa ime nchoputa n'osimiri Naija.

O nwere ihe mere n'afø 1828. Oraka dere na tupu Edwin Norris na J.F. Schon edeputa otutu mkpuruokwu Igbo, otu nwaanyi a na-akpo Oriakü Hannah Kilham emelariji ihe di otu a. Nwaanyi a depütara otutu okwu nke asusu ndiodida anyanwu Afrika na-asu n'obodo Sierra Leone n'ihe di ka afø 1828. Ihe o bu n'uche were mee nke a bu ka e were hụ mkpuruokwu a ga-eji wee malite izi umuaka ndi ohu a hapuru n'obodo ahu n'asusu nke nne na nna ha. Asusu Igbo bukwa otu n'ime asusu nwaanyi a mere nchoputa n'ime ya.

Na mgbalị nke ya, otu onye ọcha a na-akpo John Clarks depütara otutuonugụ nke asusu Igbo, tinyekwara mkpuruokwu Igbo di narị abuọ na iri ise. N'ideputa mkpuruokwu ndi a, nwoke a gbaliri ide ha di ka olu di iche ihe nke asusu Igbo a na-asu na Sierra Leone si were di. N'iga n'ihu na nchoputa a John Clarks mere n'ihe banyere olu di iche e nwere

n’asusu Igbo, otu nwoke a na-akpo S.W. Koelle depütara ọtụtu okwu Igbo n’olu Igbo ise o nwetara na Fernando Po. Olu Igbo ndị a bụ Abaja (nke nwere ike bürü Agbaja), Arọchukwu, Isielu, Isuama na Ọhafia. O dere nke a n’akwukwo a na-akpo “Polyglotta Africana” n’afọ 1854(Anịzoba, 2004).

Nnwale onwe 2

- a. Gịnị ka ndịocha mere ndị ohu oge a kwusiriiżu ahịa ohu?
- b. Kedụuzo ihe abụo nụru ndịocha ọkụ n’obi n’oge a?

3.3 Ọmụmụ Igbo na Ndịda Nigeria (1830-1860)

Abor(1840-1842)

Ka ndigovamentinke ala England na-akwado iziga ndị njem nke gara n’osimiri Naija n’afọ 1840, ndịuka Siemens tinityere Samuel Ajayi Crowther na J.F. Schon ka ha soro mee ya bụ njem. Na njem ahụ, Schon gbaliri ka ya na ndị Igbo kparita ụka mana o nweghi ike ime nke a. Anyị ga-aghoṭa na Igbo nke ọ mọtara n’aka ndị ohua hapurụ na Sierra Leone agaghị enyere ya aka n’ime nke a n’ihi na olu dị iche iche dị n’asusu Igbo. Ka o ruru obodo a na-akpo Abọ n’ime 1841, ọ gbaliriigwa eze ndị Abọ na ndị obodo ya okwu Chineke, mana ebe ụdaolu asusuya ekwefi ndị Abọ nghoṭa. Ha na eze ha enweghi ndidi were nodule na-ege ya ntị. Ihe a mere ka mmuo Schon jụo oke oyi nke mere na o sepuru aka kpam kpam n’imụ asusu Igbo, were chezie imụ asusu Awusa ihu. Na nchikota, a hụrụ ihe a mere Schon n’Abọ dị ka nnukwu ọdachi nke weghachiri imụ Igbo azu nke ukwu n’ihi na ndị na-ebiputa akwukwon’oge ahụ adighịzıkwa enwe mmasi n’ibiputa akwukwo nke olu Igbo. Schon alaghachighị azuozzo n’ala Igbo kama ọ nogidere na Sierra Leone ruo n’afọ 1847 mgbe ọ laghachiri England n’ihi ahụ adighị ike. Ka ha mechara njem ahụ, Crowther laghachiri azu n’ala Yoruba.

O kwere ghøta na ọmụmụ pütara ihe e mere n’oge a bụ n’ihe gbasara

- (a) Mkpuruokwu nke asusu Igbo

(b) Olu dí iche iche dí n’asusu Igbo

(ch) Uru ọ bara bụ iji olu nke a munnyere onye n’ime ya wee na-ezi ya ihe n’ulọ akwukwo.

Omumụ a adighị omimi n’ihi na ọ bughị n’ala Igbo ka e mere ya. Ọ bụ ya mere na J.F. Schon nwere nnukwu ihe ọdachi oge ọ gbalirika ya na ndị Abo nwee mkparịtaụka oge ọ na-agwa ha okwu Chineke.

Nnwale onwe 3

a. Gini kpatara Schon jiri sepụ aka n’imụ asusu Igbo?

b. Omumụ pütara ihe e mere n’oge a gbasara ụzọ ihe ato. Dee ha.

3.4 Omumụ Igbo n’ala Yoruba na n’ala Igbo 1830-1860

Ka e mechara njem e mere n’osimiri Naija n’afọ 1842, nke anyị chetara na ọ ghoro ndịocha ahịa, J.F. Schon jiri iwe laghachị azụ na Sierra Leone mana Samuel Ajayi Crowther laghachiri n’ala Yoruba were tīnye isi n’izisa ozi ọma. Oge ọru izisa ozi ọma na-agwa n’ihu, o metutara ya n’obi na ọ ga-eziga otu ozi ọma ahụ n’ala Igbo. Ọmatara na otu ihe ga-enye aka n’ime nke a bujimalitekwa omumụ Igbo ọzọ. Nke ọzọ, ọ chọputara na o kwesiri ka e nwee isi ụlo ozi ọma Siemensi n’Onicha. O mere ka ndị Siemensi n’isi obodo England mata echiche ya. Ka ha kwadoro nzube ya, nwa amadi a zipuru ozi ka a kpötara ya otu onye Sierra Leone na-eri Igbo ka ji. Ihe o ji mee nke a bụ ka nwoke a na-akpọ Simon Jones bụru onye ntapiri ga na-atapi okwu n’asusu Igbo.

Ka nwoke a rutere ala Yoruba, ya na Crowther nöturu ala na Lagos ka ha were degharia nchoputa niile e merela na mgbalị ndị mmadụ gbaliri n’ime afọ ole na ole gara aga n’imụ Igbo. Tupu ha malite ime nke a, Crowther rịqoro ndị Siemensika ha nye ya akwukwo niile J.F. Schon derela n’Igbo. N’afọ 1857, o bipütara otu akwukwo kporo “A short Igbo Primer”. Ihe o dere na ya bụotụtụ mkpuruokwu Igbo, ya na ekpere ndịuka ụfodụ a tapiri n’Igbo.

Ọ bueziokwu na njem ndị govementi England kwadoro ka a gaa n’osimiri Naija n’afọ 1842 nyürü ha ahịa, mana ike agwughị ha. N’ihi ya, ha kwadoro njem ọzọ nke malitere n’etiti afọ

1857. O bụ Dkt. Baikee bụ onye isi ndị njem ahụ. Tupu ha malite ya bu njem, ndịuka Siemensitinyere otutu ndị otu ha ka ha gaa malite isi ụlo ha n’Onicha. Ndị so na ya bụ S.A. Crowther, Simon Jones na Rev. J.C. Taylor.

J.C. Taylor bụ onye ọrụka a ma ama n’ihi na oge a malitere ụloşorū ndịuka Siemensi n’Onicha n’afọ 1857, o bụ ya bụ onye isi mbụ legidere ya anya. A mürü ya na Freetown. Nne na nna ya bụ ndị Igbo a hapuru n’ohu. o mütara asusu Igbo n’aka nne na nna ya.

Ka J.C. Taylor na-elekota ụloşorūha anya n’Onicha, Crowther na Baikee gakwara n’ihu na njem nchoputa ha. Taylor tapiriotutu ihe n’asusu Igbo. o choroitapị Baibulụ n’Igbo mana o nweghi ike ime nke a n’ihi na o choputara na Igbo o mütara n’aka nne na nna ya agaghị ekwe ya mee nke a. N’ihi ya, o gwara ndịuka ka e mee ka ya na Schon chikota isi ọnụ. o bụ ya mere o ji gaa ala England ka ya na Schon hụ anya. Nhukorita anya mmadu abu o mere ka nwa amadi a bụ Schon malitekwa mmasi o nwere n’imụ Igbo ozø. Anyị ga-echeta na o ji iwe were hapu asusu Igbo kpam kpam n’ihe dì ka afọ iri na asaa gara aga mgbe o nweghi ike igwa ndị Abo okwu Chukwu n’afọ 1842.

Ka Schon kuziri ya iwu na-achikwa ịtapi ihe n’asusuozø, Taylor malitere bipütakwa otutu akwukwọ n’asusu Igbo. Ima atụ n’afọ 1859, o bipütara otu akwukwọ “journal” nke o denyere ụfodụ ilu Igbo. N’otu afọ ahụ, o bipütakwara akwukwókatikizim. N’afọ 1860, o tapiri otu okwu Chukwu e kwuru na Sierra Leone ma bipütakwa ya n’Igbo. O tapikwara ma bipütakwa akwukwọ ozi ọma (gospel) dì na Baibul. O lebakwara anya na “Primer” nke Crowther dere ma degharikwa ya. O mere otutu ihe ọmụmụ n’ihe gbasara ụtqasusụ Igbo. N’ihi ya, o bipütara otu akwukwó ụtqasusụ Igbo nkeo kporo “Oku Igbo” n’afọ 1861. Akwukwọ a bugidere otu anya e ji amụtqasusụ Igbo were ruo n’afọ 1890. o malitere ịtapi Testamentịohụ n’afọ 1866.

Schon na Taylor nwere nghotahie n’uzo Taylor si tapị akwukwọ ozi ọma nke Testamentịohụ. Schon tuptara aro ka Taylor degharia ha, mana iwe gbara Taylor. Taylor na ndị otu ya no n’Onicha tapiri akwukwọ ukwe, ekpere na usoro e si aka ụka. E bipütara ha n’agbata afọ 1871 na 1872. Ọmụmụ na nchoputa niile Taylor na-eme n’asusu Igbo bijara na njedebe oge e zigara ya Igbebe n’ihi ahụ adighị ike. N’ikpeazu laghachiri azu na Sierra Leone n’ihe dì ka

afọ 1871. Obi gbawara Crowther na Schon n'ihi na ọmụmụ Taylor mere n'asusu Igbo achaghị acha n'anya ha. Mana etu o sila dị, Taylor bụ odogwu nwoke nke a hubeghi oyiri ya n'ihe gbasara ọmụmụ Igbo site mgbe G.A.C. Oldendorp malitere ya were rue n'oge nke ya .

Ka nwa oge gara, ndị katikist abụo si Sierra Leone were bịa Bonny malitere ịmụ Igbo. N'afọ 1870, otu onye n'ime ha a na-akpọ F.W. Smart degharịri ma bipütakwa "Primer". O bipütakwara ukwe ụfodụ n'Igbo. Onye nke ọzọ a na-akpọ W.E.L. Crew nke bụ otu n'ime ndịorụuka nke Naija n'agbata afọ 1868 na 1869, bipütara "Primer" nke ya ma tapikwaa ọtụtụ akwükwoṣka. Schon lebara anya n'akwükwo ndị a niile tutu e bipüta ha .

Na 1878, ike malitere gwụwa Crowther n'ihi na ọ kawala nka. N'ihi nke a, ndịuka Siemensizigara ya ndị Achidikin abụo ka ha nyebere ya aka. Otu n'ime ha bụ nwa ya a na-akpọ Dobinson. Onye nke ọzọ bụ onye Sierra Leone a na-akpọ Henry Johnson. Crowther gwara Johnson ka ọ mụwa asusu Nupe mana Johnsonnwekwara mmasị n'ịmụ asusu Igbo. N'oge a, akwükwo e bipütara n' asusu Igbo adibeghi ọtụtụ. Ọ chopütara na otu ihe ọdachi na-eweghachi ibipüta akwükwoṇ' Igbo bụotụtụ olu dị iche iche e nwere n'asusu Igbo. O kwere ya ghọta na tupu a malite ibipüta akwükwoṇa a ga-eme nchopüta n'ihe gbasara olu dị iche iche dị n'asusu Igbo. Ọ bụ n'ihi nke a ka o ji were hopüta ótū òtùnke ọ gwara ka ha malite ide ọkowaokwu nke ọ kporo "Comparative Dictionary of Igbo Dialects". Nnukwu oru a magburu onwe ya agaghị n'ihu n'ihi na ndịo hopütara ịru ya achaghị acha. Etu o sila dị, ọ bụ n'umụ ihe ndị otu a dekötara ka Crowther si were bipüta ọkowaokwu ya nke o bipütara n'afọ 1882. N'afọ 1883, Schon denyekwara okwu Bekee na ya ka o were kwe nghọta n'ihi na ọ bụ olu Isuama ka e ji were dee ya. Ọkowaokwu ahụ adichaghị mma n'usoro e ji were dee ya n'ihi na Crowther dere ya n'okụ n'okụ ka o were nyere ndị na-atapị akwükwoṣka aka.

Johnson mechara hapüimụ asusu Nupe were daba n'asusu Igbo. Ọ tapirị akwükwo ozi ọma nke Testamentịohụ n'afọ 1891, mana tupu e bipüta ya n'afọ 1893, ọ hapüru ala Igbo n'ihi oke esemokwu dapütara n'ihe banyere ụzọ esi achikwa Mishon nke Naija. Ndịochcha malitere ịtajiri ndị isi ojii na-achị Mishon Naija anya. N'ihi ya, ha tüşasịri ha ma bokwa Crowther ọtụtụ ebubo ığha nke mere ka ọ nwụo n'obi mgbawa n'afọ 1891.

Otu onye ɔrụuka ọzọ nke si Sierra Leone bịa na Mishon Naija tupu ọnwụ Crowther bụ Julius N. Spencer. O rürüorù n'okpuru Johnson. Oge Johnson hapurụ ala Igbo, Spencer rükwara n'okpuru Dobinson bụ onye nochiri ọkwa Johnson. N'afọ 1892, Spencer bipütara otu akwükwo kporo “Elementary Igbo Grammar” n'olu Bekee. E degharịri akwükwo a ma mee ka o buwanye ibu n'afọ 1901. Onye mere nke a ma bipütakwa ya n'aha Spencer bụ T.J. Dennis n'afọ 1916. E bipütakwara ya ọzọ n'afọ 1927. Spencer dekwara akwükwoqogugu Igbo abụọ nke o kporo “Genesis in Igbo” n'ihe dì ka afọ 1900. Nne ya bụ onye Igbo ebe nna ya bụ onye Yoruba. O bijara na Naijiria n'afọ 1885 dì ka katikist.

N'ihe dì ka n' afọ 1917, e kpokoro akwükwo niile e bipütara n'Igbo wụba na “Niger House” ka a ghara iji ha na-ezi ihe. N'akwükwo Jonal nke N. Thomas bipütara n'otu afọ ahụ bụ 1917, a gwara ndị mmadụ ka ha were naanị akwükwo Spencer nke T.J. Dennis degharịri were na-akuzi Igbo.

Na nchikota, anyị ga-ahụ na a gbaliri nke ukwu n'imụ asusụ Igbo n'agbata afọ 1850 na 1890. N'oge a, e bipütara ọtụtu mkpuruokwu Igbo, tinyekwara ọtụtu akwükwoqogugu. O bụ eziokwu na e mechara hụ na ha gbara ọru mana anyị agaghị echezoqtụtụ ndị mmadụ gbaliri nke ukwu n'ibiputa akwükwo Igbo. O kwere anyị ghota na Taylor enweghi atụ n'ime ha niile. Ekele ga-agara ha n'ihi na ha naghaara ndịocha ọmumụ Igbo ma mnyekwa ọku mmasị n'obi ụmụ amaala Igbo n'ihe banyere ịmụ na ide Igbo. Ndị Igbo agaghị echefu ha echefu n'ihi oke ọru a ha rụrụ asusụ Igbo. O bueziokwu na ndịocha boro ha ebubo na ha hapuruorụuka were tanye isi na anya n'imụ asusụ mana anyị matara na o bụ ntaji anya ka ha ji mee nke a.

A bịa n'akwükwo ndị a dere, ọtụtu oruojọ dì na ha. O bụ ya mere e ji kpokoro ha niile wụba na “Niger House” n'afọ 1917.

Nnwale onwe 4

a. Olee onye bipütara otu akwükwo a kporo “A short Igbo Primer”?

b. Kedụ obodo ndịuka Siemensi malitere isi ụloqoru ha?

ch. Gịnị mere e ji kpokorọ akwụkwọ Igbo niile wụba na “Niger House” n’afọ 1917?

4.0 Mmechi

N’ala Bekee, ebe mbụ na mbụ anyị nürü na a malitere ịmụ asusụ Igbo bụ n’obodo West-Indies. Ka nwa oge gara, e mechara malitekwa ịmụ Igbo n’otu obodo dị na U.S.A. a na-akpọ Pennsylvania. Onye mere nke a bụ otu onye German a na-akpọ G.C.A Oldendorp. Nwoke a bụ onye օrụka nke ndị otu a na-akpọ “Moravian Brethren”. Ebe օzọ kwa omumụ asusụ Igbo malitere bụ England. Ka ịzụ ahịa ohu kwusiri, ihe na-anụ ndịocha օkụ n’obi bụ ka ha chooզo ha ga-esi malite ịzụ na ire ahịa ziri ezi n’iwu. Ihe օzọ bụ na ndịuka maara na otu ụzo a ga-esi kwusijzụ na ire ohu bụ site n’iziga ozi օma nke Jizos. Tupu ha enwee ike ime ihe ndị a, ha maara na ha ga-amatarịri asusụ na omenala ndị ha ga-ejekwu. Ọ bụ ya mere na a malitere ịmụ asusụ na omenala ndị Igbo օzọ n’obodo Sierra Leone na Fernando Po n’ihe dị ka afọ 1828 wee ruo 1854. Samuel Ajayi Crowther na J.F. Schon gbalirijihụ na օmumụ Igbo n’Ndịda Nigeria mịtara ezi mkpuru.

5.0 Nchikọta

Na nchikọta, anyị ga-ahụ na ọtụtụ ihe si n’ime mmalite mbụ a e mere n’imụ asusụ Igbo were pụta. Nke mbụ bụ na օmumụ a rụtụrụ aka na mkpuruokwu Igbo, aha/mkpọaha, ahịrịokwu na omenala Igbo. Nke abụo bụ na aziza Olauda Equiano mere ka e nwēe, ọ bụna rue oge ugbu a, ndị na-akwado na ndị Igbo malitere ndị ha n’obodo ndị Juu.

A hụrụ ihe a mere Schon n’Abọ dị ka nnukwu ọdachi nke weghachiri ịmụ Igbo azụ nke ukwu n’ihi na ndị na-ebipụta akwụkwọ n’agbata afọ 1840 ruo 1842 adighịzịkwa enwe mmasị n’ibipụta akwụkwọ nke olu Igbo. Ka o sila dị, ọtụtụ ndịorụka dị iche iche malitere ịmụ asusụ na omenala Igbo ebe ọ dị ukwu. E nwere ọtụtụ okwu Igbo ha nwetara n’aka ndị ohu a hapuru na Sierra Leone na Fernando Po.

A gbalirị nke ukwu n’imụ asusụ Igbo n’agbata afọ 1850 na 1890. N’oge a e bipütara ọtụtụ mkpuruokwu Igbo, tnyekwara ọtụtụ akwụkwögogugu. Ọ bụ eziokwu na e mechara hụ na ha

gbara ọru mana anyị agaghị echezooötü ndị mmadụ gbaliri nke ukwuu n'ibiputa akwukwo Igbo. O kwere anyị ghota na Taylor enweghi atu n'ime ha niile.

Ihe omume

- a. Olee etu ọmụmụ Igbo n'ala ndị Bekee siri malite?
- b. Kedụ obodo ọmụmụ Igbo n'Afrika malitere?
- ch. Kedụ ndị bidoro ọmụmụ Igbo n'Ndịda Naijiria?
- d. Olee ọkpurukpu ihe mere n'oge ọmụmụ Igbo n'ala Yoruba?
- e. Kedụ afọomụmụ Igbo malitere n'ala Igbo?

6.0 Nrütuaka/Ngumi

Anizoba, O. M. (2004). Nkowa ndu ndị Igbo. Lecture notes

Chijioke, M.U. (1995). Historical development of Igbo Language. In A.E. Afigbo(ed.) *F.C. Ogbalu and the Igbo Language.* pp.214-223. Onitsha: University Publishing Company.

Ogbalu, F.C. (1995). A history of Igbo language development. In A.E. Afigbo(ed.) *F.C. Ogbalu and the Igbo Language.* pp 268-280. Onitsha: University Publishing Company.

Oraka, L.N. (1983). *The foundations of Igbo studies.* Onitsha: University Publishing Company.

YUNIT 3: Ọmụmụ Igbo n’agbata afọ 1860-1890

Ndịna

- 1.0 Mkpólite
- 2.0 Mbunuche
- 3.0 Ndịna Kpom Kwem
  - 3.1 Ọmụmụ Igbo n’agbata afọ 1860-1890
- 4.0 Mmechi
- 5.0 Nchikota
- 6.0 Nrütuaka/Ngumi

1.0 Mkpólite

Ndiocha malitere ịmụ na ide Igbo mgbe ha wesasịri ndị isi ojii nọ na Naija. Mana oge ahụ e nwewela ndị Igbo gütara akwukwọ. Ụfodụ n’ime ha nyeere ndịocha aka n’itapị Baibul na ọmụmụ asusụ Igbo.

2.0 Mbunuche

Na ngwuchcha yunit a, i ga-enwe ike:

- ịmata ndị rürüorụ gbasara ọmụmụ Igbo n’oge a
- ịkowasi ihe ha rüputara
- ịkowa ihe mere ka obi juo ndị na-edē akwukwọ Igbo oyи n’oge a

3.0 Ndịna kpom kwem

3.1 Ọmụmụ Igbo n’agbata afọ 1860-1890

Oge ndịocha tusaṣịri ndị isi ojii nọ na Naija were na-agbasa ozi ọma ma na-emekwa ọtụtu ihe ọmụmụ n’asusụ Igbo, ha malitere ịmụ na ide Igbo. N’oge a, ha kpokọqoro akwukwọ niile ndị isi ojii dere wụnye na “Niger House”. Ọtụtu ihe kpatara ha ji mee nke a:

(a) Oge Crowther wegħħara ịmụ Igbon’aka Taylor, օ chiqo ka o mee ka olu Isuama bürü ihe a ga na-eji ede akwukwo Igbo niile. Olu Isuama bụ Igbo a na-asu na Sierra Leone. N’ihi ya

ndị Igbo anabataghị ya ebe ọ bụna o nweghi obodo na-asụ ya. Ọ bụn’ihi nke a ka ndịochcha ji were wuba akwukwoqbula e ji Isuama dee na “Niger House”.

(b) Ihe ọzọ bụ na ndị isi ojii dere akwukwo niile a wubara na “Niger House” amachaghị akwukwonke ọma. Ọ bụ ya mere na ihe niile ha tapiri n’asusu Igbo akaghị aka nke ha na-adaba n’usoro iwue ji atapị ihe. Ha chere na ebe ọ bụ na ha maara asụ Igbo na ọ baghị uru ịmuchaşı Igbo ike tupu ha edebe ihe ọ bụla n’Igbo. Ọbu n’ihi echiche dị etu a ka ha ji were dejooqtutu ihe ha dere n’Igbo.

Oge ndịochcha malitere ịmu Igbo ka ha chupusiri ndị isi ojii, ha webatara ọtụtu ihe mgbanwe. Otu n’ime ihe ndị a bụ na ha webatara olu nke a na-akpọ “Yunịonu Igbo”. Yunịonu Igbo bụ olu dị iche iche ka e ji were mebe ya. Ndịochcha nwetara nke a site n’ikpokota ndị Igbo bì n’ala Igbo ka ha nye aka. O kwere anyị ghọta na e nwewela ndị Igbo gütara akwukwo n’oge a. Ụfodụ n’ime ha nyere ndịochcha aka bụ Mazị Mbà na Mazị Anyaegbunam. Mmadụ abụ ndịa nyere Dennis aka n’itapị Baịbul na Yunịonu Igbo. Onye ọzọ nyere ha aka bụ D.O. Peeple.

Ihe mgbanwe ọzọ ndịochcha webatara bụ na ha mere ka a na-agbaso iwu nke na-achikwa asusu tūmadị iwu nke na-achikwa ịtapi ihe na ide ihe ọ bụla n’Igbo. Obueziokwu na ihe mgbanwe dị n’akwukwo ole na ole e dere n’oge a, mana ha abughị ihe anya nwere ike ihu. Ihe kpatara ya bụ na obi adịzighị anụ ndị isi ojii ọkụ n’ide akwukwo. Ọtụtu ihe mere ka obi na-ajụ ha oyi bụ:

- (a) E mere ya dị ka iwu na tupu onye ọ bụla etinye aka n’ide ihe ọ bụla na onye ahụ ga-abụ onye ma akwukwo nke ọma. Ebe ọ bụ na e nwebeghi ndị machasiri akwukwo nke ukwu, obi malitere jụwa ndị mmadụ oyи.
- (b) Ihe ọzọ mere ka obi juondị mmadụ oyи bụ na ọ na-abụ nkita richaa nsị eze eree ewu. Obi adighị ha mma na ọ na-abụ ha tachaa ahụ n’ide akwukwo, ndịochcha anaghị ede aha ha n’elu akwukwo ndị ahụ.
- (ch) Ihe ọzọ mere bụ na ụgwọ ndịochcha na-akwu ha apụtaghị ihe ọ bụla ma a tulee ọru ha ruru.

N’ihi ihe ndị a, enwēghịotụtụ akwükwo e bipütara n’Igbo. Mkpuruuedemede e ji ede ihe ọ bụla n’oge a bụ nke a kpọro “Old Orthography”. Nsogbu nke Old Orthography bụ na o nwēghịotụtụ mkpuruuedemede na-anochite ụdaume niile e nwere n’asusụ Igbo.

Nnwale onwe 1

- Kedụuzo ihe abụo mere ndịocha jiri kpokorọ akwükwo niile ndị isi ojii dere wụnye na “Niger House”?
- Deputa ma kowaa ihe ato mere ka obi na-ajụ ndị isi ojii oyi n’ide akwükwo.

4.0 Mmechi

Oge ndịocha malitere ịmụ Igbo ka ha chupusirị ndị isi ojii, ha webatara ọtụtụ ihe mgbanwe. Otu n’ime ihe ndị a bụ na ha webatara olu nke a na-akpọ “Yunịọnụ Igbo”. Yunịọnụ Igbo bụ olu dị iche ka e ji were mebe ya. Ndịocha nwetara nke a site n’ikpokota ndị Igbo bì n’ala Igbo ka ha nye aka.

5.0 Nchịkọta

Olu nke a bụ “Yunịọnụ Igbo” bükwa usoroedide nke a kpọro “Old Orthography”. Nsogbu nke Old Orthography bụ na o nwēghịotụtụ mkpuruuedemede na-anochite ụdaume niile e nwere n’asusụ Igbo.

Ihe omume

- Kedụ ndị ruruorụ gbasara ọmụmụ Igbo n’agbata afọ 1860-1890?
- Olee ụzo ihe abụoha rupütara?
- Gịnimere ka obi jụo ndị na-edo akwükwo Igbo oyi n’agbata afọ 1860-1890?

6.0 Nrụtụaka/Ngumi

Anịzoba, O. M. (2004). Nkowa ndị Igbo. Lecture notes

Chijioke, M.U. (1995). Historical development of Igbo Language. In A.E. Afigbo(ed.) *F.C. Ogbalu and the Igbo Language.* pp.214-223. Onitsha: University Publishing Company.

- Ogbalu, F.C. (1995). A history of Igbo language development. In A.E. Afigbo(ed.) *F.C. Ogbalu and the Igbo Language.* pp 268-280. Onitsha: University Publishing Company.
- Oraka, L.N. (1983). *The foundations of Igbo studies.* Onitsha: University Publishing Company.

YUNIT 4: Ọmụmụ Igbo n'oge ọchịchị ndịọcha 1930-1960

Ndịna

- 1.0 Mkpólite
- 2.0 Mbunuche
- 3.0 Ndịna Kpom Kwem
  - 3.1 Ndorondorō ọtografị
  - 3.2 Komitii ọnwụ
- 4.0 Mmechi
- 5.0 Nchikota
- 6.0 Nrụtụaka/Ngumi

1.0 Mkpólite

Site n'afọ 1930 a malitere ime ọmụmụ pürü iche n'asusụ Igbo. Oge a ọtutụumụ amaala Igbo agụtawala akwukwọ were na-etinye ọnụ n'ịmụ Igbo. ụfodụ n'ime ha bụ Igwe, F. Ch. Ogbalu, Ahanotu, Ugoji na ndịozọ. Ndịọcha pütara ihe n'omụmụ Igbo nke oge ahu bụ Adams, Welmas na Wards. Oge ndịọcha a maara ihe maka sayensi asusụ malitereimụ Igbo n'usoro nke iwu Lingwistiks, ha chọputara na m kpuruededeme e ji ede Igbo ezughị oke. Mgbe ha chọrọ ka a gbanwee ya, oke nghotahie dapütara. Nghotahie a ka a na-akpọ “ORTHOGRAPHY CONTROVERSY” n'olu Bekee. Ọ bụonodụ dị etu a ka ndị govamentịowuwa anyanwụ ji were weputa otu a kpọrọ “Onwụ Committee” n'olu Bekee ka ha lebaa anya n'otografị Igbo n'afọ 1960.

2.0 Mbunuche

Na ngwuchcha yunit a, i ga-enwe ike:

- Ikowa etu ndorondorō ọtografị siri malite
- Imata isi sekpu ntị na ndorondorō ọtografị
- Ideputa ọtografị dị iche iche e nwerela n'Igbo
- Ikowasihe komitii ọnwụ meputara

3.0 Ndịna kpom kwem

3.1 Ndorondorotografị(THE GREAT ORTHOGRAPHY CONTROVERSY (1929-1961))

Anyị amatala na mkpuruqedemedede e ji ede Yunịonụ Igbo ezughị oke. O bụn’ihi nke a ka Adams na Ida C. Wards ji were chọka e weputa mkpuruqedemedede ga-ezu oke n’ide Igbo. N’iga n’ihu, ha weputara mkpuruqedemedede ụfodụ dí na “International Phonetic Alphabet Symbols” ka e were na-edē ụda ndị enwebeghi mkpuruqedemedede e ji ede ha n’Igbo. Ka ha mechara nke a, ihe ha kpọrọ mkpuruqedemedede Igbo bụ “New Orthography” ma kpokwa mkpuruqedemedede nke e ji dee Yunịonụ Igbo “Old Orthography”.

Adams gbasiri okpoofusu ike n’ime ka a nabata “New Orthography” ma werekwa ya na-edē ihe ọ bụla n’Igbo. O mekwara ka govamentị nke ọwụwa anyanwụ Naijirịa nabata ya dí ka mkpuruqedemedede govamentị ga na-eji ede akwukwọ Igbo tinyekwa na govamentiga-akwado ka a na-akuzị ya n’ulọ akwukwọ dum. Odogwu nwoke a bụ Adams bụ “Chief Inspector of Education” na govamentiowụwa anyanwụ Naijirịa n’oge ahụ. N’ihi ya, o ji ohereokwa ya n’ulọ mmụta nyere ya mee ka govamentị nabata “New Orthography”.

Nnabata a e nyere ọtografịohuru a mere ka iwe gba ndị nabatara ma jirikwa ọtografị ochie ede Yunịonụ Igbo. Ihe so ya bụ na e nwere otu abụo n’ihe gbasara ọtografị ochie na nke ọhuru. Ọtutụmụ amaala Igbo gara akwukwọ na “School of Oriental and African Studies London”, nke bụ ebe Adams gurụ akwukwọ, donyeere Adams ukwu. Otu ọzọ bụ ndị kwenyere na etu ihe dí ugbu a ka ọ ga-adịgide were ruo n’ụwa mmebi. Ha ekwenyeghi na a ga-agbanwe mkpuruqedemedede Yunịonụ Igbo. O bụonodụ dí etu a wetara oke ndorondorọ nke a a kpọrọ “Orthography Controversy” n’olu Bekee.

Ọtụtụ ihe mere ka ndị akwadoghijinabata ọtografịohuru kwusie ike n’okwu ha bụ:

- (a) Ha kwuru na Adams na Ida Wards bụ ndịocha bijara ala Igbo were na-achọ ka ha jiri aka ike nubanye ndị Igbo n’ime echiche obi nke ndịocha. O kwere anyị mata na n’oge a, ụmụ amaala Naijirịa ebidowela iche echiche nke inwere onwe ha. N’ihi ya, a na-ele ihe ọ bụla ndịocha mere dí ka ihe si n’aka ndị aka ike ya na ndịochichị nchigbu püta.

(b) Ha kwuru na m kpuruedemede nke “International Phonetic Alphabet Symbols” nke Adams webatara n’asus Igbo na-ahia ahụ odide.

(ch) Ufodu kwukwara na ebe ọ bụ na o nweghi asusuo bula n’ụwa a e ji “International Phonetic Alphabet Symbols” eme m kpuruedemede ya, na ọ dị ntị njo na a ga na-eji ya ede asus Igbo.

(d) Ha kwukwara na “International Phonetic Alphabet Symbols” ndị Adams webatara n’ide Igbo enweghi nke dī n’igwe mpiko ejii ede akwukwo.

Adams na ndịozọ egeghị ntị n’iruuka ndị a na-arụ n’ihe gbasara “New Orthography”. O kwere Adams na ndị otu ya ghota na ha ma ihe ha na-eme. O wekwarra ha anya na ọ dιotutuḍuda enweghi m kpuruedemede e ji ede ha n’Igbo. Mgbanwe ọhụrụ ha webatara na m kpuruedemede nke “Yunionu Igbo” bụ:

Ochie	Ohụrụ	Ima atu
ń	ŋ	‘anụ’buzi ‘anụ’
e	ɛ	‘eke’buzi ‘eke’
ọ	ɔ	‘ọka’buzi ‘ɔka’

M kpuruedemede ha webatara ka e were na-edē ụdaume ndienwebeghi m kpuruedemede e ji ede ha bụ:

m kpuruedemede	Ima atu	Ka e si ede ya ugbu a
e	Egba	ịgba
ə	ətə	ụtu

Anyi ga-echeta na ọtografị ochie nwere ụdaume isii mana nke ọhụrụ nwere asato. Ha bụ:

OTOGRAFI OCHIE

a

i

o

OTOGRAFI OHURU

a

i

o

u	u
e	ɛ
ø	ɔ
	e
	ə

O bueziokwu na ndị achoghi ka a nabata ọtografịohuru nwere ọtụtụ ihe ha kwuputara mere ha ejighi kwado ịnabata ya mana onye ọ bụla ji anya okenye ji ahụ ihe were lebaa anya na ndorondoro a ga-ahụ na ihe dina nwa akpa e kebiri ọnụ.

(a) Nke mbụ bụ ndorondoro nke dị n'etiti ndịuka “Protestants”na ndịuka “Roman Catholic”. Ndịuka Siemensi ejirila ọtografị ochie were dee Baibul ha n'olu Yunịonu Igbo. E wepụ Baibul, ha jikwa ọtografị ochie were bie akwukwọ ekpere, akwukwọ ukwe na ntakiri akwukwọuka niile. Ha chọputara na ibighari akwukwọ niile ndị a ga-ewe ha ọtụtụ oge na ego, ma biakwa meghachiigbasa ozi ọma Kraist azụ. N'ihi ihe ndị a, ha gbara isi akwara na ha agaghị anabata ọtografịohuru.

Dị ka Mazị L.N. Oraka si were dee n'akwukwọ o ji were nweta abụba ugo mmụta nke digirii masta, ndị Fada (R.C.M.) kwenyesịri ike na a ga-anabata ọtografịohuru. Ihe ha ji were mee nke a, dị ka Mazị Oraka kwuru, bụ na ọtografịohuru ga-eme ka ịgbasa okwu Chineke daghachi azụ n'ebe ndịuka Siemensiṇo. O kwere anyị ghọta na ndịuka Siemensiṇjara ala Igbo tupu ndịuka Fada. N'ihi ya, ndị Siemensiṇgbasawo n'ala Igbo karịa ndị Fada n'oge a.

(b) Ihe ọzọ tinyere aka n'ime ka ndorondoro a gaa n'ihu bụmụ amaala Igbo ji ọtografị ochie were dee akwukwọ. Ha chọputara na a nabata ọtografịohuru, na ndị ga na-ego akwukwọ ha agaghị adị ukwu. Nke a mee, ha agaghịkwa na-enweta ego site n'ire akwukwọ ha.

(ch) O bueziokwu na e nweghi obodo a ga-asị na ọ bụ ha nwe Yunịonu Igbo mana a ma na Yunịonu Igbo bụ olundi e kpokotara ọnụ. Ebe ọ bụ na ọtografịohuru gbadoro ụkwụ n'olu Onicha, ụfodụ ndị mmadụ nwere ańurị na ọ bụ olu ndị be ha ka e ji ede Yunịonu Igbo akwadoghi ka a nabata ọtografịohuru. O bụ n'ihi ntaji anya a ka ndorondoro a ji were na-agà n'ihu.

(d) Ozọ, ebe ọ bụ na oge a ka ụmụ Igbo na-achọ igosi ndị isi aba okpu na ha etopụtala ịchị onwe ha, ọtụtụmụ amaala Igbo gbara isi akwara na a gaghị anabata ọtografịohụrụ ebe ọ bụ na ọ bụ mgbawo si n'aka ndịochcha. Ha chere na ebe Igbo bụ asusụ ha na ha etozuola ịma ihe ha ga-agbanwe n'asusụ Igbo. Ọnọdụ dị etu a mere ka ndorondorọ gaa n'ihu.

(e) Ihe ọzo mekwara ka ndorondorọ a gaa n'ihu bụ mkpuruqedemede nke International Phonetic Alphabet Symbols nke Ida C. Ward na onye otu ya webatara n'ide Igbo. Ndị mmadụ gbara isi akwara were si na ebe ọ dighị asusụọ bula nwere ụdị mkpuruqedemede ahụ, na ọ dị ntị njo ịnụ na Igbo ji ya were eme mkpuruqedemede nke ya.

Oge ndorondorọ a na-agwa n'ihu, ọ dighị akwukwo nwere aha e bipütara. Ndị na-edo akwukwo amaghịotografị ha ga-eji were dee akwukwo. Ọ bụonodụ dị etu a ka ndị govementịowụwa Anyanwu ji were weputa otu a kpọro “Onwu Committee” n’olu Bekee ka ha lebaa anya n’otografị Igbo n’afọ 1960.

Nnwale onwe 1

- Deputa ndịiche ato dị n’etiti ọtografị ochie na nke ọhụrụ.
- Olee üzö ihe anọ mere ndị mmadụ ejighị kwado ịnabata ọtografịohụrụ?

3.2 Komitii Onwu

Nke a bụ otu ndị govementịowụwa Anyanwu weputara ka ha leba anya na ndorondorọ nke gbasara mkpuruqedemede a ga-eji na-edo Igbo. A gwara ha ka ha tulee ihe ndị a:

- Ihe niile gbasara mkpuruqedemede Igbo.
- Ihe gbasara iji “International Phonetic Alphabet Symbols” were dee Igbo.
- Ihe gbasara ụdaume e nwere n’Igbo.
- Ihe gbasara iji ntupona akaranta were na-edo mkpuruqedemede Igbo.
- Uzọ na ụdị mkpuruqedemede kacha mma a ga-eji na-edo Igbo.

Oge a malitechara otu ha, nwa amadi a bụ “Onwụ” na ndị otu ya gara n’ihu n’iruṇorụ a e nyere ha. Ka ha chichara imi n’ala n’imata ihe a na-azọ na ndorondorotografị ha tūputara aro ndị a:

- a. Ebe ọ bụ na ọ dighị asusụọ bula e ji “International Phonetic Alphabet Symbols” eme mkpuruṇedeme ya, e kwesighị iji ya were dee Igbo n’ihu na nkem di iche bụ ajo ihe.
- b. Ha kwuru na asusụ Igbo nwere ụdaume asato dí ka o si dí n’otografịohurụ. Na mkpebi ha, ha kwuru na a ga na-eji ha ede Igbo.
- ch. Ebe ọ bụ na mkpuruṇedeme ụfodụ dí ka ụdaume yitere onwe ha ma e leba anya n’etu e si akpawapta ha, Onwụ na ndị otu ya kwuru na a ga-anabata iji ntụpọ were gosi ihe dí iche n’etiti ụdaume abụọ yiri onwe ha. N’itupị okwu onụ, ha nabatara iji ntụpọ were dee Igbo.
- d. Ebe ọ bụ na ndị Siemensiji Yunionu Igbo ede akwukwọ ndị Fada jiri olu Ọnicha ede nke ha, Ọnwụ na ndị otu ya gbara ndịuka abụọ a ume ka ha were olu nke masiri ha n’ide akwukwọ ha.

Oge Ọnwụ na ndị otu ya nyere ndị govamentị mkpebi ha, govamentị nabatara ya ma mekwaan ka ọhanaeze were ya na-edē Igbo. Ndịuka Siemensinā ndịuka Fada nabataraya ebe ọ bụ na Ọnwụ na ndị otu ya kpebiri ndorondorō ahụ n’uzo egosighị na ha dinyeere ndị Siemensi ma ọ bụ ndị Fada.

Ọ bueziokwu na Ọnwụ na ndị otu ya kpeziri ndorondorōa, mana ha leghaara ọtụtuṇorụ ha kwesiři iru n’asusụ Igbo. ịma atu, ha kwesiři itinye anya n’iwu na-achikwa nsupe Igbo tumadi ebe ọ gbasara M/N, mana ha emeghi nke a. E lee anya na ndị dí n’otu a bụ Ọnwụ Komitii, anyị ga-ahụ na ụta adighiri ha. O kwere anyị ghota na Ọnwụ bụ dibia Bekee. Nwoke a amaghị ihe gbasara Lingwistiksn’ihu ya, ọ noghi n’onoduiimatacha ihe ndikwesiřidozi nke ọma n’asusụ Igbo.

Ndị a buotografị dí iche ihe e nwegasiri

OTOGRAFI LEPSIUS (OCHIE)

a

b

d

e

f

g

h	i	k	l	m	n
o	p	r	s	t	u
v	w	y	z		
b	gh	gw	kp		
kw	ń	nw	ny		
ọ	s	ds	ts		

OTOGRAFI İDA WARD

a	b	c	d	e	ɛ
f	g	gb	gh	h	i
j	k	kp	l	m	n
ŋ	ny	o	ɔ	ə	p
r	s	sh	t	u	v
w	y	z	gw	kw	nw

OTOGRAFI ONWU

a	b	gb	d	e	f
g	gw	gh	h	i	ि
j	k	kw	kp	l	m
n	nw	ny	ń	o	ọ
p	r	s	sh	t	u
ụ	v	w	y	z	

Nnwale onwe 2

- a. Uzo ihe ole ka a gwara komitii Ọnwụ ka o tulee? Kowaa ha.
- b. Deputa ihe ato komitii a tọputara n'aro.

4.0 Mmechi

Adams na Ida C. Wards weputara mkpuruuedemede ụfodụ dị na “International Phonetic Alphabet Symbols” ka e were na-edē ụda ndị enwebeghi mkpuruuedemede e ji ede ha n’Igbo. Ka ha mechara nke a, ihe ha kporo mkpuruuedemede Igbo bụ “New Orthography ma kpokwa mkpuruuedemede nke Yunịonụ Igbo “Old Orthography”. Mana nwebata ọtografịohurụ a wetara oke ndorondorọ nke a a kporo “Orthography Controversy” n’olu Bekee. Iji were kwusindorondorọ a, ndị govamentịowuwa Anyanwu weputara komitii Ọnwụ ka ha leba anya na ndorondorọ nke gbasara mkpuruuedemede a ga-eji na-edē Igbo.

5.0 Nchikota

E tere ụgba e tere ogiri ndorondorọtografị alaala. Ekele dirị komitii Ọnwụ na ọruo ruru n’ikpezi ndorondorọa. Ka o sila dị, Ọnwụ na ndị otu ya leghaara ọtutuorù ha kwesiri iru n’asusu Igbo anya. Ihe kpatara ya bụ na Ọnwụ bụ dibia Bekee. ọ amaghị ihe gbasara Lingwistiks mana Otu Ikwalite Asusu na Omenala Igbo (Society for the Promotion of Igbo language and Culture SPILC) nwere ndị maara ihe ekwe na-akụ na sayensi asusu. Anyị ga-eleba anya n’oru ha ruru maka ikwalite asusu Igbo na modul na-esote.

Ihe omume

- a. Olee etu ndorondorọtografị siri malite?
- b. Kedụ ndị okpukperechi bụ isi sekpu ntị na ndorondorọtografị?
- ch. Deputa ọtografị dị iche iche e nwerela n’Igbo.
- d. Kedụ ihe abụo komitii Ọnwụ mepụtara?

6.0 Nrụtuaka/Ngumi

Anizoba, O. M. (2004). Nkowa ndị Igbo. Lecture notes

Afigbo, Adiele. (1981). *Ropes of sand: Studies in Igbo history and culture*. Ibadan: University Press Ltd.

Chijioke, M.U. (1995). Historical development of Igbo Language. In A.E. Afigbo(ed.) *F.C. Ogbalu and the Igbo Language*. pp.214-223. Onitsha: University Publishing Company.

Ogbalu, F.C. (1995). A history of Igbo language development. In A.E. Afigbo(ed.) *F.C. Ogbalu and the Igbo Language*. pp 268-280. Onitsha: University Publishing Company.

Oraka, L.N. (1983). *The foundations of Igbo studies*. Onitsha: University Publishing Company.

MODUL 4:QRU OTU İKWALITE ASUSU NA OMENALA IGBO RURU

Na modul gara aga, i mürü maka etu ndị Igbo si echeta ihe tupu ọmụmụ asusụ Igbo amalite ebe i gürü banyere etu nwata Igbo si amụ ịṣụ asusụ Igbo. I sitere na nke a mọ maka ndị dị iche iche bidoro ọmụmụ asusụ Igbo. Isi sekpụ ntị na modul gara aga bụ ndorondorọ ọtografị. Ndorondorọ ọtografị a so n'otu ihe kpaliri Otu İkwalite Asusụ na Omenala Igbo. Otu a fooro ntutu taa iji hụ na asusụ Igbo nwetara nke kacha mma. Otu İkwalite Asusụ na Omenala Igbo rurụ nnukwu ọrụihụ na omenala Igbo anwughị. Oruchalu (1995) bụ ya dere akụkọ Otu İkwalite Asusụ na Omenala Igbo (O.I.A.O.I) nke i ga-agụ na modul a. O.I.A.O.I. bụ SPILC n'olu Bekee. SPILC pütara “The Society for Promoting Igbo Language and Culture”. Iji mee ka ihe a na-ekwu maka ya doo anya, anyị ga-eji SPILC were dochie anya otu ịkwalite Asusụ na Omenala Igbo na modul a. Nkegasị dị ga na modul a bụ:

Yunit 1: Obịbịa SPILC

Yunit 2: Ndịorụ SPILC tọrọ ntọala ya

Yunit 3: Ihe ndị otu ahụ meputarala

Yunit 4: Nsogbu SPILC nwere

YUNIT 1: Obibia SPILC

Ndịna

- 1.0 Mkpólite
- 2.0 Mbunuche
- 3.0 Ndịna Kpom Kwem
  - 3.1 Etu E Siri Wube SPILC
- 4.0 Mmechi
- 5.0 Nchikota
- 6.0 Nrütuaka/Ngumi

1.0 Mkpólite

SPILC bụ otu anaghị enye ego nke ndị mejuputara ya bụ ụmụ nwoke na ụmụ nwaanyị ndị chọputara uru asusụ na omenala Igbo bara na ndozi obodo. Asusụ na omenala Igbo chọro ịda mmiri tupu otu SPILC were bịa izoputa ya. O bụMz. F. Ch. Ogbalụ wubere otu a. Ogbalụ mere ka a mata na otu a agbaala mbọ ọtụtụ afọ ichekwaba na ikwalite asusụ na omenala Igbo.

2.0 Mbunuche

Na ngwutchha yunit a, i ga-enwe ike:

- Ikowa ihe SPILC pütara
- Ikowa ihe mere e jiri wube otu ahụ
- Ide maka onye wubere otu ahụ
- Ikowasjebumnuuche otu ahụ na mbido

3.0 Ndịna kpom kwem

3.1 Etu e siri wube SPILC

Usoro edide ndị ọcha biaruru asusụ Igbo n'otu oge ahụ ọ biaruru asusụ ala anyị ndị ọzọ. Nke a bụ mgbe ndị a gbatara n'ohu nweere onwe ha ma ha na ndị ọcha mekoritawa. Ihe dochighara ọmụmụ na odide Igbo azụ bụ na ndị ọcha enweghi ezi nghọta banyere asusụ Igbo.

Enweghi ezi nghota a kpatara ha jiri laa azu n'ikwalite asus Igbo nke mere na asus ala anyi ndi ozø gafere ya. Ozø kwa, ihe soro nye nkwalite odide Igbo nsogbu bu na ndi ocha aghotachaghị ngalaba sayensi asus Igbo ndi a: ọdịdị ụda, ọdịdị ụdaasus, ọdịdị mkpuruasus na usoro okwu. Ndị mba Europe malitere ọmumụ sayensi asus Igbo chere na Igbo na Bekee bu otu. O bu echiche a butere ọmumụ asus Igbo nhijahị. Ka ọnodụ a na-agaa n'ihu, ọtụtụ ọtografị pütara. Olundi Isuama (1766-1885) na ọtografị ya bu Lepsius mütara Yunilonu Igbo (1885-1929) mgbe ndi ụka no n'isi na mmebe iwu nkwalite asus. Ha chikotara olundi Onicha, Boni, Arachukwu, Afikpo na Owere tineyekwara ihe ụfodụ ha kpatuchara aka n'otografị Lepsius were mebe Yunilonu Igbo. Oge ndi a ka a kporo oge ọtografị ochie.

E weputara ọtografị Ida C. Wards n'afø 1929. Ihe mere n'oge a bu na ụfodụ ndi mmadu no na mpaghara di iche iche n'ala Igbo anabataghị ya. A doro ọtụtụ ndorondorø nke mere e jiri wube komitii ọtografị Onwu. Ekele dirị Obasi bi n'elu na ndi (S.P.I.L.C) otu iwelite asus na omenaala Igbo batara idozi ihe niile di n'ịmu Igbo site n'idi na-akpo ọgbakø nke ụmụ amala Igbo riwere anya n'akwukwo kwa afø.

Ọtografị Ida Ward ka ọtografị ndi ochie mma n'ihi na akpomuda ndi ochie hijara ahụ nke mere na ogugụ na odide ya adighị mfe. Ọtografị Ida Ward nwere akara fonetik iri ato na anị ndi nochiri anya ụda ịri ato na isii e nwere n'asus Igbo. Ihe merenụ bu na akara "I" na "U"nwere ụda abu ọtografị ndi ochie nke butere ọgbaaghara. Ward chọputakwara na ụdaume oghe nkolo abu adighị n'otografị ochie – ụdaume ntachi etiti ihu njasa na ụdaume ntachi etiti azu okirikiri. ọ gbanwere akara ndi a ma weputa akara I.P.A. “ɔ” ka ọ nochie ụdaume ntachi etiti azu okirikiri. N'agbanyeghi na ọ bu akara fonetik, ọtụtụ ndi Igbo anabataghị ya n'ihi na ọ bughịotografị ha jiri dee edemeade ha ga. Mana afø juru Ward n'ihi na ọtografị ya nwere ụdaume asatọ nke ọtografị ochie enweghi. ọzokwa, ụdaume asatọ ndi a ga-agbaso usoro ọdịdịudasus a na-akpo ndakoriita ụdaume. N'otu aka ahụ, Ward anabataghị akaranta di n'otografị ochie n'ihi na mbiputa ha na-ahịa ahụ. Akaranta na-apụ ngwa ngwa ma e biputa ya karia mkpuruqedemeade ndi ha dinyere. Ọ bugbatuhie ọtografị ochie ndi a mere govamentị jiri were nabata ọtografị Ward site n'enye maka Dkt. R.F.G. Adams bu

onyeisi mmüta ma kwado ka e were ya na-akuzi ihe. N'atufughị oge ọ bụla, ndịuka, ndị odee na ndị ihe Igbo na-amasi malitere tinyewe ọtografị Ward n'orụ.

N'agbanyeghihe niile ọtografịohuru ahụ nwetere, ndị nabatara ọtografị ochie megidere ya n'ihi na uche nke ha ọtografịohuru buidoghachi ihe azu ma dıkwa oke ọnụ. Ha rüturu aka na mkpuruuedeme ndị a “θ” na “ε” ga-egbu oge na nkuputa na mbiputa. Ha malitere dewe edeme mede megide ọtografịohuru n'ihu akwukwọ akukọ ga ma mewe nzukọ kwuru nzukoikpà nkata megide ọtografịohuru. Ogbaghara dijiri gawa n'ihu nke na o kwezighị mmezi.

Dị ka ihe ndị a na-agà, Mz. F. Ch. Ogbalụ, onye nkuzi n'ulo akwukwọ Dennis Memorial Grammar School, Onitsha dere ogologo ederede e biputara n'akwukwọ akukọ Nigerian Spokesman n'afọ 1948 na-akwado ọtografịochie. Onye isi ulo akwukwọ ya, Rev. E.D.C. Clark aghotaghịhe mere onye nkuzi n'ulo akwukwọ ndịuka ga-esi maba na ndorondorochichị. Nke a mere Mz. F. Ch. Ogbalụ jiri si n'ulo akwukwọ ahụ pụo. N'afọ 1949 mgbe Mz. Ogbalụ bụ onye nkuzi n'ulo akwukwọ St. Augustine's Grammar School, Nkwere, o wubere otu n'ulo akwukwọ a nke ọ kpọro “The Society for Promoting African Heritage”(S.P.A.H) nke o mechara bagharịa aha “The Society for Promoting Igbo Language and Culture” ka o were nwee ike ibu agha megide ihe ndị na-echere asusu na omenala Igbo aka mgba. Otu a e wubere ọhụru mere mkpatu dì egwu n'ala Igbo site n'ime ka ndị Igbo mata na ọkukọ gbara afọ abuzighị uriom. Ha nwetewere ndị Igbo e ji okwu ha eme ihe n'ala Igbo site n'ederede nakwa njem nleta. Mgbe na-eteighị aka otu ahụ nwetekwere ọtụtụ ndị nkwado na ndị ihe ha na-eme masiri nke mere na ọtụtụ mmadu bjara nzukọ ha mere n'ulo akwukwọ Dennis Memorial Grammar School, Ọnicha n'afọ 1950. Ọtụtụ ndị mmadu nabatara ozi ọma a debara aha ha dika ndị otu ahụ. Na nzukọ ahụ ka e mepere otu ahụ were hoqdioru ndị a:

President - Sir Dr. Francis Akanu Ibiam

First Vice President - Dr. S.E. Onwu

Second Vice President - Bishop J.C. Anyogu

Chairman - Mr. D.C. Erinne

Secretary - Mr. F.C. Ogbalu

3.1.1 Ebumnuche SPILC na mbido

Mazı F.Ch. Ogbalụ chọrọ igosi ndịocha na ndị ogbo ya na onye Igbo nwere ike ịgbapụta asusụ ya. O jikere nke ukwu ibu agha megide ọtografị Ward nke cheere ọtografị ochie aka mgba. O bu n'uche ibiputraotụtụ akwukwọ metütara alaka ndu na obibi ndu ndị Igbo. Ihe nuru ya ọkụ n'obi buju ka e ji asusụ Igbo akparita ụbụbọ ma were ya na-akuzi ihe n'ulọ akwukwọ.

Nnwale onwe 1

- Mgbe Mazị F.Ch. Ogbalụ hapurụulọ akwukwọ Dennis Memorial Grammar School, Onitsha, kedụulọ akwukwonke ọzọ ọ gara?
- Were otu ahịriokwu chikota Ebumnuche SPILC na mbido.

4.0 Mmechi

Ọ bụ n'afọ 1949 mgbe Mz. Ogbalụ bụ onye nkuzi n'ulọ akwukwọ St. Augustine's Grammar School, Nkwere, ka o wubere otu ulọ akwukwọ a kporo “The Society for Promoting African Heritage”(S.P.A.H) nke o mechara bagharịa aha “The Society for Promoting Igbo Language and Culture” ka o were nwee ike ibu agha megide ihe ndị na-echere asusụ na omenala Igbo aka mgba.

5.0 Nchikota

Ebumnobi e jiri wube SPILC bụ iji gosi ndịocha na ndịozọ na onye Igbo nwere ike ịgbapụta asusụ ya.

Ihe omume

- Gini ka SPILC pütar�?
- Keduihe mere e jiri wube otu SPILC?
- Olee onye wubere otu SPILC?
- Kowaa ebumnue otu SPILC na mbido.

6.0 Nrọtuaka/Ngumi

Ogbalu, F.C. (1995). A history of Igbo language development. In A.E. Afigbo(ed.) *F.C. Ogbalu and the Igbo Language.* pp 268-280. Onitsha: University Publishing Company.

Oruchalu, S.U. (1995). The Society for promoting Igbo Language and Culture: A history. In A.E. Afigbo(ed.) *F.C. Ogbalu and the Igbo Language.* pp 108-130. Onitsha: University Publishing Company.

YUNIT 2: Ndịorụ SPILC tọrọntọala ya

Ndịna

- 1.0 Mkpólite
- 2.0 Mbunuche
- 3.0 Ndịna Kpom Kwem
  - 3.1 Ihọ Ndị Orụ SPILC
- 4.0 Mmechi
- 5.0 Nchikota
- 6.0 Nrütuaka/Ngumi

1.0 Mkpólite

Otu SPILC hօrọ ndịorụohuru. Ndị a ga-enye aka ihu na otu a gawanyere n’ihu.

2.0 Mbunuche

Na ngwutchu yunit a, i ga-enwe ike:

- Ima aha ndịorụ SPILC dị iche iche
- Ikowa օkwa dị iche iche onye օ bula ji
- Imata ebe e siri nweta ndịorụ ahụ

3.0 Ndịna kpom kwem

3.1 Ihọ ndịorụ SPILC

Otu SPILC emezighị nhoputa ndịorụ wee rụo afọ 1972 mgbe a hoputara ndị a:

President	- Dr. Akanu Ibiam
Chairman	- Chief F.C. Ogbalu
Secretary	- Mr. S.U. Oruchalu
Assistant Secretary	- Mr. B.N.T. Chukwu

Financial Secretary - Mr. B.I.N. Osuagwu

Treasurer - Dr. C.I. Ifekandu

N'afọ 1973 e wubere komitii 'standardization' nke ode akwukwọ nchere oge ya bụ Mz. S.U. Oruchalu. Ka ha nwere ọgbakọ komitii ahụozọ n'onwa nke iri n'afọ 1973, e mezirị Mz. E. Nolue Emenanjo ode akwukwọ tọrọ ato. N'ọgbakọ izugbe otu SPILC nwere n'A.I.C.E. Owere n'afọ 1975, a hoputakwuru ndị a:

Vice Chairman - Prof. A.E. Afigbo

Publicity Secretary - Julius Eke

Auditors - E.O. Anyanwu na Mac Joe Okere

Editor-in-Chief - H.A. Okonkwo

E mechara onye isi oche hoputakwara ndịozọ ga-enyere ya aka n'orụ mgbe ọ hụru na ndị a hoputarala anaghị agbanyere ya aja n'ukwu. Mz A.I.R. Unegbu na Dkt.O.M. Anizoba ka e mere Financial Secretaries ebe Mz. P.A. Ezikeojiakụ na Mz. L.N. Oraka bụ Assistant Secretaries. Ka Dkt. Ifekandu nwuchara, Mz. G. Adimora bürüziri odebe ego nke otu ahụ.

Ndị exco n'oge a bụzị naanị ndị nkuzi na ngalaba Linguistics and Nigerian Languages dīga n'ogo mmuata dī elu na Naijiria.

Nnwale onwe 1

- Olee komitii e wubere n'afọ 1973?
- Kedụ ngalaba ndị a hօrọ n'orụohụ si?

4.0 Mmechi

Ọ bueziokwu na Mazị F. Ch. Ogbalụ bụ onye wubereotu SPILC mana ọ gaghi arụorụ niile naanị ya. N'ihi ya a hօrọ ndịorụ tọrọ ato ga-enyere ya aka.

5.0 Nchikota

A hoputara ndịorụ mmadụ isii n'afọ 1972. N'ogbakọ izugbe otu SPILC nwere n'A.I.C.E. Owere n'afọ 1975, a hoputakwuru ndịorụ mmadụ anọ iji hụ na e nwetachara ọkwa niile a choro.

Ihe omume

- a. Deputa ndịorụ SPILC ị ma.
- b. Kedụokwa ha jigasi?
- c. Olee ebe e siri nweta ndịorụ ahụ?

6.0 Nrutuaka/Ngumi

Oruchalu, S.U. (1995). The Society for promoting Igbo Language and Culture: A history. In A.E. Afigbo(ed.) *F.C. Ogbalu and the Igbo Language*. pp 108-130. Onitsha: University Publishing Company.

YUNIT 3:Ihendịotu SPILC mepütarala

Ndịna

1.0 Mkpólite

2.0 Mbunuche

3.0 Ndịna Kpom Kwem

3.1 Ọrụ Ndị SPILC Ruputara

4.0 Mmechi

5.0 Nchikota

6.0 Nrụtukaka/Ngumi

1.0 Mkpólite

Ọrụ ndị otu SPILC rürü maka nkwalite asusụ na omenala Igbo bụ nsiobogwu mana i ga-eleba anya na naanịuzororū iri na asaa.

2.0 Mbunuche

Na ngwuchcha yunit a, i ga-enwe ike:

- Ideputa ọrụ dị iche iche SPILC rürü
- Ịmata ọrụ ha ka dị ire ugbu a
- Ịkowa ọrụ ha anazighị ahụta n'asusụ Igbo n'oge a

3.0 Ndịna kpom kwem

3.1 Ọrụ ndị SPILC ruputara

1 . Semina maka asusụ Igbo

N'ikwalite ọmụmụ asusụ na omenala Igbo, SPILC bidoro kemgbe 1972 haziwe seminaga ebe ndị nwere mmasị gbasara asusụ na omenala Igbo bịachara. Ndịokammata na ngalaba dị iche iche guputara edemede ha nke ndị ritere elele na ha gunyere ndị nkuzi, ndị odee, ndịorụ mbiputa akwukwo, ndịulọ mgbasa ozi, mịnịstrị keedukeshon na nke omenala (ma nke ndị govamentị etiti ma nke steeti). Semina Ogostu noziordu ka omenala n'etiti ndị otu SPILC

nandị asusụ na omenala Igbo na-amasi. Ha niile na-agbakọ kwa ọnwa Ọgostu ige ndịokammata ntị na nguputa edemede ndị metutara isiokwu dị iche iche.

2. Otografị Onwụ

SPILC kwesirịnara otuto n'ihi na ọ bürü na ndị otu ya agbaghiotografị Ida Ward mgba n'ebe ọ dị ukwu, a garaghị enwe otografị Onwụ nke mere ka mbiputa akwukwoogugu Igbo nwuru oku.

3. ‘Standardization’ olundị na nsupe Igbo

Ndị komitii ‘Standardization’ kemgbe e guzochara ha n'afọ 1973 weputara iwu nsupe Igbo nke gbadoro ụkwụ n'udaolu n'ihi na Igbo bụ asusụdaolu. Nkea ga-eme ka mkpoputa na nsupe ya daba nke ọma. Ha mekwara iwu ịnabata ‘Igbonisation’ ma jukwa ‘Anglisation’. Ha kpebiri na a ga-enwe Igbo izugbe nke mkpuruokwu sigasị n'akụkụ ala Igbo dị iche iche ga-emejuputa. Ndị Igbo niile ga-aghotà Igbo izugbe.

4. Usoro Abijidị Igbo

Echiche maka ideputa ọkowa okwu Igbo mere ka SPILC chọputa na usoro abijidị dị n'oge ahụ adabachaghị adaba. N'afọ 1976, ha tütara aro sị, “ka e were mee ka ọrụ ndị odee ọkowa okwu dị mfe, ya na ime ka abijidị Igbo sonyere ndị ogbo ya na mba ụwa dum, a ga-agbanwe usoro abijidị Igbo dị ugba a”. Ya mere e jiri gbanwe ya ma nwetezie ihe anyị nwere ugbu a:

a	b	ch	d	e	f
g	gb	gh	gw	h	i
ị	j	k	kp	kw	l
m	n	ń	nw	ny	o
ọ	p	r	s	sh	t
u	ụ	v	w	y	z.

A ga-achoputa na mkpuruuedemedede ndị yiri onwe ha nokorọnụ na nhazi ebe ndị nwere ntupọ na-esote ogbo ha enweghi ntupọ.

5. Onuogu Igbo

N’Ogostu 1972, SPILC kwekoritara na usoro onuogu Igbo ga-abu n’iri ma hapu usoro onuogu mgbe ochie buogu na nnu ndi na-ebute ogbaaghara. O bụzị usoro ọhụrụ a ka ụlo akwukwo na koleji dì elu, ndịulorụ mbiputa akwukwo na ụlo mgbasa ozi ji aruorụ. Na nchikota, ndi Igbo niile nabatara ya.

6. Asusụ na omenala Igbo ibu sobjekti n’ulọ akwukwo nakwa ogo mmụta dì elu
 O bụ site na njem dì iche iche SPILC jegara n’ulorụ ndi na-ahụ maka mmụta mere e ji akuzi Igbo n’ulọ akwukwo prajmarị, sekondirị na ndi dì elu. Ndị otu SPILC e meela ka ọmụmụ asusụ na omenala Igbo nwee ugwu nke na ọ bụzị iwu na nwata akwukwo bụla dara ya n’ule agaghị enwete asambodo prajmarị (First School Leaving Certificate) na steeti Anambara na Enugwu n’oge ahụ. Onuoguulọ akwukwo ndi sekondirị na-edebanye aha maka ide Igbo n’ule SC na GCE bawanyereuba. Koleji ndi govamentị na Koleji Keedukeshon ga sonyekwara n’ihe a na-eme. Mahadum dì iche dika UNN, Lagos, Ibadan, Port Harcourt nwere ngalaba Igbo Linguistics and Nigerian Languages na-eme Igbo ruo M.A. na PhD.

7. Usa WAEC nyere SPILC

Ndị otu SPILC jere na nke ndi WAEC ọtụtụ oge ịgwa ha ka Igbo soro n’asusụ ndi a na-ele na WAEC. O bụ na Novemba 1979 ka Igbo sonyere asusụ ndịozọ dika sobjekti a na-ele n’ule dì elu.

8. Iji Igbo akuzi ihe

N’afọ ndi gara aga tupu e guzobe ngalaba asusụ na omenala Igbo n’Alvan Ikoku College of Education, Owere n’ọnwa Septemba, 1974, e ji Bekee akuzi Igbo ebe niile n’ulọ akwukwo, koleji na mahadum ga. O bụzị mgbe a malitere ngalaba asusụ na omenala Igbo ka e nwere ndi nkuzi mbu na mbu ndi fooro ntutu taa ma bido iji Igbo were kuzi ọmụmụ asusụ na omenala Igbo. O dighị mfe ma ọli n’ihi na ọ bụ ebe ahụ ka a chọputachara ọkpurukpu okwu ndi e ji akuzi Igbo tata site n’enyemaka otu ikwalite Asusụ na Omenala Igbo. O bụ n’ònwa Jenuwarị 1975 ka onye isi oche otu ahụ bụ Dkt. F.Ch. Ọgbalụ na Prof. E. Nolue Emenanjo sonyere n’orụ icheputa aha a ga-akpọ ihe dì iche ihe nke mere ka ọrụ dīri ndi AICE mfe. Iji

Igbo kuzi Igbo n'ulọ akwukwo bụzị ozurumba ọnụ ugbu a. A na-ajụ ma na-aza ule n'Igbo. Nwunye aka na-achị Steeti Anambara n'oge ahụ bụ Ork. Njideka Ezeife kwuputara na Amumma 'Better Life for Rural Women' ga na-eji Igbo akparita ụbụbọ.

9. Nhoputa ndị mmakị ule Igbo

Oge gara aga, ọ bụ ndị 'School of Oriental and African Studies' zuputara dika Rev. Iroganachi bụ ndị na-amakị ule London G.C.E. na 'Cambridge School Certificate Examinations'. Mgbe WAEC wefeere ọru, ha ji ndị mmakị ule azughị nke oma were bido. Ugbua, site na mkpesa SPILC kpesaara WAEC, e ji ndị nwere nzere Lingwistiks na Igbo were dochie ndị amaghị nke ekwe na-akụ n'asusu na omenala Igbo.

10. Omumumaka ndị mmalite

SPILC haziri ọmumụ maka ndị na-amalite ọmumụ Igbo. Ebumnobi ha jiri mee nke a buikwalite na ikesa ọmumụ asusu Igbo ọhụrụ. Oge ụfodụ ha haziri mmata ahụ n'onwe ha mana oge ụfodụ kwa ha nwetere nkwardo mìnistrị keedukeshon. Mmata ahụ bụ nke a haziiri ndị nkuzi prajmarị na sekondịri, ndịulọ mbiputa akwukwo, ndịulọ mgbasa ozi na ndịo bụla nwere mmasijimụ asusu Igbo. Amumma a nwetere ihe mkpobi ụkwụ nke mere na ọ gazighị ka e chere. Enweghi nkwardo ego mesiri ya ike. Ka o sila di, govamentị Steeti Anambara no oge ahụ kara ogbo ya nke Steeti Imo rite elele amumma a n'ihi ezi nkwardo ya.

11. Inye ihe onyinye ga

SPILC ji uzo agbamuumē dī iche iche were dota ndị nabatara ozi oma ọ na-agbasa. E nyere ụmu akwukwo ndị mere nke oma ihe onyinye dī iche iche iji cheta ndị wubere otu a. Ọ bughi naanjumụ akwukwo. Ụlo akwukwo ndị mere nke oma n'ule West African School Certificate Examination soro rite elele. Inye ihe onyinye kaqdinafọ a malitere n'afo 1976 wee rue n'afo F. Ch. Ogbalu nwuru. Ihe onyinye e nyere gunyere:

- i. Dr. S.E. Onwu Memorial Igbo Prize to the best student in Igbo language in the WASC (S.S.S) Examination.

- ii. Bishop J.C. Anyogu Memorial Igbo Prize to the best school in Igbo Language in the WASC (S.S.S) Examination.
- iii. D.C. Erinne Memorial Igbo Prize to the best school in Igbo Literature.
- iv. Pita Nwanna Memorial Igbo Prize to the best student in Igbo Literature.

12 . Komitii ga

Otu a guzobere komitii digasi iche iche ebe ọ ga-esi ziputa ebumnuche ya. Komitii o guzobere gunyere: Komitii standardization, Komitii costume, Komitii Titles, Komitii Newspaper Investigation, Komitii Editorial Advisory na Komitii Cultural Affairs. Ndị komitii standardization rururuqutunanya. Mkpurụokwu izugbe ha weputara dì n'ime akwukwo, “The Recommendations of the Standardization Committee”. Akwa echichi, uwe agada na okpu a na-ekpuzi ugbu a bụ akaorụ ndị komitii Costume mgbe Dkt. C.A. Ifeakandu larala mmuo bụ onye isi oche ya.

13 . Mbiputa akwukwo

N'oge Isuama na Yunilonu Igbo ọ bụ naanị ndiocha dere Igbo ọ kachasi ndị Germany, ndị France na ndị England (1852-1932). Ndị odee n'oge ahụ gunyere Schon, Taylor, Spencer, Dennis, Adams na Ward. Ihe ndị ha deputara bükariji nhazi m kpurụokwu, akwukwo ekpere, katikizim na grama. Ọtụtụ grama ha dere sokariri usoro asusụ Bekee nke duhiere ndị mmadu. Ufodụ ndị mbu bụ ndị Igbo dere akwukwo Igbo bucha ndị gurụ akwukwo na London School of Oriental and African Studies dika:

D.N. Achara – Olu Igbo na Ala Bingo(1933)

Pita Nwanna – Omenuko (1933)

J.O. Iroaganachi – Akukwo Ifo (1952)

K. Achinivu – Akwukwoqogugu (1949)

Bible Society – Baibul Nso (1956).

Ndị odee na ndioru mbiputa akwukwo lachara azu n'oge ndorondorotografî n'ihi enweghi ndiogugu na enweghiagbamuumene. Oge ahudị egwu n'ihi na o nweghi onye matara otografî

nke a ga-ahọrọ. Mgbee weputachara Ọnwụ ọtografị n'afọ 1961, ndị mmadụ amatachaabeghi ma ọ ga akwudo ka ọ ga-agbanwekwa. Nke a kpatara na ọ dighị ọtụtụ akwụkwọ e bipütara ozigbo. Ka a na-eme ka a na-me, agha Biafra ebido n' afọ 1967. Ọ bụ ka agha bere mgbe SPILC bidoro ọgbakọ na semina dị iche iche n'afọ 1971 ka ụmụ afọ Igbo dewere akwụkwọ aghara aghara n'otụtụ isiokwu gbasara asusụ na omenala Igbo.

E nwegasịri ihe ndị ederela banyere grama na lingwistiks Igbo, agumagụ Igbo na omenala Igbo. Tupu afọ 1995, SPILC enweela akwụkwọ karịri narị anọ metütara grama, lingwistiks, iduuazi, abụ, ejije na omenala. Ọba akwụkwọ dīga n'ulọ akwụkwọ nwechara ngalaba Igbo jupütara n'akwụkwọ Igbo. Ekele dīri SPILC na onye isi oche ha n'oge ahụ maka ezi ọru ha rürü. Tinyekwara nke a, akwụkwọ ndị otu SPILC nakwa ndị abughi ndị otu ya bipütara gunyere:

- i. Recommendations of the Standardization Committee vols 1&2
- ii. Okaasusụ Igbo incorporating Igbo Metalanguage and Legislative Terminology
- iii. The Igbo Magazine (Jonal SPILC)
- iv. The Onuora Magazine
- v. The Anyanwu (Akwụkwọ akụkọ Igbo)
- vi. Igbo Language and Culture vols. 1&2 nke ndị nhazi bụ Ogbalụ na Emenanjọ.

Ọ dī mkpa ime ka anyị mata na akwụkwọ akụkọ *Ogene* na *Udoka* dībuuri büssena e nyere mkpu akwa SPILC tiri.

14 . Ewumewu ọmụmụ Igbo na ọba ihe ọkpụ (heritage) ga

Otu SPILC kpara nkata iwube ewumewu a kpọrọ, “Institutions of Igbo Studies”. Goyamentị steeti Imo enyelariị obosara ala ruru eka abuọ n’Owere bụ ebe steeti ahụ nwere isionodụ maka ime nke a. A türü anya na a ga-enwekwa ewumewu a na steeti niile dī n’ala Igbo. E guzobere komitii ga-ewepụta atutụulọ ma bido rụwa ya ngwa ngwa e nwetara ego. N’ime ka atumatụ a püta ihe, ngalaba asusụ na omenala Igbo ndị digasi na sekondiri nakwa koleji wubechara ọba ihe ọkpụ nta maka ọmụmụ ihe ọkpụ omenala bụ a kwaa a kwuru.

15. Ukwe SPILC

SPILC nwere ukwe nke a na-ekwe n'ogbakọ ha ọ bụla. Ha kpọro ya “Chukwu Gozie Asusu Igbo”. Onye cheputara ya bụ Chiifu F.Ch. ọgbalụ ka onwa Julaiị dị na mkpuruụbochị iri abụo n'afọ 1949. Ukwe ahụ nwere stanza abụo. Lee ya:

Chukwu gozie asusu Igbo
 Mee ka o na-agawanye n'ihu
 Weputa ndị ga-edē akwukwo
 Ndị ga-edē ihe ga-atỌtọ
 Mee ka anyị si mta
 Ihụ asusu anyị n'anya otu a

Chukwu mee ka omenala Igbo
 Guzosie ike mgbe dum
 Mee ka anyị kpofue ndị jorọ njo
 Ma jidesie ndị mara mma ike
 Mee anyị ka anyị si otu a na-agbalị
 Wee ruo ndụ ebighị ebi

16. Ukwe ala anyị

Govamentị etiti hanyere SPILC oruitughari ukwe ala anyị n'Igbo. Nke a mere na a gwara ndị otu ka onye ọ bụla mee ntughari. Mana iji were hụ na e nwere ihe onye ọ bụla nabatara, e guzobere komitii ukwe ala anyị n'afọ 1985 nke onye isi ya bụ Profesο D.I. Nwoga nke ngalaba amumamụ Afriķa na Mahadum Najiria, Nsukka.

Ndị mejuputara komitii ahụ bụ:

- i. Prof. D.I. Nwoga - University of Nigeria, Nsukka
- ii. Dr. D.E. Agu - Anambra State College of Education, Awka
- iii. Dr. Sam Ojukwu - Alvan Ikoku College of Education, Owerri

- iv. Dr. B.I.N. Osuagwu - Alvan Ikoku College of Education, Owerri
- v. Ichie S.U. Oruchalu - Anambra State College of Education, Awka

Ndị megasiri ntugharị bụ

- i. The National Language Centre
- ii. Mr. D. Okeke of Oba
- iii. Mr. M.J. Achinike of the African University Press
- iv. Mr. Emeka Wiseman Egbuchulam
- v. Federal Ministry of Information

Emeka Wiseman Egbuchulam gbara nnukwu mbọ ka ọ bụrụ ntugharị ya ka gọvamentị ga-ewere mana ndị SPILC wuru ya n'ala. N'ikpeazụ komitii ahụ kwekorịtara ma weputa ntugharị nke a:

Kulienu ndị be anyị
 Za oku Najiria
 Ka anyị fee ya n'okwukwe
 Na ike na iħunanya
 ɔru ndị díke anyị ruru
 Agaghijibụ n'efu
 Iji obi dí ike fee
 Ala kwere n'enyemonwe
 Udo na idị n'otu
 Chukwu onye okike duzie nzube ọma anyị
 Duzie ndị na-achị anyị
 Gosi ụmụ anyị eziokwu
 Mee ka ha too n'iħunaanya
 Wee bie ndụ ziri ezi
 Rute ọnodụ dí elu
 Wulite obodo udo
 Na ikpe ziri ezi na-achị

Nkwa m kwere Naijiria

Ekwe m obodo m Naijiria nkwa
 Ikwado ya n'aka nkwmotø
 Iji ume m niile jeere Naijiria ozi
 Ichedo ịdị n'otu ya
 Na ịkwado otuto na ebube ya
 Chukwu biko nyere m aka

17 .   Otu Asusụ Nsinaala Naijiria na Omenala (The Association of Nigerian Indigenous Languages and Culture (ANILAC))

O nwere otu SPILC wubere ọnwa ole na ole tupu onye isi oche ha anwụo. O bụ otu Asusụ Nsinaala Naijiria na Omenala, ANILAC n'ahaịchafụ. E wubere ya n'ụbọchị nke mbụ n'ọnwa Septemba n'afọ 1990. Mz. F. Ch. Ogbalụ bụ onye isi oche ebe Mz. L. N. Oraka bụ ode akwukwọ. N'ozi nnabata ya, onye isi oche kowara ebumnuuche otu a sị, “otu a ga-akwado nkwalite asusụ nta ga ma ọ bụrụ na ndị nwe asusụ adị njikere isonye anyị ruoqoru n'ihi na site n'ime nke a ndị nwe asusụ nta ga-enwe mmasijimụ asusụ ukwu. Nke a ga-eme ka e were udo weputa otu asusụ ga-abụ asusụ ala anyị. Anyị ga-eme ka otu ọ bụla nwere asusụ epum mata na ihe gbasara asusụ na omenala ha na-emetu anyị n'obi site n'ihụ na a hapughị ha”.

SPILC rügachara ọtụtuorụ ndị ọzo e nweghi ohere iji depütacha ha niile ebe a.

Nnwale onwe 1

- Kedụ afọ Igbo sonyere asusụ ndiozo dika sobjekti a na-ele n'ule WAEC?
- Gini doghachiri amuma ewumewu ọmụmụ Igbo na Ọba ihe Ọkpụ ga azu?

4.0 Mmechi

O doro ewu na ọkụkọ anya na SPILC gbaliri nke ukwu n'ihụ na asusụ na omenala Igbo bụ a kwaa a kwuru. Ọru ndị otu a rürü diötütu mana a hoqoro ndị anyị gürü maka ha na yunit a. SPILC bidoro haziwe semina ga ebe ndị nwere mmasi gbasara asusụ na omenala Igbo biachara. Ndị ọkammata na ngalaba dí iche ihe guputara edemede ha. Ndị komitii ‘Standardization’ kemgbe e guzochara ha n’afọ 1973 weputara iwu nsupe Igbo nke gbadoro

ụkwụ n'udaolu. SPILC gbanwere abijidị Igbo ma nwetezie ihe anyị nwere ugbu a. SPILC kwekoritara na usoro ọnụogu Igbo ga-abụ n'iri ma hapụ usoro ọnụogu mgbe ochie buogu na nnu ndị na-ebuta ọgbaaghara. Ndị otu SPILC e meela ka ọmụmụ asusụ na omenala Igbo nwee ugwu nke na ọ bụzị iwu na nwata akwukwo bula dara ya n'ule agaghị enwete asambodo prajmarị. Ọ bụzị mgbe a malitere ngalaba asusụ na omenala Igbo ka e nwere ndị nkuzi mbụ na mbụ ndị fooro ntutu taa ma bido iji Igbo were kuzi ọmụmụ asusụ na omenala Igbo.

5.0 Nchikota

Orụ ndị SPILC rürü anyị lebara anya ebe a bụ: Semina asusụ Igbo, ọtografionwu, ‘Standardization’ Olundị na nsupe Igbo, Usoro abijidị Igbo, ọnụogu Igbo, Asusụ na omenala Igbo ịbu sobjekti n’ulọ akwukwo nakwa ogo mmụta dí elu, ụsa WAEC nyere SPILC, Iji Igbo akuzi ihe, Nhoputa ndị mmakị ule Igbo, ọmụmụ maka ndị mmalite, Inye ihe onyinye ga, Komitii ga, Mbiputa akwukwo, Ewumewu ọmụmụ Igbo na ọba ihe ọkpụ ga, Ukwe SPILC, Ukwe ala anyị, na iwube Otu Asusụ Nsinaala Naijirịa na Omenala (The Association of Nigerian Indigenous Languages and Culture (ANILAC)). Nke a gosirị na SPILC rürü nnukwu orụ n’ ikwalite asusụ na omenala Igbo.

Ihe omume

- Kedụorụ ise SPILC rürü?
- Kedu orụ SPILC ndị ka di ire ugbu a?
- Olee orụ ha ndị anazighị ahụta n’asusụ Igbo n’oge a?

6.0 Nrütuaka/Ngumi

Ogbalu, F.C. (1995). A history of Igbo language development. In A.E. Afigbo(ed.) *F.C. Ogbalu and the Igbo Language.* pp 268-280. Onitsha: University Publishing Company.

Oraka, L.N. (1983). *The foundations of Igbo studies.* Onitsha: University Publishing Company.

Oruchalu, S.U. (1995). The Society for promoting Igbo Language and Culture: A history. In A.E. Afigbo(ed.) *F.C. Ogbalu and the Igbo Language.* pp 108-130. Onitsha: University Publishing Company.

YUNIT 4: Nsogbu SPILC Nwere

Ndịna

- 1.0 Mkpólite
- 2.0 Mbunuche
- 3.0 Ndịna Kpom Kwem
  - 3.1 Nsogbu Ndị Cheere SPILC Aka Mgba
- 4.0 Mmechi
- 5.0 Nchikota
- 6.0 Nrütuaka/Ngumi

1.0 Mkpólite

Ka ndorondorotografị kwofechara, otu SPILC gawara n'ihu mana e nwere ọtụtụ nsogbu ndị doghachiri aka elekere ya azu. Anyị ga-enyocha nsogbu ndị a na yunit a.

2.0 Mbunuche

Na ngwucha yunit a, i ga-enwe ike:

- Ikowa nsogbu ndị cheere SPILC aka mgba
- Ikowa mbọ otu ahụ gbara iji gbochie nsogbu ndị ahụ
- Imata ma nsogbu ndị ahụ e menyürü otu ahụ

3.0 Ndịna kpom kwem

3.1 Nsogbu ndị cheere SPILC aka mgba

E wubere SPILC n'oge ndorondorotografị. N'ogologo oge ọ dị o nwere nsogbu nke a ma ọ bụ nke ọzọ gabigara. Na nkenke, ndorondorotografị bùokpùrùkpu nsogbu cheere ya aka mgba tupu atumatu kòmiiti Ọnwụ weputara jiri gboo ọgu. Nsogbu ndịozọ SPILC nwere gunyere:

1. Obere ọnụögü ndị otu ha

Onuogu ndị sonyere otu SPILC pere mpe n'agbanyeghi na ego e ji edebanye aha dị obere. Ihe butechara ọnọdu a bụ na o nweghi ihe nrite díjiri onye bụ onye otu a. Ọtụtụ ndị mmadụ hụtara ya dika otu obi ebere ọru ya bụ naanị enyemaka na-enweghi uru na-esi na ya apụta.

2. Enweghi ego

Site na mbido otu ahụ ruo ogologo oge, ego otu ahụ ji arụorụ bụ naanị n'akpa onye isi oche ha ka o si apụta. Ndị mmadụ ole na ole sonyere otu ahụ hụrụ ihe otu ahụ na-emegasị na ụdị ego na-abu n'orụ enweghi ike ikowa ebe ego ndị ahụ niile si apụta. Onye nkwado ego, Chiifu F. Ch. Ogbalụ enwekwaghị mmasị n'igosi onwe ya ka a mata na ọ bụ ya ji mma ekwu egbu oji.

Uzo ndịozotu a chekwubere isi nweta ego dika: ego nnabata, ụtụ na onyinye amịtaghi mkpuru a türü anya na mgbe ya. E wezuga enyemaka ego sitere n'aka onye isi oche otu ahụ, ngwa ndị digasị n'isi ọnọdu ha dị na nomba II Central School Road, Onitsha, ụlo mbiputa akwukwọ University Publishing Company, Varsity Press, onyinye akwukwọ na ndịorụ bucha ihe si n'aka onye isi oche, ntakirị ihe nnweta si n'aka gọvamentị dì ka mmiri a wụnyere n'orimiri. Ọtụtụorụ ndị kوميiti dì iche iche malitere ịrụ bụ ndị agaghị n'ihu n'ihi ego adighị. Omuma atụ: Ewumewu ọmụmụ Igbo nke e weputaara ala, Jọnal Igbo nke SPILC nke e bipütara naanị otu ugboro, na akwukwọ akụkọ Anyanwụ bụnke agazighị n'ihu n'ihi enweghi nkwado ego na ndịogugu.

3. Enweghi ezi nkwado gọvamentị

Ọ bụ ihe mwute na o nweghi gọvamentị steeti ọ bụla nwere mmasịidonyere otu a ukwu n'ikwalite asusụ na omenala Igbo. N'ihi nke a SPILC bụ akpụ bịaara Igbo ọgu tụnye isi ya.

Ruo n' afọ 1995 mgbe S.U. Oruchalu dere edemede a, o nweghi gọvamentị a maara tinyere SPILC n'ego mmawaputa na nke mmefu kaodinafọ n'agbanyeghi ugboro ugboro a rịorọ ha ka ha mee nke a. Ufodụ oge ndịulorụ redio na televishon bụ alaka mgbasa ozi kegọvamentị na-agbaghasị ihe ntuzi aka SPILC nyere na e nweghi ihe gọvamentị mere. N'oge ahụ o were ọtụtụ oge tupu ndịulorụ mgbasa ozi anabata mbiputa SPILC. Mana e mechara nwee nnukwu mgbanwe ọma n'ihi na ọtụtụ ndịorụ ha sonyere SPILC.

4. Mmeso ndị Igbo nye asusụ Igbo

Ndị Igbo anaghị emeso asusụ na omenala ha ezi mmeso. Ndị Igbo na-enwe mmasị gbasara ihe ndị e si mba ofesi webata karịa ihe e mepütara n'ala anyị. Ha anaghị enwe mmasijimwasusụ na omenala ha ma ya foduzịa işu asusụ ha. Ha anaghị enwe mmasị n'ihe e mepütara na be anyịọ sogodu ya dị mma ka nke e mere na mba ofesi. A na-ahụta onye ji Igbo ekwu okwu ka onye amaghị asụ Bekee. Ha na-anabata asusụ mba ọzọ karịa asusụ Igbo. N'ịkwado nke a, Hair (1967:99) n'ime Oruchalu (1995:128) kwuru, “Ndị Igbo bụ ndị na-eñomi ihe mmadụ mere nke mere na ha anaghị eto ọnatarachi na ihe ndị ha nwere. Ọ bụ omume a ka ha bufere asusụ na omenala ha n'ihi ya ha na-achọ ka a sị na ha maara ihe ekwe na-akụ n'asusụ na omenala Bekee. Ọ bughị naanị ndị agughi akwukwọ na-eme omume a. Ndị gurụ akwukwọ sochakwa”. E nwere ọtụtụlo akwukwọ ndị na-egbochi ụmụ akwukwoisụ Igbo ma na-ada ndị sürü Igbo nha.

5. Abiaghiogbakọ

N'ihi na ndị mejupütara ọgbakọ a bụ SPILC bükariçharandị nkụzi na ndịorụ Bekee bichapüşirị iche, ha anaghị enwekarị ohere ịbịa nzukọ na ọgbakọ ndịozọ ga n'ihi na ọtụtụ oge ndị isi n'ulorụ ha anaghị ekwe ka ha pụo. Ndị si ebe dị anya abịa bụ ego ha ka ha ji eme njem n'agbanyeghi na onye isi oche arịọla ndị isi ulorụ ugboro ugboro ka ha na-nyetụ ndịogbakọ a ego ime njem.

6. Arughịorụ ndị komitii

Otụtụ oge ndị komitii a hanyere ɔru anaghị arụ orụ e nyere ha nke na-emechaa ọ burukwa onye isi oche ga-arụorụ ndị ahụ. Nke a kpatara na ndị mejupütara otu a aghotaghị ihe na-eme na-ebo onye isi oche ebubo na ọ bụ naanị ya na-arụorụ niile n'ihi ya na otu ahụ bụ ike otu onye. Ebubo mere obi lọoqtutu ndị mmiri. N'ogbakọ ha mere ka ọnwa Mee dị na mkpuruubochị iri na ato n'afọ 1978, onye isi oche gosipütara mwute o nwere banyere etu ndị komitii Almanac si agba ọnyüpa n'ɔru e nyere ha.

7. Nsogbu Igbo nwere

Ndị a bụga nsogbu asusụ Igbo ndị bükwa nsogbu otu a n'otu üzö ma ọ bụ n'üzö nke ozö. Ndị a gụnyere: ọnodụ asusụ Igbo n'ülö akwukwö anyị, oge e nyere ọmụmụ asusụ Igbo n'ülö akwukwö ga, enweghiotụtụ ndị nkuzi a zụrụ nke ọma, enweghi ndị nnyocha Igbon'usoro agumakwukwö, etinyeghi Igbo na bojetị kaqdinaafọ, wdg.

8. Ọnwụ onye isi oche otu

Ọnwụ Chiifu F.Ch. Ogbalụ mesiri otu a ike. N'okwu S.U. Oruchalu, “Ọnwụ egbuola onye nche atụru anyị, anyị nozị n'ogbaaghara. O gbuola onye isi oche anyị, anyị amazighị ihe nke ozö anyị ga-eme”.

N'ogbakö ha nwere izu ụka abụo tupu ọ nwụo onye isi oche jụrụ ha sị, “Kedụ onye unu chere ga-anochi anya m ma ọ bürü na ....? Ka uche anyị dị ya n'ihoputa onye nwere ike ịnochị anya m”. Ajụjụ a dị ka o buru amụma. A tупula ọkpukpụ n'iro. ọ hijara nnukwu ahụchoputa onye dị uchu n'orụ ga-anochị anya onye isi oche.

Nnwale onwe 1

Were otu ahịriokwu otu ahịriokwu wee kowaa etu ihe ndị a si bürü nsogbu diịri SPILC

- a. Enweghi ego
- b. Mmeso ndị Igbo nye asusụ Igbo
- c. Ọnwụ onye isi oche otu

4.0 Mmechi

Ndorondorötografị bukpurukpụ nsogbu cheere SPILC aka mgba tupu atumatụ komiiti Ọnwụ weputara jiri gboo ọgu. Ka o sila dị, e nwekwara nsogbu ndịozö ga.

5.0 Nchikọta

Obere ọnugogu ndị otu, Enweghi ego, Enweghi ezi nkwado govamentị, Mmeso ndị Igbo nye asusụ Igbo, Abiaghịogbakö, Arughịorụ ndị komitii, Nsogbu Igbo nwere, Ọnwụ onye isi oche otu bụ nsogbu doğhachiri ọru SPILC azụ

Ihe omume

- a. Olee nsogbu ndị cheere SPILC aka mgbat?
- b. Kedụ mbọ otu ahụ gbara iji gbochie nsogbu ndị ahụ?
- ch. Nsogbu ndị ahụ ha emenyürü otu ahụ?

6.0 Nrütüaka/Ngumi

Oraka, L.N. (1983). *The foundations of Igbo studies*. Onitsha: University Publishing Company.

Oruchalu, S.U. (1995). The Society for Promoting Igbo Language and Culture: A history. In A.E. Afigbo(ed.) *F.C. Ogbalu and the Igbo Language*. pp 108-130. Onitsha: University Publishing Company.

MODUL 5 :ASUSU IGBO NA OLUNDI YA

Na modul gara aga, i hụrụ etu Otu Ịkwalite Asusụ na Omenala Igbo siri rụoṇṇu. Ha soro kwalite usoro edide e ji ede Igbo taa. Ha nwere ọgbakọ dị iche iche iji cheputa ihe gbasara ọmụmụ Igbo dika ọnụogu Igbo, iji Igbo akụzi ihe n'ulọ akwukwọ, dgz. E mechara otu a nwee nsogbu nke doghachiri ha azụ. Ka o siladi, ọmụmụ Igbo gawakwara n'ihi. Ọtụtụ ndị mewere nchọcha bawa n'olundi dị iche iche Igbo nwere. Na modul a, i ga-agụ maka asusụ Igbo na njirimara ya na nkega nke mbụ. Na nkega nke abụo, i ga-agụ maka nchọcha Ikekeonwu mere n'olundi Igbo. O kwesịri ka i mata na ọ bụ naanịorụ Ikekeonwu (1987) ka a kowara maka ya na nkega nke abụo. Nkega nke ato bụkwa naani nchọcha Nwaozuzu (2008) ka a tuchara ebe ahụ. Ikekeonwu na Nwaozuzu gborọ ihe ewu na-ata na nchọcha olundi Igbo diga iche iche. Nkegasị ato dị na modul a. Ha bụ ndị a:

Yunit 1: Asusụ Igbo

Yunit 2: Nkenudi Olundi Igbo: Ikekeonwu (1987)

Yunit 3: Nkenudi Olundi Igbo: Nwaozuzu (2008)

YUNIT 1: Asusụ Igbo

Ndịna

1.0 Mkpólite

2.0 Mbunuche

3.0 Ndịna Kpom Kwem

    3.1 Njirimara Asusụ Igbo

    3.2 Igbo Izugbe Na Olundi

4.0 Mmechi

5.0 Nchikota

6.0 Nrutuaka/Ngumi

1.0 Mkpólite

Asusụ Igbo bụ asusụ ndị Igbo. Ndị Igbo bụ ndị bi na mpaghara ọwụwa anyanwu nke Naijiria.

E nwere steeti ise na mpaghara ọwụwa anyanwu ebe a na-asu Igbo kpomkwem. Ha bụ Abia, Anambra, Ebonyi, Enugu na Imo. E nwekwara ndị na-asu Igbo na steeti Bayelsa, Delta na Rivers.

2.0 Mbunuche

Na ngwutchu yunit a, i ga-enwe ike:

- Ikowa usoro ọmụmụ asusụ Igbo nwere
- Ide ihe Igbo izugbe bụ
- Ikowa ihe olundi bụ
- Inye ndịiche dị n'etiti Igbo izugbe na olundi

3.0 Ndịna kpom kwem

3.1 Njirimara Asusụ Igbo

Asusụ Igbo bụ asusụ ndị Igbo. Igbo bụ asusụ Kwa nke Niger Congo(Ikekeonwụ na ndịozọ, 1999). Ọzọ bụ na asusụ Igbo bụ ụdaolu. Nke a pütara na asusụ Igbo na-eji ụdaolu agbanwe nghọta okwu ndị nwere otu nsupe.

Tulee:

íṣí	(head)	ákwá (cry)
ìṣì	(blindness)	àkwà (bed)
íṣí	(to cook)	àkwá (egg)

Tupu ndị ọcha abịa nsubiri nke ndị ọkammụta na-akpọ nsibidi bụ usoro edemeđe ndị Igbo. Ọ bụ eziokwu na usoro edemeđe a ezughị ndị Igbo ọnụ n'ihi ọ bụ naanị ndị otu nzuzo na nke abamaba na-eji ya egosi mmụta na mmata ha. Nke a abughị ihe ọhụrụ na nzulite usoroedemeđe. Otu a ka edemeđe nke Ijipt, nke China na ọtụtụ ndị ọzọ malitere n'aka ndị isi nchụaja dị ka ihe nzuzo nke ofufe ha. Usosro Nsibidi bụ edemeđe nke esereese. Otu ọ dìna, usoro edemeđe nke ndị ọcha bụ ihe anyị na-agbasoro ugbu a n'odide asusụ Igbo.

Anyị ahụla asusụ Igbo dị ka otu n'ime ihe a ga-eji amata onye Igbo n'agbanyeghi mmụta na nñomi juru ndị Igbo ahụ. E kwuokwala na asusụ Igbo bụ asusụ Kwa nke Niger Congo. Ikekeonwụ na ndịozọ (1999) kqwara na asusụ Igbo dị ka asusụ ndị ọzọ na-anabata mgbanwe na ntolite site n'asusụ. Ọ ga-adị mma ịgbakwunye na asusụ Igbo nwere ọtụtụ ndị na-asụ ya. Ọ bụ otu n'ime ọkpurụkpu asusụ ato ndị ochichị wepütara kwesịri ọmụmụ n'ụlo akwukwo anyị ga. Ndị ọzọ bụ Awusa na Yoruba. Nke a pütara na asusụ Igbo so n'asusụ dị mkpa n'ibulite mmekorịta na ịdịnotu nke ndị ala anyị. Ihe ọzọ dị mkpa bụ na asusụ Igbo bụ ihe e ji amata ndị Igbo na ebe onye ọ bụla sitere. Olundi dị iche na alaka olundi na-egosi ebe mmadụ sitere. Mmata dị otu a na-ejikọta mmadụ na ibe ya n'uzo enyi na n'uzo nwanne. Mgbe ihe dị na mkpa, asusụ Igbo na-enyere mmadụ aka ịgafe n'uzo.

Asusụ Igbo nwere usoro ọmụmụ were anya. Ikekeonwụ na ndịozọ (1999) dere na o nwere usoro mkpọpụta ụda, ndokọuda na usorookwu dị iche iche. Ọ bükwa usoro ndị ahụ ka a na-agbasoro n'odide mkpuruokwu na ahịrịokwu. Asusụ Igbo nwere ọmụmụ nke ọdịdịudaasusụ, nke ndoko mkpuruokwu, nke usorookwu nke ga-enye nghọta na mmata nke ihe e bu n'uche.

Asusụ Igbo na-enwe mmekoriتا ya na asusụ ndị ozọ. Nke a na-eme ka ọ dímfé n'ibite mkpuruokwu. Okwu mbite nwere ike site n'Awusa, Efik, Olu Bekee na Yoruba, dgz.(Afigbo, 1987).

Nnwale onwe 1

Olee otu ihe nrite dí na mmekoriتا asusụ Igbo na asusụ ndíozó?

3.2 Igbo Izugbe na olundi

O kwesirị ka a kuzie ndíjiche dí n'Igbo izugbe na olundi. Igbo izugbe bụ Igbo nke onye ọ bụla bụ onye Igbo nwere ike ighota ma sükwa ya. Ebe a na-ahukari ya bụ n'akwukwọ e deziri edezi nke ọma. Ọ bükwa ụdị asusụ a na-anụ n'ulororū redio na televishon ya na akwukwọ ozi. Ọ bụ ya ka a na-anụ ma e jee ọgbakọ ndị Igbo si ebe dí iche iche. Igbo izugbe ka a na-anukwa n'ufoduoqbakọ ndíuka ebe ụkochukwu na-ekwu okwuchukwu.

Igbo izugbe abughị olu Owere, Onicha, Olu, Abakeleke, Enugwu, nke ọ na-abụ olu Asaba. Ọ bụ olu nke jikötara Igbo niile ọnụ. Ọ bụ ya ka ndị na-amakị ule Igbo niile na-agbaso.

Olundi bụ olu obodo dí iche iche díka: Olu, Owere, Onicha, Enugwu, dgz. N'olu ndị a ha na-eWEBATASİ mkpuruudasusụ e jiri mara ha. Ihe díka n'olu Owere na Olu, a na-enwekarị mkponiimina mkponuum. Ihe ndị a apụtaghị ihe na Igbo izugbe. E nwere mkpuruokwu ufodụ dí n'olundi nke adighị n'Igbo izugbe.

Nnwale onwe 2

a. Gini bụ Igbo izugbe?

b. Deputa ihe abụo pütara ihe n'olu Owere na Olu apụtaghị ihe na Igbo izugbe.

4.0 Mmechi

Asusụ Igbo na-eto eto, bürü okpurukpụ asusụ ala Naijiria. Taa ọ bụ usoro Igbo Izugbe bụ nke ọmụmụ, ọsusụ na odide ka Igbo na-anabata ugbu a. Tupu nke a, e nwere Isuama, nke e sitere na ya ruo Yunilonu Igbo. E sitere na Yunilonu Igbo ruo Central Igbo, wee ruo Igbo Izugbe.

5.0 Nchikota

A bia n'asusu Igbo, e nwere Igbo izugbe nwekwaa olundi. Igbo izugbe bu Igbo nke onye o bu la bu onye Igbo nwere ike ighota ma sükwa ya ebe olundi bu olu obodo di iche iche.

Ihe omume

- a. Kowaa usoro ɔmumụ asusu Igbo nwere.
- b. Gini bu Igbo izugbe?
- c. Kedụ ihe olundi bu?
- d. Olee ndịiche di n'etiti Igbo izugbe na olundi?

6.0 Nrütuaka/Ngumi

Afigbo, A.E. (1987). *The Igbo and their neighbours*. Ibadan: University Press Ltd.

Ikekeonwu, Clara, Ezikeojiakwu, P.A., Ubanji, Anosike & Ugoji, Jumbo. (1999). *Fonoloji na*

gramma Igbo. Ibadan: University Press PLC.

YUNIT 2: Nkenyedị olundi Igbo: Ikekeonwụ (1987)

Ndịna

1.0 Mkpólite

2.0 Mbunuche

3.0 Ndịna Kpom Kwem

    3.1 Niger Igbo (NI)

    3.2 Inland West Igbo (IWI)

    3.3 Inland East Igbo (IEI)

    3.4 Waawa Igbo/ Northern Igbo (WI)

    3.5 Riverain Igbo (RI)

4.0 Mmechi

5.0 Nchikota

6.0 Nrütuaka/Ngumi

1.0 Mkpólite

Na yunit a, i ga-atule edemeđe Ikekeonwụ (1987). Ọtụtu ndịokammata sayensi asusu elebala anya n'ọnodụ olundi asusu Igbo. Nchocha ha gbadorókwan'olundi ole na ole. Ịma atu: Welmers (1970) nyochara asusu Igbo a na-asu n'okirikiri Umahịa na Owere. Armstrong (1967) lebara anya n'olundi Igbo ise dí na mpaghara ọwụwa anyanwu na ọdida anyanwu orimiri Najja. Inge Meier na Bendor-Samuel (1975) nyochara olu Izii ebe nchocha Oluikpe (1979) bụ n'olu Ngwa, na ụfodụ ndịozọ ga. Nchocha a ndị bụ n'ibe n'ibe. Ọ bụ Ikekeonwụ bụ onye mbụ gbara mbụ ikpokota olundi Igbo dí iche iche ma hazie ha n'usoro doro anya. Anyị ga-amata na nchocha ndị a niile dí n'ime ọru Ikekeonwụ.

Ikekeonwụ (1987) gbakwasara ụkwụ n'uzo ihe isii wee kee olundi Igbo. Ha bụ:

- i.   Nsonaaazu njụ ghi/ghi
- ii.   Nsonaaazu mmecha le/la
- iii.   Nzi ngawanye

- iv. Usoro ụdaume
- v. Usoro ndakorita ụdaume
- vi. Ufodụ usoro ụdaolu

Ihe mgbakwasa ụkwụ ndịa mere o jiri hazie olundi Igbo n'otu ise.

- i. Niger Igbo (NI)
- ii. Inland West Igbo (IWI)
- iii. Inland East Igbo (IEI)
- iv. Waawa Igbo/ Northern Igbo (WI)
- v. Riverain Igbo (RI)

2.0 Mbunuche

Na ngwutchu yunit a, i ga-enwe ike:

- Imata nkeudị asusụ Igbo dika Ikekeonwu siri kee ha
- Ikowa ọkpurukpu olundidiga n'otu ọ bụla
- Ide olundinta diga n'otu ọ bụla
- Igosiputa atutu sayensi asusụ kewapütara olundioyqo bụla

3.0 Ndịna kpom kwem

3.1 Niger Igbo (NI)

A ga-ahụ olundioyo Niger Igbo na mpaghara ọdiда anyanwu orimiri Naija. Niger Igbo nwere ọkpurukpu olundi abuo-Ika Igbo na Aniocha Igbo. Ọkpurukpu olundio bụla nwere olundi nta mejupütara ya. A bịa na Niger Igbo, e nwere ngwagharị mgbochiume n'etiti olundi na ibe ya mana ụdaume ha niile yitewere. Ọtutu olundi Niger nwere usoro ụdaume iteghete. Ha bụ ndị a:

i	u
l	ঁ
e	o
ɛ	ɔ
a	

E nwere ndịjiiche dị n'etiti ụdaolu olundiIkwa Igbo na olundi Aniocha Igbo n'otu aka, na n'etiti ụdaolu olundiIkwa Igbo na olundi dị na mpaghara ọwụwa anyanwu orimiri Naija n'aka nke ọzo. Ọmụma atụ: ụdaala mbụiwu isi nnochiaha na-ezipụta ajụjụ n'olundi mpaghara ọwụwa anyanwu orimiri Naija anaghị ezipụta ajụjụ n'ika Igbo. N'ihi ya, onye na-asụ ihe dika olundi Owere ga-aghọta ahịrịokwu a:

ònri ụlò

dika ajuju. Mana ahịrịokwu a bụ ahịrịnkwusa n'Ikwa.

Nnwale onwe 1

- Okpuruukpu olundi ole ka Niger Igbo nwere?
- Deputa ha?

3.2 Inland West Igbo (IWI)

Olundịoyọ Inland West Igbo gunyere olundi Igbo a na-asụ na mpaghara ọwụwa anyanwu orimiri Naija. Aha a ‘West’ nwere ike ịgbagwoju anya. Ka o sila dị, olundi a bụ ndị dị n’odịda anyanwu ma a bawa n’ime Owere, ụmụahịa, dgz.

IWI nwere ọkpuruukpu olundi ato – Ọnicha, Ọka na Aguata. Nke ọ bụla nwere olundi nta mejuputara ya. Olundịoyọ Inland West kara buru otu karịa olundịoyọ Niger Igbo, beluso olundi Aguata nke dika a ga-asị na ndị agbataobi ha bụ Inland East Igbo na-agbanwe ha. Olundi Enu-Ọnicha dịwagara iche n'otu olundi Ọnicha. Ọ bughị naanị na mkpuruuyaasusu ka a hütara ndị iche a. Ndịjiiche a na-apụtakwa ihe n'olilo. N'olundi Enu-Ọnicha, ụdashịị keeko [γ] na ụdaimi keeko [ŋ] adighị ya.

Olundi Ọnicha kpomkwem (General Onitsha dialect) bụụdị Ọnicha a na-asụ n'okirikiri obodo ndịahụ dika n'Umuoji, Obosi, Mkpọọ, dgz. Olundịozọ so n'otu olundi Ọnicha bụ olundi Otu-Ọnicha. Ọ bụ ndị mbịambịa mejuputara Otu-Ọnicha na-asụ olu a. ‘Otu’ bụ aha nnukwu ahịa din’ Ọnicha ebe ndị mmadụ sị n’akụkụ Igbo dị iche iche na-azụ ahịa.

OlundiỌka bükwa ọkpurukpu olundiyo Inland West bụ nke a na-asụ n’Ọka, Enugwu-Ukwu, Abagana, Amobia, dgz. Ihe mere olundiỌka jiri pụo iche n’olundiOnicha bụ na ha nwere ụdashịị keegbugbereonu nnweolu [β].

Olundi Aguata buopuruchi n’etiti olundiyo Inland West. ọ diuzo ihe abụo mere Aguata jiri pụo iche. Nke mbụ, ha nwere usoro ọdịdiudaasusu ndị a:mkpónimi, mkponume, na mkponeegbugbereonu. ozokwa, usoro ụdaolu ha, ọ kachasi mgbe mkpuruokwu na ibe ya nodewere, pürü iche n’ebe otutu olundi Inland West dī.

Nnwale onwe 2

- a. Kedụ ihe mere olundiỌka jiri pụo iche n’olundiOnicha?
- b. Olee uzø ihe abụo mere olundiAguata jiri pụo iche?

3.3 Inland East Igbo (IEI)

Olundiyo Inland East Igbo gunyere olundi a na-asụ na mpaghara ọwụwa anyanwu nke olundiyo Inland West Igbo. O nwere ọkpurukpu olundi ise na otutuolundi nta. ọkpurukpu olundiise ahụ bụ Central Igbo, Olu, Owere, Ngwa na Aro-Igbo.

Central Igbo nwere olundi nta ato –Umụahịa, Bende na Okigwe. Olundi nta Umụahịa na ndị agbataobi ya nwere nsonaazu nju ‘ghị’. Ọ bụ n’olundi a ka e siri nwete usoro ụdaolu ‘ụdaala-ụdaelu’ ngwaa ahịrimtimiwu a nabatara n’utqasusu Igbo Izugbe.

Olundi Bende, dika olundiUmụahịa, nwere nsonaazu nju ‘ghị’. Olundi Bende na-eji ụdashịị keanyürü enweolu /s/ dochie anya ụdaike keanyürü enweolu /t/ dī na nsonaazu mgbatị ‘-ta’ iji gosi na ihe na-agu n’ebe okwu okwu nō. ọmụma atụ

‘weta’ —→ ‘wesa’ (Bende)

Ehugbo, so n’otu olundi nta Bende nwere ụdaume /ə/ n’ihi na ya na olundi Waawa gbara agbataobi. OlundiOkigwe bụ olundi nta nke atodịna Central Igbo. A ga-eke ya uzø abụo. Otu uzø dinyere ụmụahịa ebe nke ọzọ sonyere Olu. Olundi a na-asụ n’Oriagu, Obowo, dgz. nwere ụdidiudaolu nke ụmụahịa ebe olundi a na-asụ na Nsụ, Umụna, Añara, dgz. enweghi ya

kama ha yitewere Olu. Olu Okigwe enweghi nsønaazu nju ‘ghi’. o bùudashị keekø nnweolu [h] ka a na-agbakwụnyere ụdaume dì n’isi ngwaa na myinaabụ.

Olundi Awomama, Uruala na Oguta, dgz. mejuputara otu nke mbụ. Olundi Nkwere, Aba, Amaigbo, dgz. bụ otu nke abụ ebe otu nke ato bụ Isiekensi, Awala, Dikonafia, dgz. Ndị otu Awomama enweghi nsønaazu nju ‘ghi’. Ihe ha nwere bụ ‘dị’.

Omuma atụ: Amaghị m → Amadiị m

Olundi Nkwere yitwere olundi Uruala na Awomama n’otutuuzo. Ka o sila dì, e nwekwara ndịiche dì n’etiti ha. Ndịiche a bụ n’ebe nsønaazu nju dì. N’olu Nkwere, nsønaazu nju bụ ‘hun’. Ndị otu Isiekensi olundi Nkwere beluso na o nwere nsønaazu mgbatị ‘-ma/me’ ebe Nkwere nwere ‘-wa/-we’

Olundi Owere nwere otu ato – ụraata, Mbaise na Mbieri. Ebe olundi Inland East Igbo ndịozọ nwere ụdalịi keanyürü /l/, ụraata nwere ụdayịi keakpoike /j/ ọpurụiche olundi Mbaise nwere bụ nsønaazu ‘-ghe/-gha’ na-ezipụta aspektịnganiihu ebe olundi ozọ n’otu ahụ nwere ‘-ge/-ga’. O nwekwara ụdashịi keegbugbereonu na ọduakpo /hw/. N’ufodụ olundi ụraata dika Emekuku ịtụ na iṣinụ na nnonabarị. Olundi Mbieri na Ụraata na Mbaise nwekorịtara ụdashịi keegbugbereonu na ọduakpo mana Mbieri enweghi nsønaazu ‘-ghe/-gha’.

Olundi Ngwa buokpurukpu otu nke anụ n’oyọ Inland East Igbo. o bụ ebe a ka obodo a na-akpọ Aba dì. Ngwa yitewere ụmụahịa n’iji nsønaazu ‘-ghi’. O yitewekwara olundi Owere site na ụdashịi keegbugbereonu na ọduakpo /hw/. Ka o siladiopurụiche ya bụ na ‘dị’ na-arụ orụ nnyemaka ngwaa o bughị ‘na’.

Okpuruukpu otu nke ise ma bùrụkwa nke ikpeazụ n’oyọ Inland East Igbo bụ Arọ-Igbo. Ebe o nwere isi ọnodụ ya bụ n’Arọchukwu. Otu nnukwu ihe jikötara Arọ-Igbo na olundi nta ya bụ na ha nwere usoro ụdaume iteghete ebe olundi nödebere ha nwere asato. Arọ-Igbo enweghi ụdashịi keegbugbereonu na eze enweolu. N’ebe olundi agbataobi ya ga-etinye /f/ ma o bụ /h/, Arọ-Igbo ga-etinye /v/. N’Arọ- Igbo a na-asụ n’Arọ-Ndizuogu, e nweghi /f/ mana /hw/ na-anochị anya /v/ dì n’Arọchukwu.

Nnwale onwe 3

- a. Kedünsənaazụ na-ezipüta aspektị nganiihu n’olundi Mbaise?
- b. Gịnị na-arụ orụ nnyemaka ngwaa n’olundi Ngwa?
- ch. Olee ihe jikötara Arọ-Igbo na olundi nta ya?

3.4 Waawa/Northern Igbo

Ebe a na-asụ Waawa Igbo bụ na mpaghara mgbago ugwu ala Igbo. Ndị agbataobi ya gụnyere: Na mgbago ugwu ya e nwere ndị Idoma na Tivi; na mgbada ugwu e nwere ndị na-asụ olundi Inland West Igbo ebe ndị na-asụ Inland East Igbo bi n’owụwa anyanwụ ya. Ndị bi n’ođida anyanwụ Waawa Igbo bụ ndị Igala.

Waawa Igbo nwere ọkpurukpu olundi isii. Ha bụ Achi, Enugwu, Nsuka, Ogwụ, Udi na Abakeleke. Nke ọ bụla nwere olundi nta nke ya. Waawa Igbo enweghi nsənaazụ njụ ‘ghi’. N’ufodụ olundi Nsuka nsənaazụ njụ bụ ‘-kọ’. O nweghi olundi so n’otu Waawa Igbo nwere ihe pekarịriudaume iteghete n’usoro ụdaume ya. Ụdaume iteghete ndị ahụ bụ[i,i,e,ɛ,a,o,u,ʊ]. E nwekwara ụdaume nke iri [ə] n’ufodụ olundi gụnyere Nsuka, Udi, Ogwụ na Izii.

Otu ihe dị iche kwesiri ka anyị mata gbasara olundi Izii bụ usoro ụdaolu. O nwere usoro ọdịdịudaasụ a na-akpoḍamkpogo. Ndịche ya bụḍansüda. O bụḍamkpogo na-eweghachi ụdaelụ n’onodụ olu ya ma ụdansüda gachaa. Ụdamkpogo bụ ihe kewaputara olundi Izii na olundi Igbo ndịozọ ga. Olundi Achi nodedewere olundi dīgasị na mpaghara IEI na IWİ. Nke a mere na Achi nwetara njirimara olundịoyọ ndịa. O nwere usoro udaume asato. N’agbanyeghi na o nwere /ɛ/, ya na /e/ nọ na nnọnabarị. O nweghi /ə/ dīka olundi Waawa ndịozọ. Ka o sila dị, e nwere myiri n’etiti ya na olundi Nsuka na Enugwu site n’iwere ụdachị keazụanyürü /dʒ/ dīka nwụda ụdaike keanyürü /d/ tupu ụdaume ihu high /i, I/. N’olundi Achi, a ga-akpopüta ‘dị’ /di/ dīka ji /dʒi/.

Nnwale onwe 4

- a. Depüta olundi nwere ụdaume nke iri [ə].

b. Kedụ usoro ọdịdịudaasusu olundi Izii nwere?

3.5 Riverain Igbo

Riverain Igbo bụ olundiyo nke ikpeazu na nkeudị Ikekeonwu (1987). Olundi a gunyere Igbo a na-asu na mpaghara Delta, Rivers na CrossRiver. Riverain Igbo nwere ọkpurukpu olundi abuọ – Ikwere Igbo na Cross-River Igbo.

A na-asu Ikwere Igbo na Diobu, Ahoada, PortHarcourt na okirikiri ya mana anaghị asu ya n’ebi dika Bonny, Degema, dgz. O nwere usoro ụdaume asato e kere n’uzo ndakorita abuọ dika otutu olundi IEI. Ka o sila di, olundi a enweghi nsonaazu nju’ghi‘ kama ‘gi/gi’ nochiri anya ‘ghi‘.

Nnwale onwe 5

a. Deputa obodo ato ebe a na-asu Riverain Igbo.

4.0 Mmechi

Ikekeonwu chọpụtara na e nwere ihe karịri olundi narị ato n’asusu Igbo. Ọ bürü na a gbakwunyere olundi Riverain Igbo ọkpurukpu abuọ ma ọ bụ ato, a ga-enweta ihe dika ọkpurukpu olundi iri abuọ n’Igbo. Ha niile nwegasiri olundi nta. Nchocha a gosikwara na ihe e chere na Igbo nwere usoro ụdaume asato abuchaghị eziokwu. Ọ bụ olundi di na mgbada ugwu nwere ụdaume asato ebe ndị di na mgbago ugwu nwekariri asato.

5.0 Nchikota

Ikekeonwu (1987) gbakwasara ụkwụ n’uzo ihe isii wee kee olundi Igbo. Ha bụ: Nsonaazu nju’ghi/ghi, Nsonaazu mmecha le/la, Nzi ngawanye, Usoro ụdaume, Usoro ndakorita ụdaume na ụfodụ usoro ụdaolu. Ihe mgbakwasa ụkwụ ndị a mere o jiri hazie olundi Igbo n’otu ise ndị a: Niger Igbo (NI), Inland West Igbo (IWI), Inland East Igbo (IEI), Waawa Igbo/ Northern Igbo (WI) na Riverain Igbo (RI).

Ihe omume

- Otu ole ka nkeudị Ikekeonwu nwere?
- Deputa ọkpurukpu olundidiga n’otu ọ bụla.
- Deputa atutu sayensi asusu Ikekeonwu jiri ruoqoru.

6.0 Nrọtụaka/Ngụmi

Ikekeonwu, Clara I. (1987). Igbo dialect clusters: A classification. A seminar paper presented to the Department of Linguistics and Nigerian Languages, University of Nigeria, Nsukka.

YUNIT 4: Nkenyedị Olundi Igbo: Nwaozuzu (2008)

Ndịna

1.0 Mkpólite

2.0 Mbunuche

3.0 Ndịna Kpom Kwem

    3.1 West Niger Group of Dialects (WNGD)

    3.2 East Niger Group of Dialects (ENGD)

    3.3 East Central Group of Dialects (ECGD)

    3.4 Cross River Group of Dialects (CRGD)

    3.5 South Western Group of Dialects (SWGD)

    3.6 North Eastern Group of Dialects (NEGD)

    3.7 South Eastern Group of Dialects (SEGD)

    3.8 Northern Group of Dialects (NGD)

4.0 Mmechi

5.0 Nchikọta

6.0 Nrụtụaka/Ngumi

1.0 Mkpólite

Nwaozuzu (20008) kere olundi Igbo n'otu dí iche iche. Mgbakwasa ụkwu ya bụ na myiri, ọdịdịudaasusu, ọdịdịmkpuruasusu na usorookwu. O weputara otu asatọ ndị a:

1. West Niger Group of Dialects (WNGD)
2. East Niger Group of Dialects (ENGD)
3. East Central Group of Dialects (ECGD)
4. Cross River Group of Dialects (CRGD)
5. South Western Group of Dialects (SWGD)
6. North Eastern Group of Dialects (NEGD)
7. South Eastern Group of Dialects (SEGD)
8. Northern Group of Dialects (NGD)

- i. WNGD bụ olundị a na-asụ na mpaghara օdịda anyanwụ orimiri Naija. Ha gụnyere Agbọ, Asaba, Ogwashiuku, Iseleku, Ukwuani, Ibusa, Akoko, Kwale, dgz.
- ii. ENGD gụnyere olundị Onicha, Obosi, Qka, Amobi, Ogidi, Alo, Abatete, Enugwu-ukwu, Igboekwu, Nibo, Nimo, Nrị, Ihiala, Oba, dgz.
- iii. ECGD gụnyere Owere, Uraata, Okpuala, Mbaitoli, Ikeduru, Mbaise, Awomama, Olu, Umụahịa, Okigwe, Mbanọ, dgz.
- iv. CRGD bụ olundị a na-asụ n'Abiriba, Ohafia, Afikpo, Abam, Bende, Omasiri, Arochukwu, dgz.
- v. SWGD bụ Igbo a na-asụ n'Ikwere, Ohaji, Egbema, Mgbirichi, Umụagwo, dgz.
- vi. NEGD gụnyere Abakalikị, Izii, Ezaa, Ikwo, Ohaozara, Ezamgbo, Uburu, Okposi, dgz.
- vii. SEGD bụ olundị Ngwa, Azumili, Oboohịa, Asa, Akwete, Ohambele, dgz.
- viii. Olundị so n'otu NGD bụ Nsuka, Enugwu-Ezike, Udi, Obolo Afọ, Ikem, Ngwo dgz.

Na nkega ndị na-esote, anyị ga-enyocha njirimara olundị a.

2.0 Mbunuche

Na ngwutchu yunit a, i ga-enwe ike:

- Imata nkeudị asusụ Igbo dika Nwaozuzu siri kee ha
- Ikowa ɔkpurukpu olundidịga n'otu ọ bụla
- Ide olundinta diga n'otu ọ bụla
- Igosiputa atutu sayensi asusụ kewaputara olundioyoo bụla
- Ikowasiputa ebe a na-asụ olundị di iche iche

3.0 Ndịna kpom kwem

3.1 West Niger Group of Dialects (WNGD)

Ndị Western Igbo bụ ndị ha na ndị Bini na Ịda gbara agbataobi. Ha bụ ndị mere na ụfodụ omenala ndị Edo na Ịgala batara n’Igbo. Ebe ha bi ugbu a bụ na steeti Delta nke Naijirịa. Olundi WNGD yitewere onwe ha na ọdịdịudaasusu, mkpuruokwu na usorookwu. Olundi dị n’otu a gunyere Ịka(Agbọ), Oshimili-Asaba, Ibusa; Aniocha-ogwashịukwu, Iselekwu. Ndịozọ bụ Ezechima, Ubulu ụno, Ọnicha Ọlana, Obomkpa, Ogbodu, Ụkwụani, Akoko, Ịla, Kwale, dgz.

Otụtụ olundi so n’otu a dika Ụkwụani na Agbọ nwere usoro ụdaume iteghete. Ha bụ /a i i e ə o ɔ u/. Ụdaume a dị na WNGD bükwa njirimara NGD. Isele ukwu nwere ụdaume iri n’agbanyeghi na /e/ na /ɛ/ dị ka ha nọ na nnonabiri. otụtụ olundi WNGD nwere mgbochiume iri abụọ na asatọ dika olu izugbe mana olundi Asaba nwere iri abụọ na isii ebe olundi Ịka nwere iri abụọ na asaa nke gunyere ụdashịị keebubereonu na eze nnweolu /v/. WNGD nwere nsọnazaụ nju ‘-rọ’ mana oge ụfodụ ndị na-asụ olu a nwere ike iji ‘-họ’ dochie anya ‘-rọ’. Asıkpekitị mmecha n’olu a bụ ‘-go’. Iseleukwu na Ịka nwere ndịiche nsọnazaụ nju. Nke Iseleukwu bụ ‘-na/ne’ ebe nke ịka bụ ‘-ele’.

Nnwale onwe 1

a. Mgbochiume ole ka olundi Asaba na olundi Ịka nwere?

b. Kedusoro ụdaumeolundi Agbọ nwere?

3.2 East Niger Group of Dialects (ENGD)

Ọnụogu mgbochiume olundi ENGD nọ n’agbata iri abụọ na ise (Umunya, Nteje) ruo iri ato na asatọ (Amayıyi) ebe ọnụogu ụdaume nọ n’agbata asatọ ruo iri. Ọ dịuzo ato e si eziputa tensi ndịnaazụ n’olundi ENGD. Ha bụ:

- ‘-rv’ (ya bụ /r/ na ụdaume dị n’isi ngwaa)
- ‘-li/-lị’
- ‘-lu/-lụ’

Nsọnazaụ ndị e ji eziputa asıkpekitị mmecha n’otu a bụ ndị a:

- ‘-na/-ne’

- ‘-gwo/-gwe/-gwela’
- ‘-go’
- ‘-wo’
- ‘-chọ/shọ’

Nsonaazụ nju pütarala ihe n’olundi ENGD gunyere:

- ‘-ho’
- ‘-họ/-hi’
- ‘-lo’
- ‘-lɛ’
- ‘-re/-ro/-ra’
- ‘-ha/-he’
- ‘-mmụ’
- ‘-hu’
- ụdaume mkpi
- ‘-h na ụdaume dị n’isengwaa’
- ‘-chọ’

Nnwale onwe 2

a. Deputa olundịabụ so n’otu ENGD.

3.3 East Central Group of Dialects (ECGD)

Olundi ECGD bụ olu Igbo a na-asụ na steeti Imo tinyekwara ụfodụ akukụ Steeti Abia. A bịa na ntucha օdịdị ụdaasusu ECGD, ọtụtụ mgbochiume ha nwere adighị n’Igbo Izugbe. ọmụma atụ: ụdaike ndakpu keanyürü /d/ dị na Mbieri, Owere, Uraata na Mbaise; ụdaike ndaputa keeko/?/ na-adighị n’Igbo izugbe dị n’Uraata. Ozokwa, mkposo ndị a: mkponaakpo, mkponuume na mkponimi na-apụta ihe n’otu ECGD na-eweta mgbanwe nghọta.

Ha ji ‘-rv’ emebe tensi ndịnaazụ etu ọ dị n’Igbo izugbe. Nsonaazụ ndị na-eziputa mmecha n’ECGD bụ ‘-na/-ne’ na ‘-la/-le’. Ndị nwere nsonaazụ ‘-na/-ne’ gunyere Uruala, Obodoukwu, Osina, Akokwa, Dikenafai, Ntueke; ndị mpaghara Okigwe gunyere Umụowwa, Ibu, Agbaja,

Umundugba, Umukaabia, Añara, Ugiri, Eziamma, Amaraku, Mbieri, Oredo, Ogwa, Amaigbo, Amauzari, Oguta, Izombe, Awomama, dgz.

Ebe a na-asu ‘-le/-la’ bụ Mbaise, Owere, Ihiagwa, Naze, Oji, Obibi, Amakohia, Emii, Egbu, Ulakwo, Awaka, Emekuku, dgz. Nsonaazu nju olundi ECGD bụ:

- ‘-hu’
- ‘-hi’
- ‘-di’
- ‘-ghi’

Ndi otu a nwekwara mofim mbido ‘-ma/-me’.

Nnwale onwe 3

a. Gini bùmofim mbido di n’olundi ECGD?

3.4 Cross River Group of Dialects (CRGD)

CRGD bụ olu Igbo a na-asu n’Arachukwu. Ọtụtụ olundi di n’otu a nwere usoro ụdaume iteghete nke gunyere /ə/. A na-ahụ /ə/ n’usoro ụda olundi a:Ihechiowa, Ututu, Abam dgz. O na-anochi anya /a/ na mmalite okwu. Nsonaazu nju ndi otu a gunyere:

- ‘-ghi’
- ‘-baa’
- ‘-gi’

Nsonaazu e ji eziputa mmecha n’otu a bụ ‘-la/-le’. Nsonaazu e ji eziputa tensi ndinaazu bụ ‘-rv’ ebe nke e ji eziputa asikpekiti ngawanye bụ:

- ‘nohụ’
- ‘-gha’
- ‘-ghe/’gha’

Nnwale onwe 4

a. Olee ọnọdụ ụdaume a na-anokari/ə/?

b. Kedụ nsonaazu e ji eziputa mmecha n’otu a?

3.5 South Western Group of Dialects (SWGD)

Otu olundi dì na SWGD bụ olu ndị Igbo nke ndị na-asụ ya na-ekwusi ike na ha abughị olundi Igbo kama na ha bụ asusụ dì iche iche ha na Igbo nwere otu mmalite. Nwaozuzu (2008) esonyeghi na ndorondoro kama ọ hутara ọtụtụ myiri dì n'etiti ndị na-asụ olu SWGD na olu ndị Igbo ọzọ.

Obodo dì na SWGD bụ: Ahoada, Etche, Tai, Afam, Eleme, Port-Harcourt, Onuoki, Andoni, Boni, Akukutori, Bori, Ọkiriaka, Opobo, Degema, Ikwere, Ọmụma, Aboa, Emuoha, Egbema, dgz. Olundi SWGD so n'otu olundi mkponimi na-agbanwe ngho. Ha nwere mgbochiume ruru iri anọ na abụo.

Nsonaazu njụ n'otu a bụ ‘-lam/-lem’. E wezuga iji ngwaa were mebe tensi ndịnaazu, nsonaazu tensi ndịnaazu bụ ‘-kwolem’ na ‘-rv’. Ndị Etche dika Igbo izugbe ji ‘-la’ eziputa asipekitị mmecha. Ha nwere nsonaazu abụo na-eziputa asipekitị ngawanye. Ha bụ ‘-ga’ na ‘-balam’

Nnwale onwe 5

- Ihe dì ka mgbochiume ole ka olundi SWGD nwere?
- Nsonaazuole na-eziputa asipekitị ngawanye n'otu a?

3.6 North Eastern Group of Dialects (NEGD)

A na-asụ olundi NEGD na mpaghara steeti Ebonyi. Ọtụtụ mkpuruḍasusu ndị a na-ahụ n'otu a bùchakwa ndị dì n'Igbo izugbe. Ka o sila dì, e nwekwara mkpuruḍasusu ndị e jiri mara otu a ọ kachasi olundi Izii. Ha bụ /dz,pt,bv,sw,by, ts,lw,hw,mj,ɔ,c,j,ɸ,jw/. Olundi Ikwo nwere mgbochiume mkponuum. Ụdaume a chọpütara na NEGD dì iteghete. Olundi obodo Amangwu, Ebunwana, Ekoli, Nguzueda, Ebiringuzu Amato, Unwana, Mkpoghoror, Ohaisu, Ndukwe, ọmasịri na Amata Okpoha nwere nsonaazu njụ ‘-ghị’ dì ka ọ dì n'Igbo Izugbe. Manandịozọ nwegasịri nsonaazu njụ ndị a:

- ‘-dụ’
- ‘-dụgụ’
- ‘-gụ’
- ‘-jene’
- ‘-nu’

Ihe ndị otu a ji ezipüta asipekitị ngawanye bụ ‘-la’ na ‘nọwa’. Nsonaazu ndị ha ji ezipüta asipekitị mmecha bụ:

- ‘-le/-la’
- ‘-wara/-waru/-wa’
- ‘-woro/-wo’

Nnwale onwe 6

- a. Depüta mkpuruḍasusu ndị e jiri mara olundi Izii.
- b. Depütaihe abụo e ji ezipüta asipekitị mmecha n’otu a.

3.7 South Eastern Group of Dialects (SEGD)

A na-asụ olundi SEGД n’okpuru ὅchichị Isiala Ngwa North na South, Obiooma Ngwa, Ụkwa East na West. Ha gunyere obodo ndị dị na Nsulu. Ọtụtụ olundi SEGД nwere usoro ụdaume asatọ na mgbochiume nọ n’agbata iri anọ na isii. Mkponuume na mkponimi na-agbanwe nghọta. Nsonaazu njụ e nwegasịri na SEGД gunyere:

- ‘-ghị’
- ‘-fughị’
- ‘-ghị’

Asipekitị mmecha ha bụ ‘-la’ mana Isiama nwere ‘-lu’. Ihe ha ji ezipütatensi ndịnaazu bükwa ihe ndị Igboizugbe nwere nke bụ ‘-rv’.

Nnwale onwe 7

Dee ihe ndị e ji ezipüta n’olundi SEGД:

- a. Nsonaazu njụ

b. Asipekitị mmecha

ch. Tensi ndinazụ

3.8 Northern Group of Dialects (NGD)

NGD bụ olundị Igbo a na-asụ na mgbago ugwu ala Igbo. Ọtụtụ olundị otu a nwere ụdaume iteghete nke /ə/ bụ otu n'ime ha. Ndịozọ nwere ụdaume iri nke /ə/ na /ɛ/ so na ha. Diogbe bụ obodo dị n'Udi nwere ụdaume iri na otu. Ụfodụ olundị otu a nwere mgbochiume iri abụọ na iteghete, ụfodụ nwere iri ato na ato ebe ndịozọ nwere iri ato na anọ.

Nsonaazụ njụ ndị otu a gunyere:

- ‘-ho’
- ‘-gə/kogə’
- ‘-kwe’

Ihe ndị a na-ezipụta tensi ndinazụ bụ:

- ‘-ru’
- ‘-rə’

A bịa n'asipekitị mmecha, nsonaazụ ndị na-ezipụta ya bụ:

- ‘-wo/-wə’
- ‘-gwome’
- ‘-ma/-me’
- ‘-gwo’
- ‘-gbome’

Ihe ndị na-ezipụta asipekitị ngawanye bụ:

- ‘-kə’
- ‘-le’

Nnwale onwe 8

a. Kedụlundi nwere ụdaume iri na otu?

b. Deputa nsonaazu abuọ na-eziputa asipekiți mmecha na olundi NGD

4.0 Mmechi

N'agbanyeghi na anyị lebara anya n'olundi ukwu niile dì n'otu niile, anyị ga-amata na ọ bụghị obodo niile dì n'ala Igbo ka e nyochara.

5.0 Nchikota

Site n'ihe ndị anyị lebagasiri anya na nkenudị Nwaozuzu, anyị ga-achoputa na ọtụtụ mkpuruuduasusu digasi n'olundi Igbo dì iche apụtaghi ihe na nsoroedide (otografị) Igbo dì ugbu a. Ndịokammata sayensi asusụ na-agbalisi ike ịhu na eziputara mkpuruudasusu Igbo niile na nsoroedide Igbo.

Ihe omume

- a. Otu ole ka nkenudị Nwaozuzu nwere?
- b. Deputa ọkpurukpu olundidiga n'otu ọ bụla. Kowaa otu ihe e jiri mara ne ọ bụla.
- ch. Deputa atụtụ sayensi asusụ Nwaozuzu jiri rụoqoru.

6.0 Nrutuaka/Ngumi

Nwaozuzu, G.I. (2008). *Dialects of the Igbo language*. Nsukka: University of Nigeria Press.